๑๖

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี)

หนังสือชุดพระเกียรติคุณ
สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

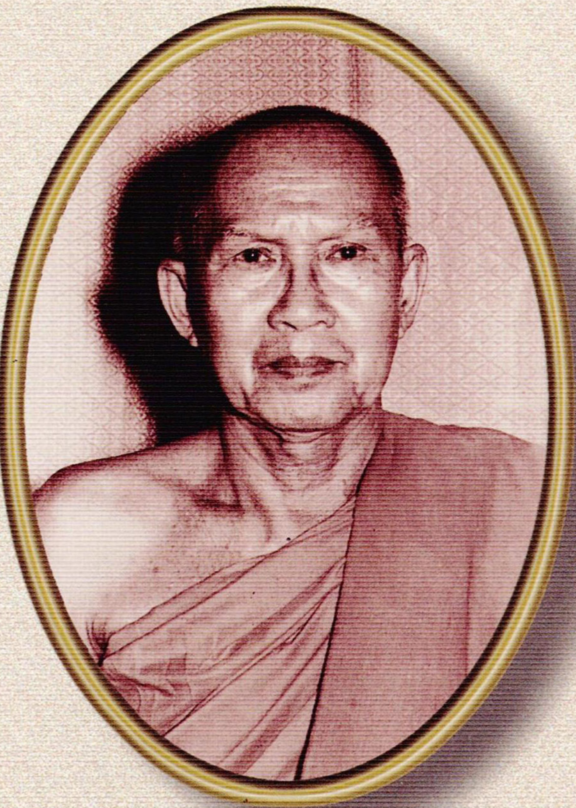

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี)

วัดมกุฏกษัตริยาราม

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

สมเด็จพระสังฆราช

[จวน อุฏฐายี]

วัดมกุฏกษัตริยาราม

สุเชาวน์ พลอยชุม เรียบเรียง

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สุเชาวน์ พลอยชุม

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม. – กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542.

153 หน้า

1. สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี)
440-2514
I. ชื่อเรื่อง.
294.30922

ISBN 974-580-841-5

©สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๒ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ
โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

คำนำ

เนื่องในวโรกาสฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการจัดสร้าง "โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก" ขึ้น จำนวน ๑๙ แห่ง ในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๙ พระองค์ เป็นการร่วมฉลองพระชนมายุเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชในวโรกาสดังกล่าวแล้ว และเพื่อให้ประชาชนทราบความเป็นมาของโครงการจัดสร้างโรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก พร้อมทั้งพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กองบรรณาธิการนิตยสารธรรมจักษุ จึงได้เรียบเรียงพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นลำดับมา ปรากฏว่าเป็น

ที่สนใจของผู้อ่านทั่วไป ฉะนั้น เพื่อให้พระเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ประชาชนยิ่งขึ้น มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดพิมพ์พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ที่เคยลงพิมพ์เผยแพร่ในธรรมจักษุนั้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมเป็นหนังสือชุด **"พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์"** จำนวน ๑๙ เล่ม

เล่ม ๑๖ ในหนังสือชุดนี้คือ พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) พระองค์ที่ ๑๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อประโยชน์ในทางการศึกษาอ้างอิง จึงได้นำพระนิพนธ์และเอกสารเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ บางเรื่องมาพิมพ์เป็นภาคผนวกไว้ด้วย

ในเล่มนี้ ได้นำพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นบางเรื่องและเรื่องที่เนื่องด้วยพระองค์ท่านบางเรื่องมารวมพิมพ์ไว้ด้วย เพราะพระนิพนธ์และเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมแสดงถึงพระปรีชาสามารถในทางพระปริยัติธรรม และพระมติในทางพระศาสนาที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ จักอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร.

(พระมหารัชมงคลดิลก)

ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

มิถุนายน ๒๕๔๑

สารบาญ

นำเรื่อง	(๑)
พระชาติภูมิ	๑
บรรพชาอุปสมบทและการศึกษา	๒
พระเกียรติคุณด้านการบริหารและปกครอง	๗
สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์	๑๔
พระเกียรติคุณด้านการศึกษา	๒๗
พระเกียรติคุณด้านการเผยแผ่และสังคมสงเคราะห์	๓๔
พระเกียรติคุณด้านการพระศาสนาในต่างประเทศ	๔๙
พระกรณียกิจพิเศษ	๕๑
พระอวสานกาล	๕๑
ภาคผนวก	
-รตนัตตยปภาวาภิยาจนคาถา	๖๓
-คุณธรรมของสัตบุรุษ	๖๗
-หลักแห่งความเป็นชาติ	๑๒๖

นำเรื่อง

สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณฐานันดร หรือสมณศักดิ์สูงสุดในทางการปกครองของคณะสงฆ์ไทย เป็นตำแหน่งที่มีมาคู่กับคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นอย่างต่ำ ตามหลักฐานดังที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ทรงดำรงอยู่ในฐานะองค์พระประมุขแห่งสังฆมณฑลทั่วราชอาณาเขตที่เรียกว่า สังฆปริณายกบ้าง มหาสังฆปริณายกบ้าง สกลมหาสังฆปริณายกบ้าง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้สถาปนาหรือแต่งตั้ง

สมัยกรุงสุโขทัย สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์เรียกว่า **พระสังฆราช** และสันนิษฐานว่า พระสังฆราชน่าจะมีมากกว่า ๑ องค์ กล่าวคือ เมืองใหญ่ ๆ น่าจะมีพระสังฆราชองค์ ๑ เป็นสังฆปริณายก หรือประมุขของสงฆ์บริษัทตลอดเขตเมืองนั้น

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในชั้นต้นมี พระสังฆราช ๒ องค์ คือ เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระวันรัตน** องค์ไหนเป็นผู้มีอายุพรรษามากองค์นั้นได้เป็น **สมเด็จพระสังฆราช** และมีคำว่า “สมเด็จ” นำหน้าราชทินนาม ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระวันรัตน** บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์** ฉะนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช จึงเป็นสมณศักดิ์สูงสุดและมีเพียงองค์เดียว

มาถึงตอนปลายกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดมีราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชขึ้นคือนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษาสังฆราชาธิบดี** ซึ่งสันนิษฐานว่า เกิดมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเป็นครั้งแรก และได้ใช้เป็นแบบสืบมา

สมัยกรุงธนบุรี การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงรูปแบบเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือมีสมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครอง และมีสมเด็จพระสังฆราชเพียงองค์เดียวเป็นประมุขของสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่าอย่างไร

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงดำเนินไปเหมือนเมื่อครั้งกรุงธนบุรี มีตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นประมุขแห่งสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระสังฆราชมีราชทินนามว่าอย่างไร กระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อทรงสถาปนา สมเด็จพระพนรัตน (มี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัติวราสังฆราชาธิบดี** นำให้สันนิษฐานได้ว่า แม้ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชก็คงจะมีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ** เช่นเดียวกัน

ราชทินนามนี้ได้ใช้เป็นแบบสืบมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดให้แก้เป็น **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** และได้ใช้เป็นราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสืบมาจนทุกวันนี้

แต่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ปัจจุบัน ได้รับพระราชทานทินนามต่างไปจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ ว่า **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช** จึงนับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ได้รับพระราชทานราชทินนามเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์ ไม่ได้ใช้พระนามว่า **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** ตามแบบอย่างที่เคยเป็นมา

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่สมเด็จพระสังฆราช แต่ไม่เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราช เมื่อถึงคราวจะออกพระนามเรียกพระนามกรม เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่งเรียกต่อพระนามว่า **สมณุตมมหาสังฆปริณายก** เป็นครั้งแรกที่เจ้านายได้ทรงรับตำแหน่งนี้

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษก แด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระสังฆราช คำว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** ซึ่งใช้เรียกเจ้านายผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษกแทนคำว่า "สมเด็จพระสังฆราช" เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่อ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า คำว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** ก็เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

สรุปได้ว่า ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์คือตำแหน่งที่ **สมเด็จพระสังฆราช** นั้นมีคำเรียกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. เจ้านายชั้นสูงผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช) เรียกว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** มี ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) และสมเด็จพระมหา-

สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น สูงกว่าสมเด็จพระสังฆราชผู้ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทรงได้รับสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** มี ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่นนภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้รับพระราชทานฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น

๓. ท่านผู้มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ เมื่อได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราช** ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น ดังที่ปรากฏทั่วไป

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาต่อเนื่องกันมามิได้ขาดทุกรัชกาล กระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพียงพระองค์เดียว เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์แล้ว มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่

สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราชเกือบตลอดรัชกาลคือ ๑๕ ปี

ในรัชกาลที่ ๕ ในช่วง ๒๓ ปีแรกแห่งรัชกาล ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเช่นกัน กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้นก็ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเพียง ๑๐ เดือนเท่านั้นก็สิ้นพระชนม์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยา-ลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) เป็นพระองค์ที่ ๒ ในรัชกาลสมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช ๕ ปีเศษก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ หลังจากสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๕ จึงรวมเวลาที่ว่างสมเด็จพระสังฆราชอยู่ถึง ๓๔ ปี นับแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชต่อเนื่องกันมามิได้ขาดจวบจนปัจจุบัน

แต่โบราณมา พระเถระผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จ

พระสังฆราช รวมทั้งสมเด็จพระราชาคณะด้วยนั้น ปรากฏตามพระอธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า **"เฉพาะบางรูปผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น เป็นพระอุปัชฌายะหรือพระอาจารย์ของพระราชา..."** หากมิใช่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ **"ทรงเลือกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า"** กล่าวโดยสรุปก็คือ ท่านผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้น ในบางรัชกาลเมื่อหมดท่านที่ดำรงอยู่ในฐานะดังกล่าวแล้ว จึงไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราช และไม่ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะบางตำแหน่ง เช่น ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สิ้นพระชนม์ ทรงพระราชดำริจะสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นสมเด็จพระสังฆราช จนโปรดให้อาลักษณ์ร่างนามที่จะทรงตั้งและกำหนดวันที่จะทรงตั้งแล้ว แต่ทรงพระประชวรเสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงยังมิทันได้ทรงตั้ง ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ ก็มิได้ทรงสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นที่ทรงเคารพ

นับถือมากในฐานเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่และทรงเป็นครูอาจารย์แห่งราชสกุลวงศ์ เมื่อสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาท่านผู้ใดเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทว) เป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล แม้ว่าในขณะนั้นจะมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธานอยู่ในสังฆมณฑล ก็ไม่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกหรือสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช

เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ ครั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ธรรมเนียมการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมดังที่กล่าวมาแล้ว คือมิได้ถือความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ แต่ถือตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นสำคัญ ซึ่งโดยหลักการแล้วก็คือ พระมหาเถระผู้มีสมณศักดิ์สูงสุดเป็นลำดับที่ ๑ จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

การปกครองคณะสงฆ์ไทยแต่เดิมมา แบ่งเป็นคณะ แต่ละคณะมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองโดยไม่ขึ้นแก่กัน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ในพระมหาสมณศาสนฉบับหนึ่งว่า

"แต่ก่อน คณะแยกกันครอง หรือบางสมัยมีสังฆราชก็เจริญอายุพรรษา มีอยู่ก็เปนแต่เพียงกิตติมศักดิ์ กระทรวงธรรมการจำต้องทำน่าที่สังฆราช ฯ ผลเปนอย่างไรบ้าง ฯ" และในเชิงอรรถพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ตอนหนึ่งว่า **"คณะใหญ่ทั้ง ๔ นั้นต่างมิได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีกิจอันจะพึงทำร่วมกัน เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการสั่งฯ เจ้าคณะรูปใดมีสมณศักดิ์สูง เสนาบดีก็พูดทางเจ้าคณะรูปนั้น ๆ"** สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นกิตติมศักดิ์ ผู้ทำหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชที่แท้จริงคือเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งรับพระบรมราชโองการสั่ง (คือคำสั่ง) จากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น แต่โบราณมา ผู้ปกครองคณะสงฆ์ที่แท้จริงคือสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงรับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช) ได้ทรงแนะนำกระทรวงธรรมการว่า **"ในเวลานี้ได้ฉันเป็นสังฆราชขึ้น น่าที่กระทรวงธรรมการจะปลดเปลื้องการพระสงฆ์ ที่ตนไม่ถนัดถวายฉันเสียให้เป็นเด็ดขาด จะเบาแรงเข้าและการจะดีขึ้น"** ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง **"ทรงมอบการทั้งปวงซึ่งเป็นกิจธุระพระศาสนา ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้เป็นมหาสังฆปริณายก เพื่อทรงเป็นธุระปกครอง"** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมา สมเด็จพระมหา-สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงเป็นผู้ทำให้พระสงฆ์ได้ปกครองพระสงฆ์กันเองเป็นครั้งแรก และทรงเป็นสมเด็จ

พระสังฆราชพระองค์แรกที่ทรงปกครองคณะสงฆ์โดยตรงด้วยพระองค์เอง ซึ่งได้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้

แม้ว่าลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ของไทยนับแต่อดีตมาจนปัจจุบัน จะแตกต่างกันไปบ้างตามความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ทั้งในอดีตและในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนเป็นพระมหาเถระผู้ทรงพระเกียรติคุณและทรงปฏิบัติพระศาสนกิจเป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก แต่ประชาชนและพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยที่ไม่ค่อยจะได้รู้จักความเป็นไปในส่วนพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ ซึ่งทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นอภิปูชนียบุคคลของชาติและทรงเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ฉะนั้น มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้ดำริจัดพิมพ์หนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** จำนวน ๑๙ พระองค์รวมเป็นหนังสือ ๑๙ เล่มขึ้น เพื่อเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป แต่ละเล่มว่าด้วยพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ คือ

เล่มที่ ๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆษิตาราม

เล่มที่ ๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณะ

เล่มที่ ๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๐ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธสถิต-มหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม

เล่มที่ ๑๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เล่มที่ ๑๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทย) วัดสระเกศ

เล่มที่ ๑๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

เล่มที่ ๑๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๑๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒน) วัดบวรนิเวศวิหาร

ในแต่ละเล่ม นอกจากจะเสนอพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์แล้ว ยังได้เสนอพระนิพนธ์บางเรื่องของแต่ละพระองค์และเอกสารสำคัญบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระประวัติหรือการคณะสงฆ์ในยุคนั้น ๆ ไว้ด้วย เพื่อความชัดเจนของเรื่องราวที่ปรากฏในพระประวัติ และเพื่อความสะดวกของผู้ที่สนใจจะศึกษาในรายละเอียดหรืออ้างอิง

พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ในหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้นำลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นครั้งแรก ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ และได้แก้ไขเพิ่มเติมในส่วนที่ผิดพลาดบกพร่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้สนใจทั่วไป

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี)
วัดมกุฏกษัตริยาราม

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๖
(อุฏฐายี จวน ศิริสม ป.ธ. ๙)

พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สุขุมธรรมวิธานธำรง สกลมหาสังฆปริณายก ตรีปิฎกกลากุสโลภาส ภูมิพล-มหาราชหิโตปสัมปทาจารย์ อุฏฐายีภิธานสังฆวิสุต ปาวจนุตตมสาสนโสภณ วิมลศีลขันธสมาจารวัตร พุทธศาสนิกบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภานพัฒนคุณ อดุลคัมภีรญาณสุนทร บวรธรรมบพิตร สมเด็จพระ-สังฆราช เสด็จสถิต ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม ราชวรวิหาร พระอารามหลวง จงทรงเจริญพระชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาน คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ใน พระพุทธศาสนา เทอญ.

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช
(จวน อุฏฐายี)

พระชาติภูมิ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช พระนามเดิม ลำจวน ศิริสม ภายหลังจึงทรงเปลี่ยนเป็น จวน พระฉายา อุฏฐายี ประสูติ ณ วันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๐ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือนยี่ ปีระกา จ.ศ. ๑๒๕๙ ร.ศ. ๑๑๖ ณ ตำบลบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ซึ่งสมัยนั้นยังเป็นมณฑลราชบุรี ท่านบิดาชื่อ หงศ์ ศิริสม ถึงมรณภาพในสมณเพศเมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๖ อายุ ๘๔ ปี ท่านมารดาชื่อจีน ซึ่งในบั้นปลายของชีวิตได้ปลงผมนุ่งขาวห่มขาวเป็นอุบาสิกา รักษาศีลแปดตลอดมาเป็นเวลาประมาณ ๓๐ ปี ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ มีอายุได้ ๘๘ ปี ทรงเป็นบุตรคนหัวปีในจำนวนบุตรธิดาทั้งหมด ๗ คน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชนมายุ ๙ พรรษา ได้เข้าศึกษาหนังสือไทยที่โรงเรียนวัดคฤบดี ตำบลบ้านปูน อำเภอบางพลัด (สมัยนั้น) จนจบชั้นประถมปีที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ แล้วลาออกจากโรงเรียน กลับไปอยู่ภูมิลำเนาเดิม ถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ชันษา ๑๖ เข้าฝากตัวอยู่กับพระสาสนโสภณ (แจ่ม) วัดมกุฎกษัตริยาราม เมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่พระอริยมุนี ได้เรียนบาลีไวยากรณ์ในโรงเรียนบาลีวัดมกุฎกษัตริย์กับพระมหาแสงบ้าง กับพระอริยมุนีบ้างในเวลาโรงเรียนหยุดปลายปี

บรรพชาอุปสมบทและการศึกษา

ครั้นพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ทรงบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ณ วัดมกุฎกษัตริยาราม โดยมีพระธรรมปาโมกข์ (วราสโย ถม) เป็นอุปัชฌาย์ พระอริยมุนี (แจ่ม) เป็นพระอาจารย์ให้สรณะและศีล แล้วทรงศึกษาธรรมวินัยในสำนักพระอริยมุนี (แจ่ม) ถึงเดือนกุมภาพันธ์ในปีเดียวกัน ทรงสอบไล่องค์นักธรรมชั้นตรีภูมิของสามเณรได้

พ.ศ. ๒๔๕๘ ทรงเข้าศึกษาธรรมบทกับพระพินิตพินัย (ชั้น กมาธิโก) ครั้งยังเป็นพระมหาชั้นเปรียญ ๕ ประโยคในโรงเรียนบาลีวัดมกุฎกษัตริย์

ระหว่างปีพ.ศ. ๒๔๕๘-๒๔๕๙ ที่วัดมกุฎกษัตริยาราม

มีสามเณรเรียนธรรมและบาลีอยู่มาก เช่น สามเณรจิตต์ (นิวาศะบุตร) สามเณรลำจวน (ศิริสม) สามเณรเพ็ญ (สุนทรพะลิน) สามเณรสุข (จีนังกูร) สามเณรกูล (นิวาศะบุตร) สามเณรอู๋ (ตาดอุไร) สามเณรทองสืบ (ศุภมาร์ค) สามเณรสิงโต (ศรีเกษ) สามเณรโก๋ (แจ่ม จรรยา) และสามเณรบุญมี (บุญบริหาร) ฯลฯ ได้ชักชวนกันออกวารสารรายปักษ์ขึ้นฉบับหนึ่งให้ชื่อว่า “สยามวัด” เพื่อเป็นสนามสำหรับฝึกหัดแต่งโคลงฉันท์ กาพย์ กลอนและกลบท และจัดให้มีการประกวดแต่งโคลง ฉันท์ เป็นต้น

ในจำนวนสามเณรเหล่านี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีลายมือสวย จึงได้รับมอบให้เป็นบรรณาธิการรวบรวมและเขียนลงในสมุด ครั้งละ ๑-๒ เล่ม สำหรับนำออกอ่านในที่ประชุม ณ วันโกนแห่งปักษ์ทุกกึ่งเดือน วารสารนี้ดำเนินมาได้เกือบ ๒ ปี จึงหยุด เพราะทุกรูปมีภาระที่จะต้องเรียนมากขึ้น กล่าวได้ว่าการหัดแต่งกวีนิพนธ์ในครั้งนั้น ได้มีส่วนทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นผู้สามารถในการประพันธ์โคลงฉันท์เป็นต้นส่วนหนึ่ง

ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๐ ทรงมีพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษา ทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ พระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐ ตรงกับวัน ๓ ฯ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง พระธรรมปาโมกข์ (ถม) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระศาสนโศภน (แจ่ม) แต่ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระราชกวี เป็น

พระกรรมวาจาจารย์

ถึงเดือนกุมภาพันธ์ปีเดียวกัน* ทรงเข้าสอบพระธรรมวินัยได้เป็นนักธรรมชั้นตรีครบองค์ของนวกภูมิ

และทรงสอบเปรียญธรรมชั้นตรี ๓ ประโยคได้ (แปลประโยคอโยเคในปิยวรรค)

กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๑ ทรงสอบไล่ได้นักธรรมชั้นโท ได้คะแนนบริบูรณ์ ได้คำชมเชยจากกรรมการสอบธรรมสนามหลวงในส่วนเรียงความ

กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๒ ทรงสอบไล่ได้เปรียญ ๔ ประโยค

แต่โบราณมาไทยใช้หนังสือ ๒ อย่าง คือ ไทยกลางและไทยใต้ ใช้ตัวไทยสำหรับเขียนเรื่องชาวบ้าน ใช้ตัวขอมสำหรับเขียนบาลีสันสกฤต หรือเรื่องศาสนา ในทำนองเดียวกันไทยเหนือก็ใช้ตัวฝักขามกับตัวเมือง และไทยอีสานตลอดถึงลาวใช้ตัวไทยน้อยกับตัวธรรม

คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา สัททาวิเสส ฉบับเดิมเป็นอักษรขอม แม้ศิลาจารึกและเรื่องที่เขียนไว้ด้วยอักษรขอมก็มี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

---

* ครั้งนั้นยังขึ้นศกใหม่เดือนเมษายน เดือนกุมภาพันธ์ จึงเป็นปลายปี เริ่มขึ้นศกใหม่เดือนมกราคม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓

จึงประกาศให้วิชาเขียนอ่านอักษรขอม เป็นบุพภาคแห่งบาลีประโยค ๔ และเขียนข้อสอบบาลีประโยค ๖-๗-๘-๙ ที่เป็นภาษาบาลีตัวอักษรขอม

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงศึกษาอักษรขอมมาก่อนแล้วจึงสามารถสอบบุพภาคแห่งประโยค ๔ ไปได้ด้วยดี ตลอดถึงประโยค ๙

พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงเป็นครูสอนบาลีไวยากรณ์โรงเรียนบาลีวัดมกุฏกษัตริย์

พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงเป็นครูสอนพระธัมมปทัฏฐกถา และธันวาคม ศกเดียวกัน ทรงสอบไล่ได้เปรียญ ๕ ประโยค

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงสอบไล่ได้เปรียญโท ๖ ประโยค

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ ทรงสอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก

มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงเป็นครูสอนมังคลัตถทีปนีโรงเรียนบาลีวัดมกุฏกษัตริย์ฯ และธันวาคม ศกเดียวกัน ทรงสอบได้เปรียญ ๗ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๖๘ พระศาสนโศภน (แจ่ม จตฺตสลฺโล ป.ธ. ๗) ครั้งยังเป็นพระธรรมปาโมกข์ เจ้าอาวาสวัดมกุฏ-กษัตริยาราม ได้รับมอบจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ให้ตรวจชำระพระไตรปิฎกบางปกรณ์ คือ อปทาน เถรคาถา เถรีคาถา

พุทธวังสะ จริยาปิฎก และคัมภีร์มิลินทปัญหาในเบื้องต้นได้แบ่งการตรวจชำระออกเป็น ๒ กอง คือ กองที่ ๑ ให้พระมหาจวน อุฏฐายี ป.ธ. ๗ เป็นหัวหน้าตรวจชำระอปทาน เถรคาถา เถรีคาถา กองที่ ๒ ให้พระมหาทองสืบ จารุวณฺโณ ป.ธ. ๗ เป็นหัวหน้าตรวจชำระพุทธวังสะ จริยาปิฎก และมิลินทปัญหา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้สอบทานอักษรไทยกับต้นฉบับอักษรขอมเทียบกับฉบับอักษรพม่าและอักษรโรมันโดยตลอดเป็นเวลานาน จึงทำให้ชำนาญในอักษรทั้ง ๒ นี้ด้วย ฉะนั้นเมื่อเสด็จแทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช (วัดเบญจมบพิตร) ไปร่วมประชุมสังคายนา ที่กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ จึงทรงอ่านพระไตรปิฎกอักษรพม่าได้โดยสะดวก

อนึ่ง โดยที่อักษรรามัญมีรูปร่างคล้ายกับอักษรพม่าโดยมาก จึงทรงสามารถอ่านคัมภีร์อักษรรามัญได้ด้วย

เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงสอบเปรียญ ๘ ประโยคได้และทรงเป็นกรรมการช่วยตรวจข้อสอบบาลีไวยากรณ์ในสนามหลวง

พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้รับพระราชทานพัดรัตนาภรณ์ชั้น ๕ ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษารัชกาลที่ ๗ และเดือนมกราคมทรงเป็นกรรมการสนามหลวง ตรวจ น.ธ. เอกและบาลีประโยค ๔, ๕, ๖

มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๒ ทรงสอบได้เปรียญ ๙

ประโยค

มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ทรงเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบาลี สำนักเรียนวัดมกุฏกษัตริยาราม ได้ทรงปฏิรูประเบียบแบบแผนการศึกษาบาลีให้ดีขึ้น และเป็นกรรมการวัดพร้อมด้วยคณะอีก ๔ รูป

สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ทรงเป็นอนุกรรมการกองตรวจหนังสือของมหามกุฏราชวิทยาลัย

ตุลาคม ๒๔๗๖ ทรงเป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย

ตุลาคม ๒๔๗๖ ทรงเป็นกรรมาธิการพิจารณาวางระเบียบบำรุงการศึกษาอบรมปริยัติธรรมและงบประมาณของมหามกุฏราชวิทยาลัยพร้อมด้วยกรรมการอีก ๕ รูป และทรงเป็นกรรมการออกหนังสือธรรมจักษุ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราช-เจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากหยุดไปเป็นเวลา ๒๐ ปี และได้ออกต่อเนื่องมาจนทุกวันนี้

พระเกียรติคุณด้านการบริหารและปกครอง

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะสามัญที่ **พระกิตติสารมุนี** ที่พระ-ที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษารัชกาลที่ ๗

และในศกเดียวกันนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรม

หลวงชินวรสิริวัฒน์ ทรงตั้งให้เป็นกรรมการกองอำนวยการออกหนังสือธรรมจักษุ และประธานกรรมการกองตรวจเลือกพระสูตร

ทรงเป็นกรรมการสอบจรรยาประโยคมัธยมบริบูรณ์ถึงพ.ศ. ๒๔๘๒ (เลิก ม. ๘)

ทรงเป็นอนุกรรมการมหาเถรสมาคมจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๑

พ.ศ. ๒๔๗๖ ขณะยังทรงเป็นพระเปรียญ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงดำริร่วมกับมิตรสหายตั้งสมาคมพุทธศาสนาขึ้นเป็นครั้งแรก เรียกว่า "พุทธมามกสมาคม" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา และบำรุงสัมมาปฏิบัติ ผู้ก่อตั้งครั้งแรกฝ่ายบรรพชิตมี พระมหาจวน อุฏฐายี พระมหาทองสืบ จารุวณฺโณ[๑] วัดมกุฏกษัตริยาราม พระมหาผิน สุวโจ[๒] วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น ฝ่ายคฤหัสถ์มีพระยาสุรเกษตรโสภณ หลวงสมัครนันทพล หลวงประดิษฐ์มนูธรรม และนายไต๋ ปาณิกบุตร เป็นต้น

เมื่อจดทะเบียนเรียบร้อยแล้ว สมาคมก็เริ่มดำเนินการรับสมาชิกและประกวดเรียงความทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น ตามวัตถุประสงค์ แต่ต่อมาไม่ช้าก็ถูกรัฐบาลในเวลานั้นขอให้

---

๑ ภายหลังได้เป็นพระราชาคณะที่ พระศรีวิสุทธิวงศ์ แล้วลาสิกขา

๒ สุดท้ายได้เป็นที่ พระพรหมมุนี

มหาเถรสมาคมห้ามไม่ให้ภิกษุสามเณรเกี่ยวข้องกับสมาคมนี้ สมาคมจึงต้องหยุดกิจการและเลิกล้มไปในที่สุด

แม้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะไม่ได้ดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยเอกเทศตามวัตถุประสงค์ของพุทธมามกสมาคม แต่ในปลายปีนั้นเองก็ได้เป็นหัวหน้ากองเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมหามกุฏราชวิทยาลัย และได้เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ ตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๐๕

พ.ศ. ๒๔๗๗ ทรงเป็นกรรมการตรวจและสะสางศาสนสมบัติ ทรงเป็นกรรมการคณะธรรมยุต ทรงเป็นกรรมการตรวจบาลีประโยค ๗, ๘, ๙ และทรงเป็นพระคณาจารย์เอกทางเทศนา

พ.ศ. ๒๔๗๘ ทรงได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ **พระราชเวที** ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา รัชกาลที่ ๘ และทรงเป็นกรรมการพิจารณาเทียบวิทยฐานะเปรียญ ๖ ประโยคกับมัธยมบริบูรณ์

กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ ทรงเป็นประธานคณะกรรมการทำการในหน้าที่เจ้าคณะมณฑลราชบุรีร่วมกับพระญาณเวที วัดบุรณสิริ พระวิสุทธิสมโพธิ์ วัดพระเชตุพน และพระอริยกวี วัดจักรวรรดิถึง พ.ศ. ๒๔๘๖

กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ ทรงเป็นกรรมการควบคุม

การแปลพระไตรปิฎก โดยอนุมัติของประธานกรรมการมหาเถรสมาคม

สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ ทรงเป็นกรรมาธิการพิจารณาปรับปรุงแก้ไขระเบียบของมหาเถรสมาคมว่าด้วยพระภิกษุสามเณรในอาณาเขตชายแดนไปมาติดต่อกับต่างประเทศ

พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ทรงเป็นกรรมาธิการพิจารณาร่าง พ.ร.บ. ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ ร่วมกับพระธรรมโกศาจารย์ พระธรรมไตรโลกาจารย์ พระราชสุธี และพระศรีวิสุทธิวงศ์

พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้รับพระราชทานรางวัลชนะเลิศ ในการแต่งคาถาอวยพรประเทศไทยสำหรับใช้แทนรตนตฺตยปฺปภาวาภิยาจนคาถา จากสมเด็จพระสังฆราช (แพ) คือไตรแพร ๑ ไตร ย่ามตาด ๑ นาฬิกาซุ้ม ๑ โคมตั้งไฟฟ้า ๑ หมอนกับอาสนะ ๑ กาชงโอวัลตินโครเมี่ยมมีถาดรองถ้วยเซลโลลอย ๑ ธูปเทียน ขวดปักดอกไม้ฝรั่ง ๑ คู่

พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์พระราชาคณะชั้นเทพที่ **พระเทพเวที** ในพระราชพิธีรัชมงคล ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ ในรัชกาลที่ ๘

พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึงธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ทรงเป็นสมาชิกสังฆสภา ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔

พ.ศ. ๒๔๘๔ ทรงพระกรุณาโปรดให้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ แทนพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ตามพระราชบัญญัติใหม่คณะสงฆ์มีการปกครองแบบสังฆสภา มีคณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธร แบ่งการปกครองส่วนกลางออกเป็น ๔ องค์การ คือ องค์การปกครอง องค์การเผยแผ่ องค์การศึกษา และองค์การสาธารณูปการ

มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕ ทรงเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔

เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๖ พ้นจากตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลราชบุรี โดย พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ให้มีเจ้าคณะตรวจการภาคแทนเจ้าคณะมณฑล

เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งสังฆนายก แทนสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส วัดบรมนิวาส)

ครั้งที่ ๑ ตั้งแต่วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๖ ถึงวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๖ รวม ๕ เดือน ๑๓ วัน

ครั้งที่ ๒ ตั้งแต่วันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ จนถึงวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๙

พ.ศ. ๒๔๘๘ โดยคำสั่งของเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๘๘ ทรงเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม และเป็นเจ้าอาวาสในปี

เดียวกัน

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ รับพระราชทานเลื่อนสมณ-ศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ **พระธรรมปาโมกข์**

พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ ทรงเป็นผู้สั่งการแทนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวรเถระ) สังฆนายก

มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ทรงได้รับพระราชทานสถาปนาสมณฐานันดรเป็นเจ้าคณะรองคณะธรรมยุต รองสมเด็จพระราชาคณะที่ **พระศาสนโศภน**

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ทรงเป็นผู้สั่งการแทนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวรเถระ) สังฆนายก สมัยที่ ๒

วันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔ ทรงเป็นสังฆนายกสืบต่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งถึงมรณภาพ เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔ และคงเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่อีกตำแหน่งหนึ่ง

วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔ ลาออกจากตำแหน่งสังฆนายก

วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ในคณะสังฆมนตรี ซึ่งมีสมเด็จพระวันรัต (กิตฺติโสภณมหาเถร) วัดเบญจมบพิตร เป็นสังฆนายก

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ทรงได้รับพระราช-

ทานสถาปนาสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ **สมเด็จพระมหาวีรวงศ์** ผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๐๑ ทรงเป็นนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๑ ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆนายก

พ.ศ. ๒๕๐๔ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (กิตฺติโสภณมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช วัดเบญจมบพิตร สิ้นพระชนม์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการมีหนังสือแจ้งมอบหน้าที่และอำนาจให้ทรงบัญชาการคณะสงฆ์แทนสมเด็จพระสังฆราชตามมาตรา ๑๐ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช ๒๔๘๔

วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ทรงพ้นจากตำแหน่งสังฆนายก เพราะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ ขึ้น โดยคณะสงฆ์มีการปกครองแบบมหาเถรสมาคม เป็นองค์กรสูงสุดทางการปกครอง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่งตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕

ทรงเป็นอนุกรรมการมหาเถรสมาคม ยกร่างกฎข้อบังคับระเบียบมหาเถรสมาคมตลอดปี พ.ศ. ๒๕๐๖ และทรงได้รับเลือกให้เป็นประธานอนุกรรมการด้วย

วันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ตามกฎมหาเถรสมาคมฉบับที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๐๖) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ข้อ ๖

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระองค์ที่ ๑๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สืบต่อจากสมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทยมหาเถร) วัดสระเกศ

ในการสถาปนาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นสมเด็จพระสังฆราชครั้งนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชใหม่ เพื่อให้เป็นแบบอย่างต่อไป ดังคำปรารภของสำนักพระราชวัง ดังนี้

"ตามโบราณราชประเพณี เมื่อสมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์ พระมหากษัตริย์จะทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่ ภายหลังถวายพระเพลิงพระศพ สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อนแล้ว การสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช โดยปรกติ

ท่านหงส์ ศิริสม
โยมบิดา

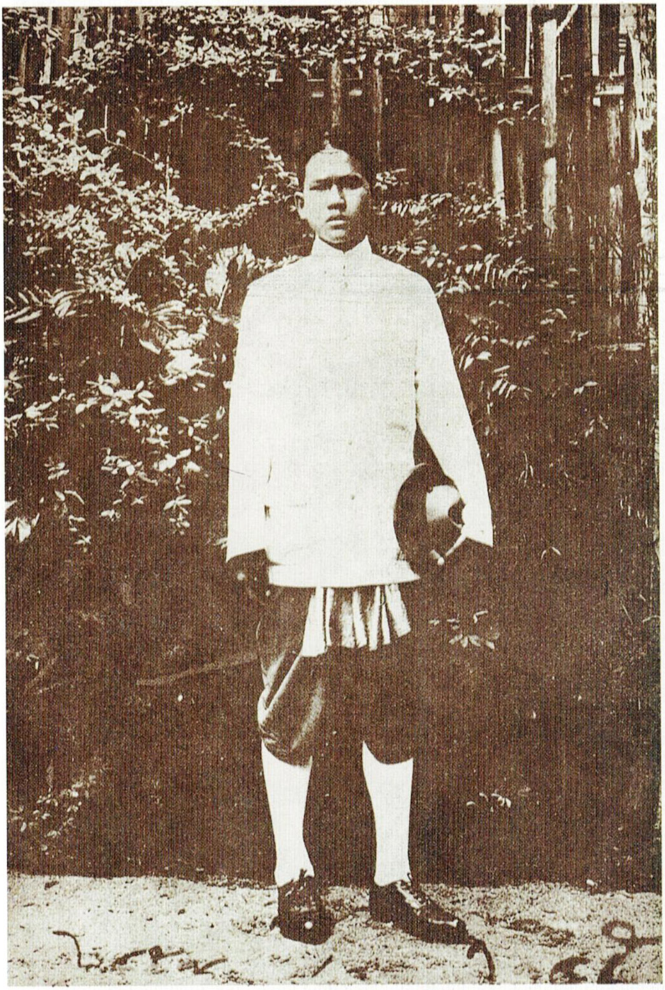

เมื่อพระชนมายุ ๑๗

พ.ศ. ๒๔๕๘

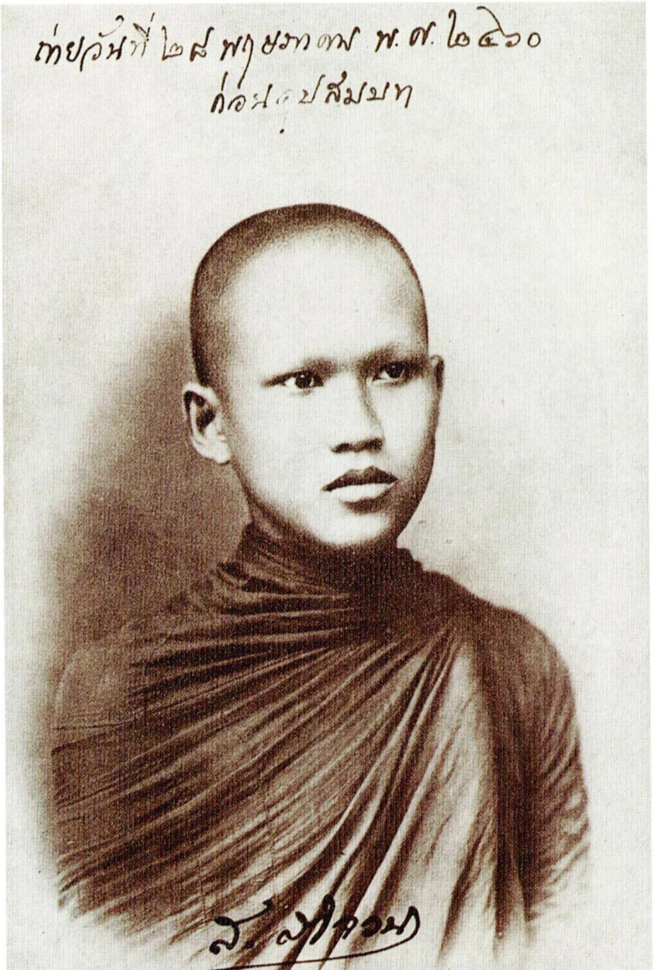
ถ่ายวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐
ก่อนอุปสมบท

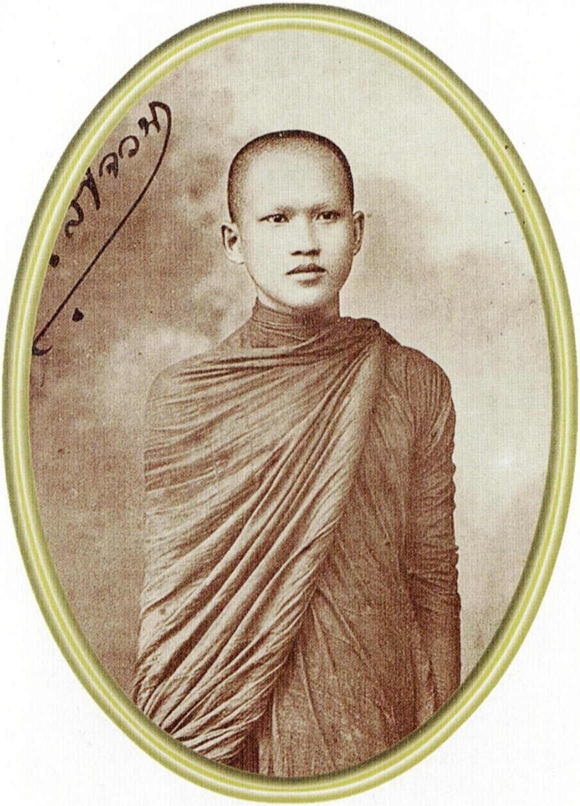

๒๘ พฤษภาคม ๒๔๖๐

มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐
ถ่ายก่อนอุปสมบท

พระชนมายุ ๒๑

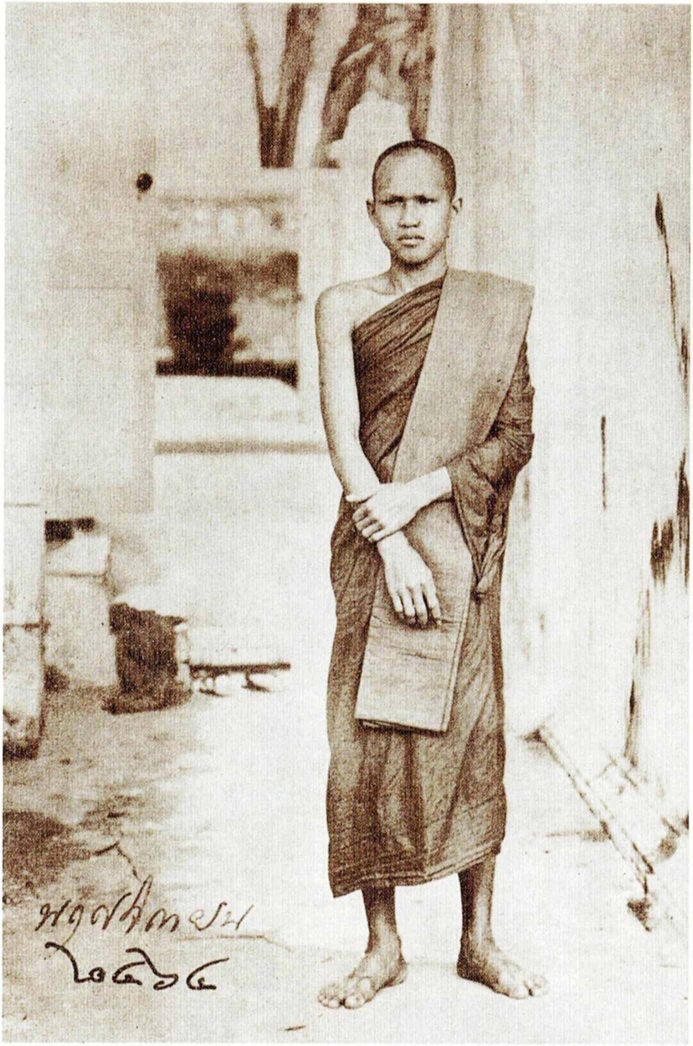

ถ่ายวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓

กระทำรวมกับการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา หรือพระราชพิธีฉัตรมงคล สุดแต่ระยะเวลาการสถาปนาจะใกล้กับการพระราชพิธีใด ซึ่งเสมือนกับการสถาปนาสมเด็จพระเถระองค์อื่น ๆ

ในการทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงสมณศักดิ์สูงสุด ทรงเป็นสกลมหาสังฆปริณายกประธานาธิบดีสงฆ์ และทรงเป็นที่เคารพสักการะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ รัฐบาล และพุทธ-มามกะโดยทั่วไป ทรงเป็นจุดรวมของศรัทธาปสาทะแห่งพุทธ-บริษัททั้งในและนอกราชอาณาจักร ประกอบด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสดับคำกราบบังคมทูลของรัฐบาลกับสังฆทัสนะในมหาเถรสมาคมโดยเอกฉันทมติ และทรงพิจารณาโดยรอบคอบด้วยพระองค์เองแล้ว จึงทรงอาศัยพระราชอำนาจ ทรงสถาปนาสมเด็จพระเถระขึ้น ทรงดำรงสมณ-ศักดิ์สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเป็นการเพียบพร้อมและสมบูรณ์ทุกประการ

ด้วยความสำคัญในสมณศักดิ์ประการหนึ่ง และด้วยความเพียบพร้อมในพระราชดำริพิจารณาอีกประการหนึ่ง จึงสมควรที่จะถวายพระเกียรติยศโดยตั้งการพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เป็นพระราชพิธีต่างหากโดยเฉพาะ ไม่รวมอยู่ในการพระราชพิธีอื่นใด และให้มีลักษณะการพระราชพิธีแตกต่างกว่าก่อน เดิมมีเพียงเจ้าพนักงานอาลักษณ์อ่านกระแสพระบรมราชโองการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช และถวายพระสุพรรณบัฏ พัดยศและเครื่องสมณศักดิ์ การพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆ-ราชคราวนี้ มีพระราชดำริให้ประกาศกระแสพระบรมราชโอง-การ และถวายพระสุพรรณบัฏ พัดยศ และเครื่องสมณศักดิ์ท่ามกลางมหาสมาคมทั้งฝ่ายพุทธจักร และราชอาณาจักร ทางฝ่ายพุทธจักรประกอบด้วยสมเด็จพระราชาคณะ พระกรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัดทั่วราชอาณาจักรและทางราชอาณาจักรก็ครบทุกสถาบันนับแต่พระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ ประธานฝ่ายบริหารและนิติบัญญัติ ตลอดจนข้าราชการทั้งมวล เพื่อมหาสมาคมดังกล่าวแล้ว จะได้พร้อมกันอนุโมทนาสาธุการ สมกับที่จะทรงเป็นสกลมหาสังฆปริณายก ทรงปกครองคณะสงฆ์ เป็นที่เชิดชูพระพุทธศาสนาให้วัฒนาสถาพรสืบไป เลขาธิการพระราชวังจึงรับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ ตั้งการพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช สนองกระแสพระราชดำริ โดยกำหนดจารึกพระสุพรรณบัฏในวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๘ เวลา ๑๕.๓๓ น. และวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๘ เวลา ๑๖.๐๐ น. เป็นการพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

รายละเอียดแห่งการพระราชพิธีมีปรากฏในหมายกำหนดการของสำนักพระราชวังแล้ว”

พระเกียรติคุณด้านการศึกษา

พ.ศ. ๒๔๘๘ พระเถรานุเถระคณะธรรมยุตได้ดำเนินการจัดตั้งสถาบันการศึกษาขั้นอุดมศึกษา สำหรับภิกษุสามเณรขึ้นในความอุปถัมภ์ของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย อันเป็นการดำเนินตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เรียกว่า **“สภาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย”** โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต และองค์นายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทรงออกคำสั่งตั้งเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๘๘ นับเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา หรือมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกของไทย

ในการจัดตั้งสภาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัยครั้งนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมปาโมกข์ ได้ทรงเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่ได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการให้การสนับสนุน จนกระทั่งการจัดตั้งสภาการศึกษาฯ ได้ดำเนินการเป็นผลสำเร็จ และได้ทรงให้ความสนับสนุนสถาบันการศึกษาแห่งนี้ด้วยดีเสมอมาตลอดพระชนมชีพของ

พระองค์

ในปีพ.ศ. ๒๕๑๒ ทางการคณะสงฆ์ได้ประกาศรับรองฐานะของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือสภาการศึกษามหา-มกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุฏฐายีมหาเถร) วัดมกุฏกษัตริยาราม ในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งนายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้มีพระดำริที่จะปรับปรุง และขยายการศึกษาของสภาการศึกษาฯ ให้มีคุณภาพและปริมาณดียิ่งขึ้น ซึ่งแต่เดิมทางสภาการศึกษาฯ รับสมัครพระภิกษุสามเณรผู้เรียนสำเร็จเปรียญธรรม ๔ ประโยค และนักธรรมชั้นเอกเข้าศึกษา ในยุคต้น ๆ มีพระภิกษุสามเณรผู้มีวุฒิ ป.ธ. ๔, น.ธ.เอก สมัครเข้าศึกษากันมากพอสมควร แต่ต่อ ๆ มามีผู้มาสมัครเข้าศึกษาน้อยลง เนื่องจากในปีหนึ่ง ๆ มีผู้สอบเปรียญธรรมได้น้อย จึงมีผู้มาสมัครเรียนน้อยไม่พอกับความต้องการ อีกประการหนึ่งพื้นความรู้วิชาสายสามัญของผู้ที่สมัครเข้ามาศึกษาไม่เท่ากัน บางรูปเรียนจบแค่ประถมปีที่ ๔ แต่บางรูปเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ ๓ บ้าง มัธยมปีที่ ๖ บ้าง ไม่สม่ำเสมอกัน ยุ่งยากแก่การจัดห้องเรียน จึงทรงเห็นว่าสมควรที่จะได้ปรับพื้นความรู้วิชาสายสามัญของนักศึกษา ให้เท่าเทียมในชั้นอุดมศึกษาโดยเปิดโรงเรียนขึ้นอีกประเภทหนึ่ง ทำการสอนวิชาสายสามัญตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๕ ควบคู่ไปกับนักธรรมชั้นเตรียม และบาลีไวยากรณ์ จนจบ

ชั้น ม.ศ. ๕ น.ธ.เอก และ ป.ธ. ๔ แล้วจึงให้เข้าเป็นนักศึกษาเรียนในชั้นอุดมศึกษาฯ ต่อไป ทั้งนี้ ก็ด้วยวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือเพื่อปรับพื้นฐานการศึกษาวิชาสายสามัญให้ได้มาตรฐานเป็นอันเดียวกัน และเพื่อเพิ่มปริมาณนักศึกษาให้มากขึ้น ดังนั้น ในปีพ.ศ. ๒๕๑๒ นั้นเอง จึงได้มีพระบัญชามอบให้พระปริยัติเมธี (สุวรรณ กญฺจโน ป.ธ. ๘) พระครูวินัยกรณ์-โศภน (อำนวย วุฑฺฒิโย) และพระมหาบรรจง กลฺลิโต วัดมกุฏกษัตริยารามดำเนินการติดต่อขอความอุปถัมภ์จากกองสลากกินแบ่งรัฐบาล ทำการก่อสร้างอาคารเรียนขึ้นหลังหนึ่ง เป็นอาคารตึก ๓ ชั้น ขนาดกว้าง ๑๑ เมตร ยาว ๓๘.๕๐ เมตร สามารถที่จะรับนักเรียนได้ประมาณ ๓๐๐-๔๐๐ รูป เพื่อเป็นสถานที่เรียนตามโครงการที่ได้ทำพระดำริไว้ อาคารหลังนี้ได้ทำการก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ในขณะเดียวกันนั้นก็ได้มีพระบัญชาให้พระเทพ-กวี (ประยูร สนฺตงฺกุโร ป.ธ. ๙) วัดเทพศิรินทราวาส เลขา-ธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยและพระกิตติสารมุนี (ประจวบ กนฺตาจาโร) วัดมกุฏกษัตริยารามรองเลขาธิการสภาการศึกษาฯ ร่วมกันดำเนินการปรับปรุงการศึกษาในสามัญศึกษาตามพระนโยบายที่ได้ทรงกำหนดไว้ พระเทพกวีและพระกิตติสารมุนี จึงได้ประสานงานกันเปิดโรงเรียนขึ้นใน ปีพ.ศ. ๒๕๑๓ โดยอาศัยพระอุโบสถคณะรังษี วัดบวรนิเวศวิหาร เป็น

สถานที่เรียนส่วนหนึ่งไปพลางก่อน จนกว่าอาคารเรียนที่วัดมกุฏกษัตริยาราม จะได้ก่อสร้างเสร็จ ในปีแรกนี้ได้เปิดสอนเฉพาะชั้นประถมปีที่ ๕ ในวิชาสายสามัญศึกษาอย่างเดียว เพราะผู้ที่สมัครเข้าเรียนในรุ่นนี้ล้วนแต่เรียนจบนักธรรม และบาลีไวยากรณ์มาแล้ว ได้อาศัยครูอาจารย์ของสภาการศึกษาฯ ส่วนหนึ่งมาช่วยทำการสอน โดยมอบให้พระมหาสรเชฏฐ คมฺภีโร ป.ธ. ๙ วัดนรนารถสุนทริการาม เป็นผู้ควบคุมดูแลดำเนินการ ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๕๑๔ การก่อสร้างตึกอาคารเรียนที่วัดมกุฏกษัตริยาราม ได้สำเร็จลง จึงได้ย้ายสถานที่เรียนจากพระอุโบสถคณะรังษี วัดบวรนิเวศวิหาร ไปเปิดทำการสอนที่อาคารหลังใหม่นี้ ได้ประกอบพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๔ โดยถือเอาวันคล้ายกับวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็นหลัก ได้แต่งตั้งให้พระปริยัติธรรมเมธี (สุวรรณ กญฺจโน ป.ธ. ๘) วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นครูใหญ่ พระมหาสรเชฏฐ คมฺภีโร ป.ธ. ๙ วัดนรนาถสุนทริการาม เป็นผู้ช่วยครูใหญ่ ต่อมาลาสิกขา จึงแต่งตั้งพระกวีวรญาณ (คณิสร์ เขมวํโส ป.ธ. ๙) วัดบูรณศิริมาตยาราม เป็นผู้ช่วยครูใหญ่ และเป็นอาจารย์ฝ่ายปกครองด้วย โรงเรียนแห่งใหม่นี้เป็นสาขาสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ผลิตนักเรียนระดับตั้งแต่ชั้นประถมถึงชั้นเตรียมอุดม เพื่อส่งให้เข้าเป็นนักศึกษาในสภาการศึกษาฯ สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี-

มหาเถร) ได้ประทานนามโรงเรียนนี้ว่า "วชิรมกุฎ" เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โดยนำเอาพระนามฉายาในขณะที่ทรงผนวชว่า "วชิรญาโณ" กับพระบรมนามาภิไธย "เจ้าฟ้ามงกุฎ" มารวมกันเป็น "วชิรมกุฎ"

ในปีพ.ศ. ๒๕๑๓ นี้ กระทรวงศึกษาธิการได้ตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยบรรพชิต และคฤหัสถ์ ฝ่ายบรรพชิต มีพระเทพกวี วัดเทพศิรินทราวาส เลขาธิการสภาการศึกษาฯ พระเทพคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปฺคเสโน ป.ธ. ๙) วัดสระเกศ เลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระกิตติสารมุนี วัดมกุฏกษัตริยาราม รองเลขาธิการสภาการศึกษาฯ พระศรีวิสุทธิโมลี (ประยุทธ ปยุตฺโต ป.ธ. ๙) วัดพระพิเรนทร์ รองเลขาธิการมหาจุฬาฯ เป็นกรรมการ ฝ่ายคฤหัสถ์ มีผู้แทนกรมการศาสนา ผู้แทนกรมสามัญศึกษา กรมวิสามัญศึกษา (ผู้แทนหน่วยศึกษานิเทศก์ และผู้ทรงคุณวุฒิอื่น ๆ อีกหลายท่านเป็นกรรมการ) โดยมีนายจรูญ วงศ์สายัณห์ อธิบดีกรมวิชาการเป็นประธานเพื่อยกร่างหลักสูตรสำหรับพระภิกษุ และสามเณร โดยบรรจุวิชาต่าง ๆ ทั้งสายนักธรรม-บาลี และสายสามัญให้ได้เรียนควบคู่กันไป เริ่มตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๕ นักธรรมชั้นตรี บาลีไวยากรณ์ ไปจนถึงนักธรรมชั้นเอก เปรียญธรรม ๔ ประโยค และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ คือจบชั้นเตรียมอุดมศึกษา

เรียกหลักสูตรนี้ว่า "หลักสูตรโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา" เมื่อพระภิกษุสามเณรเรียนจบหลักสูตรนี้แล้ว ก็สามารถเข้าเรียนต่อในชั้นอุดมศึกษา ของมหาวิทยาลัยสงฆ์ได้ กระทรวงศึกษาธิการโดยนายสุกิจ นิมมานเหมินท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศเป็นคำสั่งให้ใช้หลักสูตรนี้ ลงวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๑๔

เมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้หลักสูตร โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา สำหรับพระภิกษุและสามเณรชั้นประโยคประถมตอนปลาย ประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายแล้ว จึงได้นำกราบทูลสมเด็จพระสังฆราช สกลสังฆปริณายก เพื่อนำเข้าที่ประชุมมหาเถรสมาคมได้ทราบ

ในการนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงมีลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๑๔ ถึงอธิบดีกรมการศาสนา ในฐานะเลขาธิการมหาเถรสมาคม แสดงพระทัศนะสนับสนุนหลักสูตรการศึกษาแบบใหม่สำหรับภิกษุสามเณรดังกล่าวแล้ว ดังนี้

บันทึกข้อความ

ส่วนราชการ กรมการศาสนา

ที่ วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๑๔

เรื่อง [illegible]

เรียน [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

อธิบดีกรมการศาสนา
24 ก.ย. 2514

โรงเรียนวชิรมกุฏได้ผลิตนักเรียนสำเร็จชั้น ม.ศ. ๕ ไปแล้วหลายรุ่นผู้ที่ยังมีศรัทธามั่นคงในพระศาสนาได้เข้าศึกษาต่อในสภาการศึกษาฯ ผู้ที่ไม่มีศรัทธาจะอยู่ในพระศาสนา ก็ได้ลาสิกขาออกศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยทางโลกบ้าง ประกอบงานอาชีพเป็นประโยชน์แก่ตนประเทศชาติศาสนาบ้าง นับว่าเป็นคุณประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรม

พระเกียรติคุณด้านการเผยแผ่และสังคมสงเคราะห์

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสนพระทัยงานด้านการเผยแผ่และสังคมสงเคราะห์เป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้ว่า ทรงมีพระดำริเกี่ยวกับงานด้านนี้มาแต่ทรงเป็นสามเณร เช่นการออกหนังสือ-พิมพ์ "สยามวัด" การตั้ง "พุทธมามกสมาคม" เป็นดังที่กล่าวแล้วในตอนต้น ฉะนั้น พระองค์จึงทรงได้รับมอบหมายหน้าที่ในด้านนี้มาเป็นลำดับ ทั้งในส่วนราชการและในส่วนคณะสงฆ์ ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๙๓ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ของคณะกรรมการอบรมศีลธรรมและวัฒนธรรม แก่ข้าราชการและประชาชน (ก.อ.ช.) ได้รับมอบหน้าที่ให้เป็นประธานอนุกรรมการร่างโครงการอบรมศีลธรรมและวัฒนธรรมแก่ข้าราชการและประชาชนทั่วราชอาณาจักร ได้ทำเสร็จและคณะกรรมการได้รับไว้เป็นหลักในการอบรมและได้ทรงเรียบเรียงคำบรรยายข้อธรรมสำหรับอบรม

ข้าราชการและประชาชน ซึ่งกำหนดไว้ในโครงการอบรมนั้นเป็นภาคผนวกของโครงการอบรม แล้วพิมพ์ขึ้นพร้อมกันเป็นเล่มเดียวและใช้เป็นแนวทางสำหรับอบรมของหน่วยอบรมของคณะกรรมการและพระธรรมกถึกทั่วไป และทรงได้รับหน้าที่ให้เป็นประธานอนุกรรมการอบรมศีลธรรมและวัฒนธรรมตามโครงการอบรมนั้น ได้จัดหน่วยอบรมเคลื่อนที่จาริกไปอบรมข้าราชการและประชาชน ในส่วนภูมิภาคร่วมกับหน่วยราชการต่าง ๆ มีกระทรวงมหาดไทยเป็นต้น โดยในหน่วยอบรมเคลื่อนที่นั้น ประกอบด้วย พระธรรมกถึก อนุศาสนาจารย์และสาธารณสุขเป็นต้น

ทรงได้รับเลือกจากคณะกรรมการอบรมฯ ให้เป็นกรรมการปรับปรุงเด็กและเยาวชน ซึ่งมีพลอากาศหลวงเชิดวุฒากาศ เป็นประธาน ได้ร่วมประชุมสร้างโครงการปรับปรุงเด็กจนสำเร็จตามนโยบายของรัฐบาล ซึ่งกรรมการอบรมได้มอบให้จัดการปรับปรุงเด็กและเยาวชนให้เป็นพลเมืองดีของชาติ โดยสมบูรณ์ตามระบอบประชาธิปไตย และตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

ทรงได้รับเลือกจากคณะกรรมการอบรมฯ ให้เป็นอนุกรรมการวางระเบียบควบคุมการดื่มสุราของข้าราชการและประชาชน และการเล่นการพนัน เพื่อให้ลดน้อยลง เพื่อเป็นการรักษาและส่งเสริมศีลธรรมของประชาชน กรรมการคณะนี้มี

พระยารามราชภักดี ปลัดกระทรวงมหาดไทยเป็นประธาน ได้ประชุมกันจัดทำระเบียบควบคุมเสร็จแล้ว บังเกิดผล คณะรัฐมนตรีอนุมัติให้ใช้เป็นหลักปฏิบัติตลอดมาจนถึงทุกวันนี้

ทรงได้รับเลือกเป็นประธานอนุกรรมการ ประกวดเรียงความเรื่องส่งเสริมศีลธรรมและวัฒนธรรมตามโครงการอบรมฯ นั้น ได้จัดการให้เป็นไปตามความประสงค์ของคณะกรรมการอบรมฯ ทุกประการแล้วก็หมดหน้าที่

กิจการของคณะอนุกรรมการอบรมศีลธรรมและวัฒนธรรมนั้น ได้ปฏิบัติเป็นการประจำปีติดต่อตลอดมาแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๘ จึงเลิกคณะกรรมการอบรมฯ

พ.ศ. ๒๔๙๘ ทรงเป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุตและเป็นอุปนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ

พ.ศ. ๒๔๙๙ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี มีกุศลเจตนาจะส่งเสริมพระพุทธศาสนาและศีลธรรมและวัฒนธรรมของข้าราชการและประชาชน ด้วยการโน้มน้อมชักนำให้เข้าหาพระศาสนา อันเป็นบ่อเกิดแห่งศีลธรรมจริยาและวัฒนธรรม ได้สั่งให้กรมประชาสัมพันธ์มอบให้ทางสังฆมนตรีจัดรายการเกี่ยวกับศาสนาตลอดวันในวันพระ คณะสังฆมนตรีจึงมอบให้ไปกำหนดวิธีการให้เป็นไปตามนโยบายของนายกรัฐมนตรี จึงได้เสนอให้ตั้งคณะกรรมการจัดรายการกระจายเสียงในวันพระ และกำหนดเรื่องที่ควรบรรจุในรายการกระจาย

เสียงขึ้น ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากนายกรัฐมนตรี จึงได้ทรงรับหน้าที่เป็นประธานคณะกรรมการฯ ดำเนินการตลอดมาตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๗ จนถึงปัจจุบัน อำนวยประโยชน์ทางด้านพระศาสนาเป็นที่น่าชื่นชมยินดีของพุทธ-ศาสนิกชนทั่วไป

พ.ศ. ๒๔๙๘ ทรงเป็นประธานคณะกรรมการส่งเสริมสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย (ก.ส.ม.) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อหวังให้พระสงฆ์ (ทั้งสองนิกาย) ได้ศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมในระดับที่สูงที่สุดเท่าที่จะทำได้ และให้พระสงฆ์ไทยได้รับการศึกษาเช่นนี้เป็นจำนวนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้

๒. เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางและให้ได้ผลดีที่สุดเท่าที่จะทำได้

๓. เพื่อจัดตั้งศูนย์กลางของการค้นคว้า และการศึกษาพระศาสนาสำหรับพระสงฆ์ไทย ชาวไทยและชาวต่าง-ประเทศผู้สนใจที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพระศาสนาให้ลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการ ก.ส.ม. นี้ได้เลิกล้มไปเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และได้ก่อตั้งขึ้นใหม่ในรูปของมูลนิธิตามใบอนุญาตจัดตั้ง ลงวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๑ ชื่อว่า

มูลนิธิส่งเสริมกิจการศาสนาและมนุษยธรรม ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ใช้อักษรย่อว่า มูลนิธิ ก.ศ.ม. เรียกชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF RELIGIOUS AND HUMANITARIAN ACTIVITIES โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

ก. ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ข. ส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์

ค. ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

ฆ. ส่งเสริมการศึกษาของเยาวชน (สร้างหอพัก "ธรรมนิวาส" ให้นิสิตนักศึกษายากจนแต่เรียนดีประพฤติดีได้อยู่อาศัยโดยไม่คิดมูลค่า)

ง. บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในทางสังคมสงเคราะห์

ซึ่งมูลนิธิแห่งนี้ได้ดำเนินงานในด้านเผยแผ่พระพุทธ-ศาสนา และอบรมศีลธรรม ด้วยบรรยายบทความทางสถานีวิทยุกระจายเสียง จัดแสดงปาฐกถา และอภิปรายปัญหาธรรมตามสถานที่ที่เห็นสมควร ร่วมมือกับศูนย์อบรมจริยธรรมนักเรียนของกรมการศาสนา อบรมจริยธรรมนักเรียน และออกนิตยสารรายเดือน "ศุภมิตร" เพื่อให้ความรู้และเป็นเพื่อนใจของกัลยาณปุถุชน เป็นที่รู้จักแพร่หลายมาครบ ๑๐ ปีแล้ว

มูลนิธิ ก.ศ.ม. ได้รับทุนดำเนินงานจากมีผู้จิตศรัทธาบริจาค

พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นประธานกรรมการ **มูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน** (Leprosy Relief Fund) ซึ่งมีวัตถุประสงค์คือ

ก. ช่วยรัฐบาล สมาคมหรือเอกชนในการค้นคว้าเกี่ยวกับโรคเรื้อน

ข. ช่วยเหลือในการจัดซื้อและจ่ายแจก ซึ่งยารักษาโรค ยาฉีดที่อาจต้องใช้ในการรักษา ป้องกัน บำบัดและบรรเทาโรคเรื้อน

ค. ช่วยเหลือในการเพิ่มพูนปริมาณของผู้เชี่ยวชาญหรือพนักงาน ช่วยเหลือไม่ว่าในหน้าที่ใด ๆ ในงานด้านโรคเรื้อน

ง. ช่วยในการให้ได้มาซึ่งการป้องกันและรักษาอันทันสมัย ตลอดถึงการช่วยผู้ป่วยเป็นโรคเรื้อนให้มีสมรรถภาพ

จ. ช่วยเหลือผู้ป่วยเป็นโรคเรื้อนและครอบครัวโดยกำลังทรัพย์หรือด้วยวิธีการช่วยเหลืออื่น ๆ

ฉ. จัดให้มีโครงการการศึกษาและการป้องกันเกี่ยวกับโรคเรื้อนแก่ประชาชนทั่วไปในราชอาณาจักรไทย

ช. ส่งเสริมให้มีความเข้าใจในเรื่องโรคเรื้อนระหว่างชาติต่าง ๆ และกระทำการทุกอย่างที่จะอำนวยให้วัตถุประสงค์ของมูลนิธิ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นได้ผลเต็มตามความมุ่งหมาย และรับโอนกิจการทรัพย์สินของหน่วยสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อนมาจัดทำและดำเนินการต่อไป

เกี่ยวกับการสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อนนี้ เคยมีพระดำรัสไว้ เมื่อคืนวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๕ ในรายการวันสงเคราะห์ผู้ป่วยเป็นโรคเรื้อน ทางสถานีโทรทัศน์ไทย ทีวี. ว่า

"ที่อาตมภาพมาเกี่ยวข้องกับการสงเคราะห์ผู้ป่วยโรคเรื้อนนี้ ก็เพราะอาตมภาพได้เคยไปแสดงธรรมเทสนาและเยี่ยมผู้ป่วยเป็นโรคเรื้อนนี้ ที่สถานพยาบาลพระประแดง เมื่อพบเห็นแล้วรู้สึกสงสารยิ่งนัก สำหรับผู้ป่วยนั้นเล่า ก็ได้รับทุกข์ทรมานอยู่ไม่น้อย ต่อมามีผู้ใจบุญทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ มาขอร้องอาตมาให้รับเป็นประธานกรรมการหน่วยสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน อาตมาเห็นว่าเป็นงานกุศล สมควรที่พระสงฆ์จะได้มีส่วนร่วมด้วย แม้องค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงสนพระราชหฤทัย และทรงอุปถัมภ์งานกุศลนี้อยู่เป็นอันมาก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้อาตมารับเป็นประธานกรรมการหน่วยสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อนด้วยความยินดี"

ผลงานของมูลนิธิแห่งนี้ได้เป็นประโยชน์แก่ผู้ป่วยโรคเรื้อนมากมายและได้เกิดถาววัตถุเป็นตึก ๓ ชั้น **"กรุณานิมิต"** สิ้นค่าก่อสร้างเป็นเงินประมาณห้าแสนบาท อยู่ในบริเวณวัดมกุฏกษัตริยาราม มอบให้กรมอนามัยใช้เป็นสำนักงานกลางในการควบคุมโรคเรื้อน เพื่อเป็นศูนย์กลางที่จะส่งเจ้าหน้าที่ออกทำการบำบัดในพระนครและธนบุรี และจังหวัดใกล้เคียง

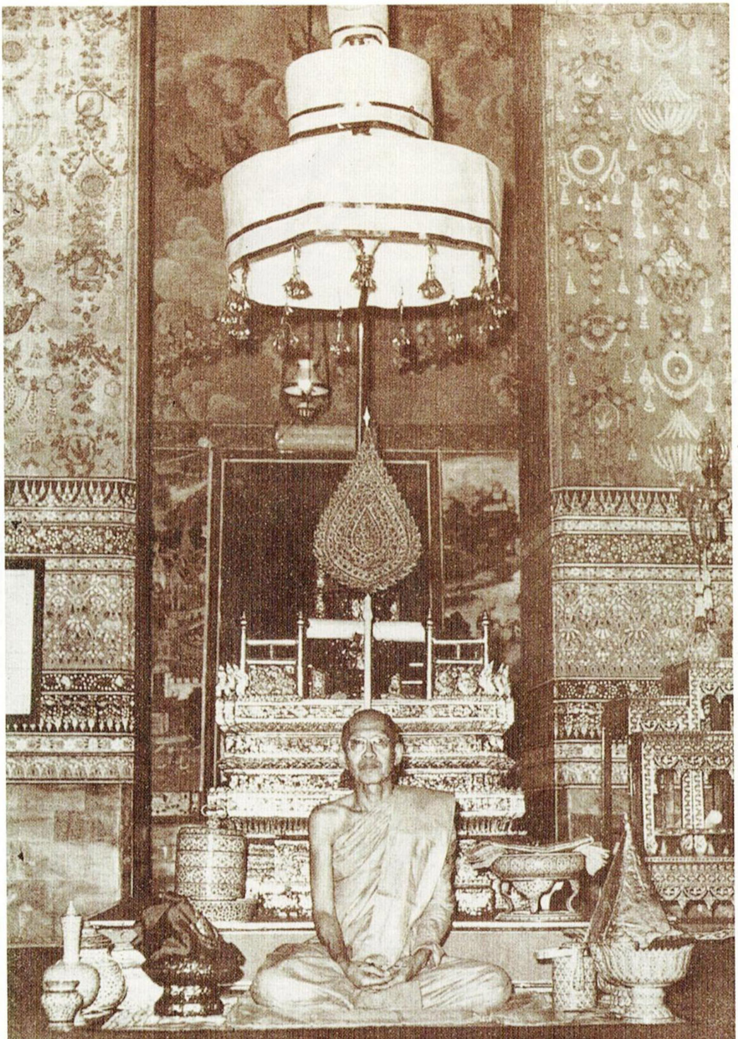

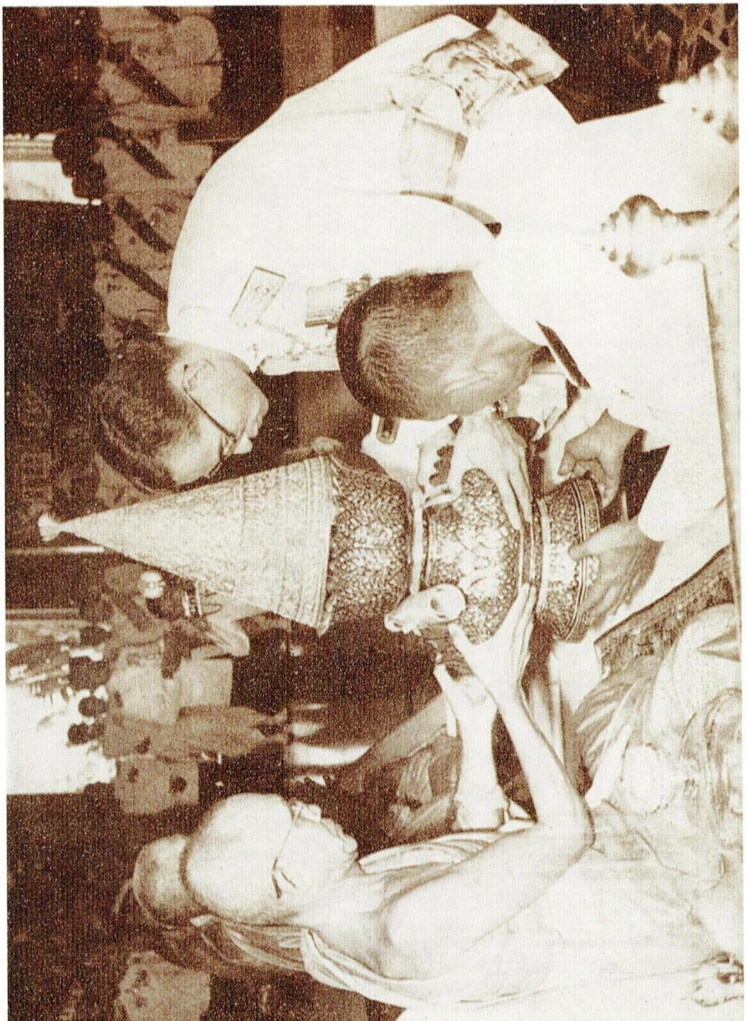

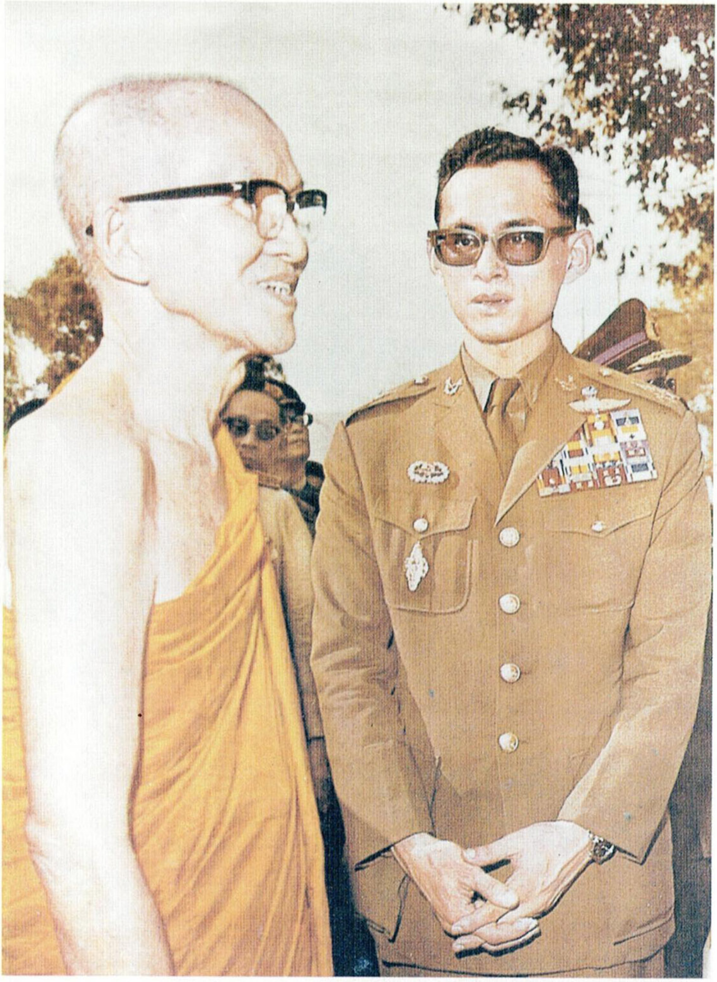

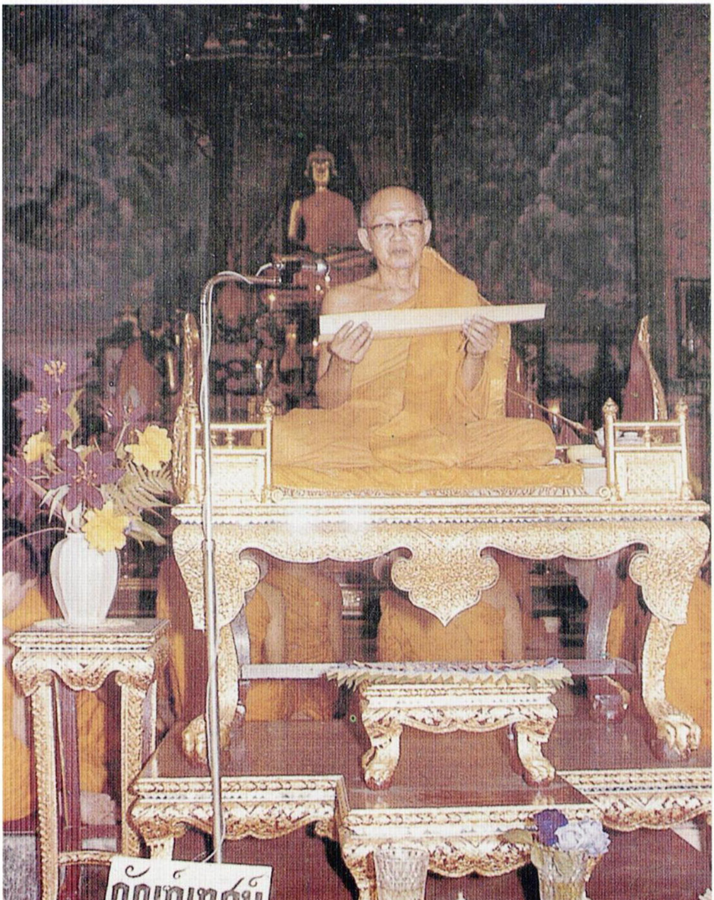
กัณฑ์เทศน์

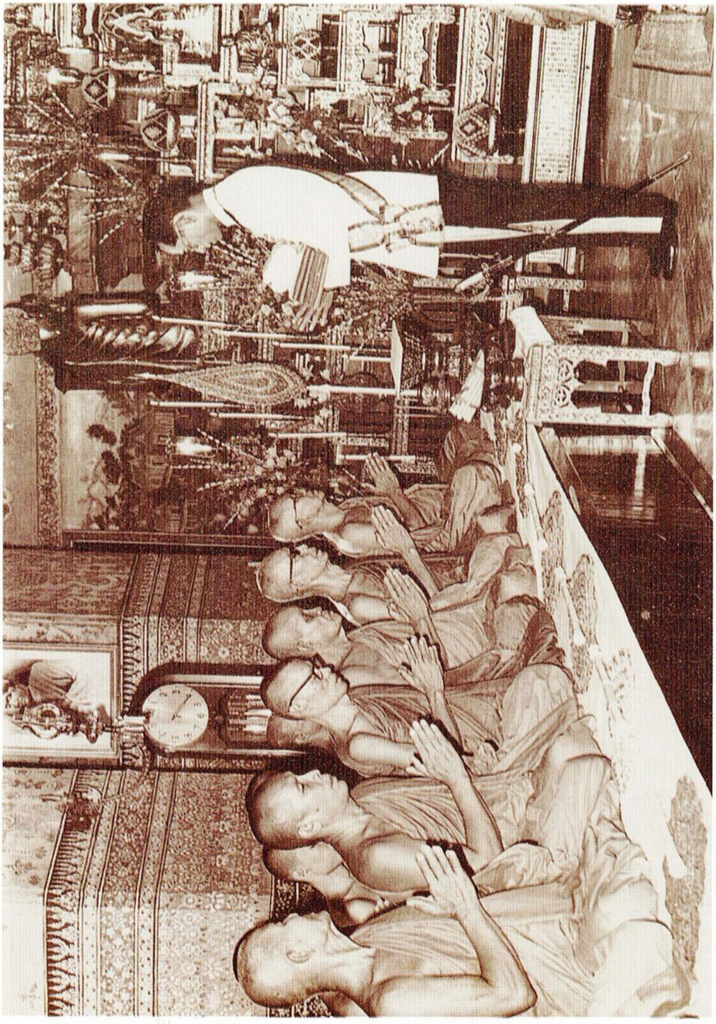

ในภาคกลางตามแผนงาน นอกจากนั้น ยังใช้เป็นสถานที่สำหรับตรวจโรคผิวหนังและให้ความสะดวก แนะนำประชาชนในการที่จะบำบัดโรคเรื้อนทั่ว ๆ ไป ซึ่งคุณพระบำราศนราดูรได้กล่าวว่า

"ในอาคารนี้จะมีเครื่องใช้ในการชันสูตรโรค ห้องสมุดสำหรับวิชาการ และใช้เป็นศูนย์ชุมนุมคณะกรรมการแพทย์ทางวิชาการโรคเรื้อน ร่วมกับมูลนิธิราชประชาสมาสัยในพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อนำความรู้มาเป็นประโยชน์แก่การควบคุมโรคเรื้อนต่อไป จึงนับว่าเป็นอาคารที่มีความสำคัญแก่กิจการควบคุมโรคเรื้อนของกระทรวงสาธารณสุขเป็นอย่างมาก"

และผลจากการนี้ ทางคณะสงฆ์ได้ให้ความร่วมมือสนับสนุนโดยกำหนดเอาวันสงกรานต์เป็นวันสงเคราะห์ผู้ป่วยเป็นโรคเรื้อน ให้วัดทั่วราชอาณาจักรจัดให้มีการแสดงพระธรรมเทศนา รวบรวมจตุปัจจัยบูชาธรรม ส่งไปสงเคราะห์ผู้ป่วยเป็นโรคเรื้อนทั่วประเทศ

พระเกียรติคุณด้านการพระศาสนาในต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๔๙๘ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโศภน ได้เสด็จไปนมัสการสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลในอินเดีย และดูการพระศาสนาในประเทศลังกา ขากลับแวะสิงคโปร์ ปีนัง มลายา ระหว่างวันที่ ๒๔ มีนาคม - พฤษภาคม ๒๔๙๘

วันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ เสด็จไปร่วมฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา ณ ประเทศญี่ปุ่น ในฐานะผู้แทนคณะสงฆ์ไทย โดยมีสมเด็จพระวันรัต (กิตฺติโสภณมหาเถร) สังฆนายก เป็นหัวหน้าคณะ และไปเยี่ยมทหารไทยในประเทศเกาหลี รวมเวลา ๓๐ วัน

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๒ เสด็จไปส่งคณะพระสงฆ์ไทยที่ไปอยู่ประจำ ณ วัดไทยที่พุทธคยา ประเทศอินเดีย โดยมีสมเด็จพระวันรัต (กิตฺติโสภณมหาเถร) สังฆนายก เป็นหัวหน้าคณะ เป็นเวลา ๑๐ วัน

พ.ศ. ๒๕๐๔ ทรงเป็นผู้แทนสมเด็จพระสังฆราช (กิตฺติโสภณมหาเถร) วัดเบญจมบพิตร ไปร่วมประชุมฎีกาสังคายนาสมัยสุดท้าย ณ นครย่างกุ้ง สหภาพพม่า ซึ่งจัดให้มีขึ้นเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔

พ.ศ. ๒๕๐๗ ทรงเป็นหัวหน้าคณะพุทธศาสนไมตรีไปเยือนชาวพุทธ ฮ่องกง ไต้หวัน เกาหลี และญี่ปุ่น และขากลับเสด็จแวะประเทศเวียดนาม มอบพระไตรปิฎกแก่คณะสงฆ์ญวนตามคำอาราธนาของพระสงฆ์และพุทธบริษัทในประเทศเหล่านั้น ระหว่างวันที่ ๑๑ มิถุนายน ถึง ๒๕ มิถุนายน

พ.ศ. ๒๕๑๐ เสด็จเยือนลังกาเป็นทางการ ตามคำกราบทูลอาราธนาของคณะสงฆ์และรัฐบาลลังกา (ปัจจุบันเรียกว่า

ศรีลังกา) และทรงแวะเยือนคณะสงฆ์ ณ ประเทศสิงคโปร์ด้วย ระหว่างวันที่ ๑๐-๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐

พระกรณียกิจพิเศษ

พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทรงผนวชพระภิกษุ ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณ-ศักดิ์ที่ พระศาสนโศภน ทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระราชพิธีทรงผนวชครั้งนี้

พ.ศ. ๒๕๐๙ ทรงเป็นประธานสงฆ์ในพิธี แสดงพระองค์เป็นพุทธมามกะ ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ สยามกุฎราชกุมาร ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระบรมโอรสา-ธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร จะเสด็จไปทรงศึกษา ณ ต่าง-ประเทศ เมื่อวันที่ ๓ มกราคม ๒๕๐๙

พระอวสานกาล

โดยปกติ สมเด็จฯ มีพระอนามัยดีตลอดมา ไม่ประชวรถึงกับล้มหมอนนอนเสื่อ แต่มีพยาธิเบียดเบียนเป็นครั้งคราวต้องเสด็จไปรับการผ่าตัดในโรงพยาบาล ๒-๓ ครั้ง คือ ผ่าตัด

ไส้เลื่อนครั้ง ๑ ผ่าตัดโพรงจมูกครั้ง ๑ ผ่าตัดกระเพาะ เพื่อตรวจดูว่าเป็นมะเร็งหรือไม่อีกครั้ง ๑

ภายหลังการผ่าตัดครั้งสุดท้าย ก็ปรากฏว่าสุขภาพเป็นปกติ แต่รับสั่งว่า รู้สึกว่าความจำเลือนไปบ้าง และทรงปรารภว่า *“ไม่รู้ว่าทำกรรมอะไรไว้จึงถูกผ่าตัดอย่างนี้”*

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายีมหาเถร) สิ้นพระชนม์โดยอุบัติเหตุ เพราะถูกรถยนต์บรรทุกขนาดเล็กส่วนบุคคลขับสวนทางมาพุ่งเข้าชนรถยนต์พระประเทียบ ณ วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ เวลา ๑๐.๐๕ น.

สมเด็จฯ ดำรงอยู่ในเพศคฤหัสถ์ ๑๗ ปี บรรพชาเป็นสามเณร ๓ พรรษา อุปสมบทเป็นภิกษุ ๕๕ พรรษา เป็นเจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม ๒๗ พรรษา และดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๗ พรรษา คำนวณพระชนมายุเต็มได้ ๗๔ พรรษา ๑๑ เดือน ๒ วัน

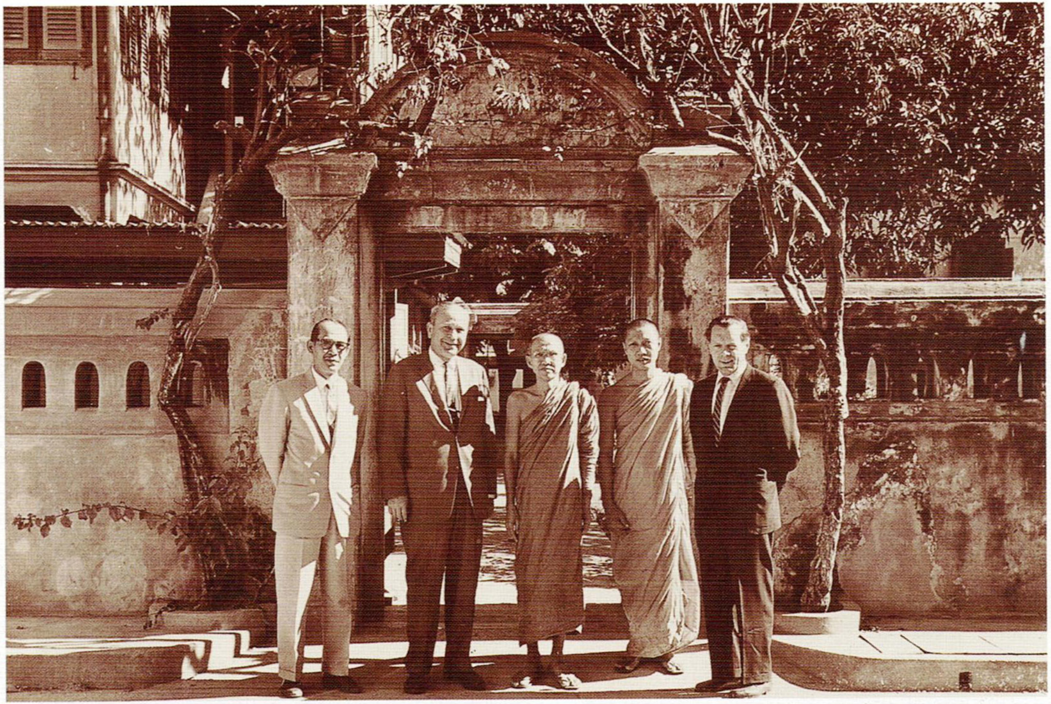

ทรงฉายร่วมกับนาย เจ. คาเลบ บอจส์ วุฒิสมาชิกแห่งสหรัฐอเมริกา ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม

ในงานมหาสมณานุสรณ์ ครบ ๕๐ ปี สิ้นพระชนม์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พ.ศ. ๒๕๑๔ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

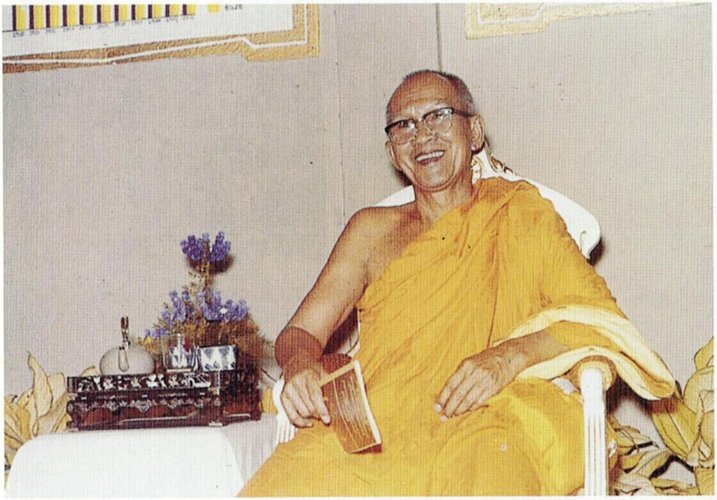

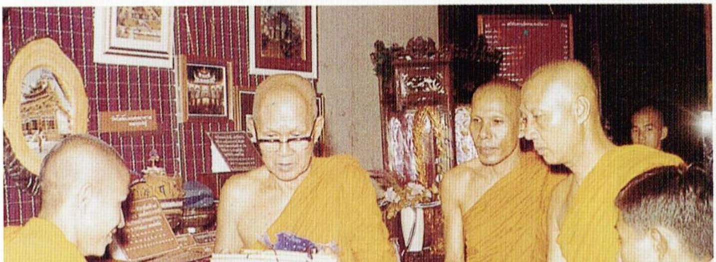

ทรงเป็นประธานเปิดสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

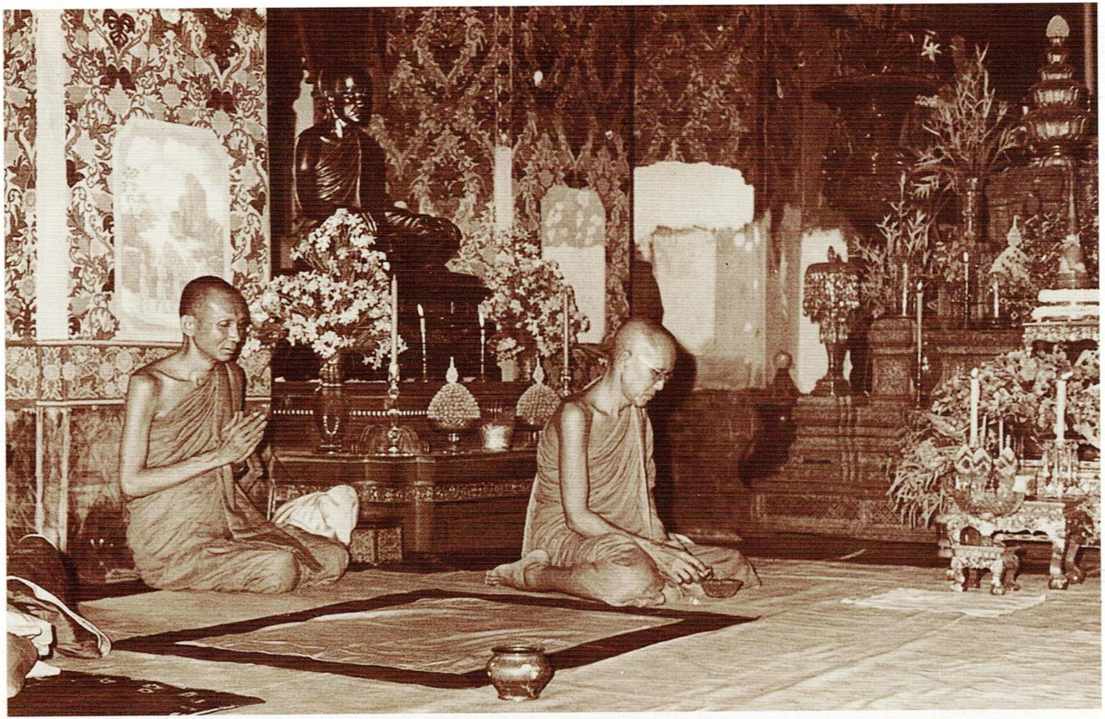

ในการบำเพ็ญกุศล ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

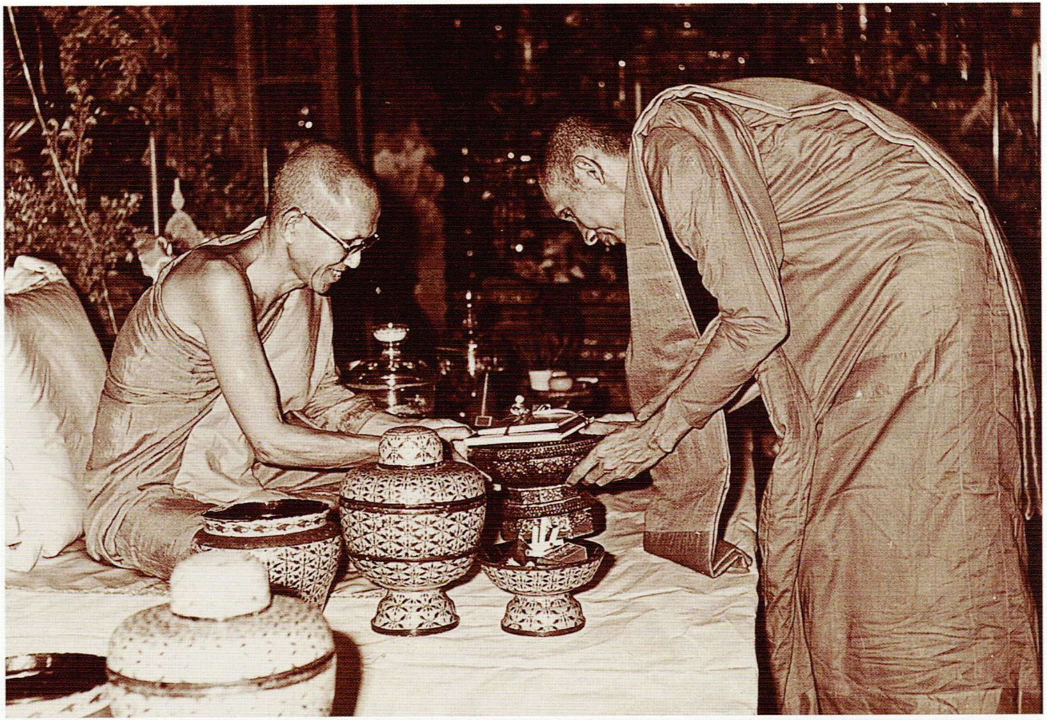

ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

เสด็จเยี่ยมราษฎรภาคใต้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑

ภาคผนวก

รตนัตตยปภาวาภิยาจนคาถา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฺฐายีมหาเถร)

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ	พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระอรหันต์
อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌคา	ได้บรรลุธรรมอันอุดม
มหาสงฺฆํ ปโพเธสิ	ยังสงฆ์หมู่ใหญ่ ให้ตรัสรู้แล้ว
อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ	หมวดสามแห่งรัตนะนี้อย่างนี้
พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ จาติ **นานาโหนฺตมฺปิ วตฺถุโต**	พระรัตนตรัย แม้เป็นต่างกันโดยวัตถุว่า "พุทฺโธ ธมฺโม และ สงฺโฆ" ดังนี้
อญฺญมญฺญาวิโยคาว **เอกีภูตมฺปนตฺถโต**	แต่เป็นอย่างเดียวกันโดยเนื้อความ เพราะไม่พรากจากกันและกันได้
พุทฺโธ ธมฺมสฺส โพเธตา	พระพุทธเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม
ธมฺโม สงฺเฆน ธาริโต	พระธรรม อันพระสงฆ์ทรงจำไว้

สงฺโฆ จ สาวโก พุทฺธสฺส	พระสงฆ์ก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า
อิจฺเจกาพทฺธเมวิทํ	พระรัตนตรัยเนื่องเป็นอันเดียวกัน อย่างนี้นั่นเทียว
วิสุทฺธํ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ	พระรัตนตรัยนี้ เป็นของหมดจด อุดมประเสริฐในโลก
โลกสฺมึ รตนตฺตยํ	
สํวตฺตติ ปสนฺนานํ	ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความหมดจดอย่างยิ่ง แก่สัตว์ทั้ง-หลายผู้เลื่อมใสแล้ว ผู้ใคร่ซึ่งความหมดจดแก่ตนผู้ปฏิบัติอยู่โดยชอบ
อตฺตโน สุทฺธิกามินํ	
สมฺมา ปฏิปชฺชนฺตานํ	
ปรมาย วิสุทฺธิยา	
วิสุทฺธิ สพฺพเกฺลเสหิ	ความหมดจดจากสรรพกิเลสทั้งหลาย
โหติ ทุกฺเขหิ นิพฺพุติ	ย่อมเป็นความดับจากทุกข์ทั้ง-หลาย
นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ	ความดับ เป็นธรรมสูญอย่างยิ่ง
นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ	ความดับ เป็นสุขอย่างยิ่ง
เอเตน สจฺจวชฺเชน	ด้วยความกล่าวสัตย์นี้
สุวตฺถิ โหตุ สพฺพทา	ขอความสวัสดี จงมีในกาลทั้งปวง
รตนตฺตยานุภาเวน	ด้วยอานุภาพแห่งพระรัตนตรัย

รตนตฺตยเตชสา	ด้วยเดชแห่งพระรัตนตรัย
อุปทฺทวนฺตรายา จ	อุปัทวะและอันตรายทั้งหลาย
อุปสคฺคา จ สพฺพโส	ด้วยความข้องขัดทั้งหลายด้วย
มา กทาจิ สมฺผุสึสุ	อย่าได้พ้องพานสยามรัฐนี้ ใน
รฏฺฐํ สฺยามานเมวิทํ	กาลไหน ๆ เลย
อาโรคิยสุขญฺเจว	สุขเกิดแต่ความเป็นคนไม่มีโรคด้วยนั่นเทียว
ตโต ทีฆายุตาปิ จ	แต่นั้น แม้ความเป็นผู้มีอายุยืนด้วย
ตพฺพตฺถูนญฺจ สมฺปโตฺย	ความสมบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลายเหล่านั้นด้วย
สุขํ สพฺพตฺถ โสตฺถิ จ	ความสุขสวัสดี ในเหตุทั้งหลายทั้งปวงด้วย
ภวนฺตุ สมฺปวตฺตนฺตุ	จงมี จงเป็นไปพร้อม
สฺยามานํ รฏฺฐปาลินํ	แก่พวกรัฐบาลสยามทั้งหลาย
เต จ รฏฺฐญฺจ รกฺขนฺตุ	ขอเหล่าเทพดา ผู้ดำรงอยู่ใน
สฺยามรฏฺฐิกเทวตา	สยามรัฐ อันพวกรัฐบาลสยาม
สฺยามานํ รฏฺฐปาลีหิ	บูชาแล้วด้วยธรรมพลี และ
ธมฺมามิเสหิ ปูชิตา	อามิสพลีทั้งหลาย จงรักษาซึ่งพวกรัฐบาลสยามนั้นด้วย ซึ่งแว่นแคว้นด้วย

สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ อิทํ ผลํ เอตสฺมึ รตนตฺตยสฺมึ สมฺปสาทนเจตโส.	ขอผลแห่งจิต อันเลื่อมใสในพระรัตนตรัยนี่นี้ จงเป็นผลสำเร็จ จงเป็นผลสำเร็จ จงเป็นผลสำเร็จ เทอญ.

คุณธรรมของสัตบุรุษ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายีมหาเถร)

โลก คือสังคมมนุษย์ หรือชุมชนที่รวมกันอยู่เป็นครอบครัว เป็นวงศ์ตระกูล หรือหมู่คณะ เป็นบ้าน เป็นเมือง เป็นประเทศ และเป็นชาติ จะเป็นปกติสุขร่วมกัน ก็เพราะทุกคนที่อยู่ร่วมหรือรวมกันเป็นสัตบุรุษ ซึ่งทางพระพุทธศาสนายกย่องสรรเสริญในพระบาลีทั้งหลาย เช่นว่า

"เนสา สภา ยตฺถ น สนฺติ สนฺโต

ในที่ชุมนุมใดไม่มีสัตบุรุษ ที่ชุมนุมนั้นมิใช่สภา

สนฺโต น เต เย น วทนฺติ ธมฺมํ

ชนเหล่าใดพูดไม่เป็นธรรม ชนเหล่านั้นมิใช่สัตบุรุษ

ราคญฺจ โทสญฺจ ปหาย โมหํ

ธมฺมํ ภณนฺตา จ ภวนฺติ สนฺโต

ฝ่ายผู้พูดเป็นธรรม เพราะละความรัก ความขัดเคือง และความหลงงมงายเสีย ย่อมเป็นสัตบุรุษ"

เพราะฉะนั้น คำว่า *"สัตบุรุษ"* จึงเป็นคำยกย่องเป็นชื่อของคนมีใจบริสุทธิ์ ประพฤติยุติธรรม ไม่ใช่คนครึ คนเร่อร่า ไม่เรียบร้อย ที่สังคมรังเกียจ เพราะเป็นคนสกปรกต่าง ๆ ใคร

ได้รับยกย่องว่าเป็นสัตบุรุษ ควรรู้สึกว่าเป็นเกียรติอย่างสูง ในพระพุทธศาสนา

คำว่า **สัตบุรุษ**นั้นแปลว่า คนสงบ หรือคนสุภาพเรียบร้อย ในความประพฤติทางกาย วาจา ใจ **อสัตบุรุษ** คือ คนไม่สงบ ไม่มีระเบียบ ไม่มีความเรียบร้อยในความประพฤติ ทางกาย วาจา ใจ ไม่ชวนให้น่ารัก น่าเคารพนับถือ

ส่วนสัตบุรุษเป็นที่ต้องการปรารถนา น่ารัก น่าเคารพนับถือ มีสัตบุรุษในที่ใด ที่นั้นย่อมมีความสงบเรียบร้อย ไม่มีการเบียดเบียนก่อทุกข์แก่กันและกัน เพราะสัตบุรุษไม่พูด ไม่ทำ ไม่คิด การที่จะก่อความเดือดร้อนรำคาญแก่กันและกัน

โลกคือสังคมมนุษย์ ต้องการความสงบ โลกจะถึงซึ่งความสงบได้ ก็ต้องอาศัยสัตบุรุษผู้สงบเป็นผู้ปกครอง ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในทางบริหารบ้านเมืองให้เป็นไปในทางสงบ บุคคลผู้สงบคือสัตบุรุษนั้น ไม่ใช่เป็นโดยชาติโดยกำเนิด แต่เป็นโดยคุณธรรมอันเป็นเหตุให้เป็นผู้สงบ คุณธรรมของผู้สงบนั้น เรียกว่า **สัปปุริสธรรม** สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ ๗ ประการ คือ

๑. ความเป็นผู้รู้จักเหตุ (ธัมมัญญุตา)

๒. ความเป็นผู้รู้จักเหตุผล (อัตถัญญุตา)

๓. ความเป็นผู้รู้จักตน (อัตตัญญุตา)

๔. ความเป็นผู้รู้จักประมาณ (มัตตัญญุตา)

๕. ความเป็นผู้รู้จักกาล (กาลัญญุตา)

๖. ความเป็นผู้รู้จักชุมนุมชน (ปริสัญญุตา)

๗. ความเป็นผู้รู้จักบุคคลยิ่งและหย่อน (ปุคคลปโร-ปรัญญุตา)

คุณธรรมของสัตบุรุษทั้ง ๗ ประการนี้ มีในผู้ใด ผู้นั้นเป็นสัตบุรุษ สัตบุรุษนี้ ไม่ได้เป็นเพราะรูปร่าง แม้จะมีรูปร่างสะสวยงดงามอย่างไร แต่ถ้าไม่มีคุณธรรมของสัตบุรุษแล้ว ก็ไม่ได้รับความยกย่องว่าเป็นสัตบุรุษ แม้จะมีรูปร่างขี้ริ้วขี้เหร่ แต่ถ้าทรงคุณธรรมของสัตบุรุษก็เป็นสัตบุรุษโดยธรรม ไม่ใช่เป็นเพราะความพอใจของใคร ๆ สัตบุรุษผู้สงบเพราะมีคุณ-ธรรมอันเป็นเหตุให้ตนประพฤติสงบเป็นประโยชน์แก่โลกได้ จึงจะสามารถทำโลกคือชุมนุมชนให้สงบอยู่เย็นเป็นสุขได้ ธรรมของสัตบุรุษทั้ง ๗ ประการนี้ จึงเป็นที่ควรศึกษา เพื่อรู้ว่า ผู้มีหน้าที่ทำความสงบนั้น ได้มีคุณธรรมของผู้สงบพร้อมแล้วหรือยัง

ความเป็นผู้รู้จักเหตุและความเป็นผู้รู้จักผล

เหตุ กับ **ผล** เป็นของคู่กันและตรงกัน ผู้เป็นสัตบุรุษจะต้องรู้จักเหตุแห่งความเจริญและความเสื่อม เหตุแห่งความยุ่งยากเดือดร้อน และเหตุแห่งความสงบเรียบร้อย ความเจริญ

แห่งทรัพย์ย่อมเป็นผลเกิดจากเหตุคือ ความเป็นผู้ขยันหมั่นเพียร ประกอบอาชีพในทางสุจริต ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมาย และเมื่อได้ทรัพย์มาแล้ว ก็รู้จักจับจ่ายใช้สอยในทางที่จะเป็นประโยชน์แก่ร่างกายชีวิตและแก่เพื่อนมนุษย์ ไม่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย เล่นการพนัน เสพสุรายาเมา เป็นนักเลงผู้หญิงบำเรอกาม และรู้จักประหยัดใช้เพราะคนเราทุกคนย่อมมีเวลาดีเวลาเจ็บไข้ ในเวลาดีทำมาหาได้ ถ้าใช้เสียหมด เวลาเจ็บไข้ไม่มีจะใช้จะต้องเดือดร้อน ต้องคิดเพื่อวันหน้า เดือนหน้า ปีหน้า หรือเมื่อตนแก่เฒ่าชรา ไม่สามารถทำงานหาทรัพย์ได้ ทุกคนจึงต้องมีหลักประหยัด เพื่อให้ทรัพย์ของตนพอกพูนสำหรับเป็นทุนสร้างความเจริญแก่ตนด้วย และในเมื่อไม่สามารถจะทำงานหาทรัพย์ได้ จะได้มีบริโภคใช้สอย

ผู้ที่กินอยู่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายจนหมดไปทุกวันไม่มีเหลือ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่รู้จักเหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมแห่งทรัพย์ ผู้ที่ขยันหมั่นเพียร รู้จักใช้กาลเวลาและแรงงานของตนให้บังเกิดเป็นโภคผลขึ้น ไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงไปเปล่า ชื่อว่าเป็นผู้รู้จักค่าของเวลา และรู้จักใช้แรงของตนให้เป็นผลดีเกิดขึ้นในทางที่ชอบ ผู้ที่รู้ดังนี้แล้ว ก็ต้องเว้นความเป็นนักเลงต่าง ๆ เช่นเป็นนักเลงการพนัน นักเลงสุรา นักเลงผู้หญิง และนักเลงสุรุ่ยสุร่าย เที่ยวเตร่ไม่มีขอบเขต เพื่อทำฐานะของตนให้มั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้น ถ้าทุกคนประพฤติได้ ดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นสัตบุรุษ

ขั้นต้น ที่รู้จักว่าชีวิตของตนจะเป็นประโยชน์และจะพึ่งตนเองได้อย่างไร ความเสื่อมแห่งทรัพย์เป็นผลที่เกิดแต่เหตุ ตรงข้ามคือความเกียจคร้าน ความสุรุ่ยสุร่ายตื่นทรัพย์ เป็นนักเลงการพนัน นักเลงสุรา นักเลงผู้หญิง ไม่รู้จักค่าของทรัพย์ เมื่อยากจนเข้าแล้วก็ต้องประพฤติทุจริตผิดศีลธรรม ผิดกฎหมายของบ้านเมือง

ความเจริญแห่งยศก็ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ คือความเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่โดยเที่ยงตรงยุติธรรม ไม่เห็นแก่หน้าใคร ใครผิดก็จัดการตามความผิด พอสมควรแก่ความผิด หาได้จัดการไปเพราะไม่ชอบใจไม่ ใครถูกก็ให้ความคุ้มครองรักษาให้ปลอดภัย ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่จะต้องปฏิบัติ ก็ปฏิบัติอำนวยความสะดวกแก่ผู้สุจริตให้ได้รับความยุติธรรมสม่ำเสมอ เมื่อปฏิบัติดังนี้ ก็ย่อมได้รับความเคารพนับถือและเป็นที่ยำเกรงของชนทั้งหลาย

ความเสื่อมยศ เกิดแต่ความลำเอียง ไม่เที่ยงธรรม และความมักได้ ไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนเสียหายของผู้อื่น ความเจริญแห่งเกียรติคือชื่อเสียงเกียรติคุณอันดี ย่อมตั้งอยู่บนความสุจริตทางกาย วาจา ใจ คือไม่ทำให้ใครเดือดร้อนเสียหาย เพราะความประพฤติปฏิบัติของตน เมื่อมีหน้าที่เกี่ยวข้องจะต้องปฏิบัติอำนวยผลประโยชน์แก่ผู้อื่น ที่เขาจะพึงได้ก็ไม่ไปเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา ทำให้เขาด้วยใจบริสุทธิ์

แล้ว เขาก็รักเคารพนับถือ มีชื่อเสียงเกียรติคุณเป็นที่ยกย่องสรรเสริญทั่วไป รับสารภาพผิดและขอโทษ เมื่อฝ่ายหนึ่งรับผิดอีกฝ่ายหนึ่งอโหสิเลิกกันและระมัดระวังไม่ทำผิดต่อไป การที่จะโกรธเคืองกัน ดูหน้ากันไม่ได้ ก็ไม่มี แต่การที่ไม่พอใจอะไร ๆ แล้วลอบทำร้ายข้างหลังนั้น ไม่ใช่ลักษณะของมิตร ผู้ที่เป็นมิตรกันต้องกล้าพูดกัน จริง ๆ คือทำความเข้าใจกัน เมื่อประพฤติปฏิบัติดังนี้ ก็จะสามารถจะรักษาความรักความนับถือกันและกันไว้ได้ ไม่มีการทำร้ายตอบกัน ผู้ที่ทำร้ายต่อเขาโดยโกรธหุนหันหรือโดยประมาทนั้น ควรจะสำนึกตัวว่าตัวเป็นผู้ทำลายสามัคคี ทำลายไมตรีจิต ถ้าทำดังนี้ทั่ว ๆ ไป และเราถือโทษกันเสียหมด ตนก็จะไม่มีใครคบค้าสมาคม และตนก็จะมีศัตรูรอบด้าน ผู้ที่มาเตือนตน พูดให้ตนสำนึกรู้ความผิดนี้ ควรได้รับความนิยมนับถือ และขอบใจอย่างสูงของตน เพราะเขามีใจเป็นมิตรต่อตนอยู่ ไม่ถือโทษหรือไม่คิดสนองร้าย ผู้ที่อดใจได้ไม่โกรธและเตือนผู้ประพฤติผิดวิสัยของสัตบุรุษนั้น จัดว่าเป็นสัตบุรุษชั้นสูงที่มีกำลังใจเข้มแข็งเหนืออีกฝ่ายหนึ่ง ควรได้รับยกย่องให้เป็นหัวหน้าผู้ควบคุมหมู่คณะ ไมตรีอันเป็นปัจจัยแห่งสามัคคีจะเกิดขึ้น ก็เพราะประพฤติเว้นการเบียดเบียนกันและประพฤติเกื้อกูลกันและให้อภัยกันดังกล่าวแล้ว ผู้เป็นสัตบุรุษ รู้เหตุผลข้อนี้ตามความเป็นจริงและประพฤติตามที่รู้ย่อมสามารถรักษาหมู่คณะให้พร้อมเพรียงสามัคคีกัน ขยายวง

กว้างออกไป และตนเองย่อมมีแต่มิตรผู้มีความจงรักภักดี ป้องกันภัยอันตรายให้ จะอยู่ที่ไหน จะหลับหรือตื่นก็ย่อมเป็นสุข เพราะไม่มีภัยอันตราย มีคนรักคนนับถือรอบด้าน ความเจริญแห่งทรัพย์แห่งยศแห่งเกียรติและแห่งความสุขมีเหตุดังนี้ ความเสื่อมแห่งทรัพย์ ยศ เกียรติ และความสุขก็ย่อมมีเหตุตรงกันข้ามจากที่กล่าวแล้ว บัณฑิตผู้มีปัญญาเมื่อหยั่งเห็นเหตุผลตามความเป็นจริงอย่างนี้ และประพฤติตามที่ตนหยั่งรู้ย่อมเป็นสัตบุรุษโดยคุณธรรม

โดยเฉพาะผู้ที่เป็นตำรวจตั้งแต่สูงสุดถึงต่ำสุด มีหน้าที่ป้องกันภัยอันตรายให้แก่เอกชน ตลอดจนถึงประชุมชนและชาติ ชีวิตของเอกชนหรือพลเมืองทุก ๆ คน ขึ้นอยู่ในความคุ้มครองของตำรวจ ตำรวจจึงนับว่าเป็นผู้มีตำแหน่งหน้าที่อันสำคัญ ที่คุ้มครองความปลอดภัยไว้ให้แก่เพื่อนร่วมชาติทุกคนตลอดจนถึงคนทั้งชาติด้วย จำจะต้องรู้เหตุแห่งภัยเฉพาะบุคคลและภัยแห่งชาติว่าจะพึงเกิดขึ้นอย่างไร

ภัยเฉพาะบุคคลคือความประพฤติทุจริต ผิดศีลธรรม ผิดกฎหมายนั่นเอง ถ้ามนุษย์ทุกคนหรือพลเมืองของชาติจะเคารพต่อศีลธรรม เคารพกฎหมายอันเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันชีวิตทรัพย์สมบัติ และความปลอดภัยแห่งเครื่องอุปโภคบริโภค ซึ่งเป็นของกลางของเพื่อนมนุษย์ร่วมชาติแล้ว ทุกคนปฏิบัติหน้าที่ของตนอยู่ในคลองศีลธรรมและกฎหมาย ความ

เบียดเบียนก่อทุกข์ร้อนประโยชน์สุขหรือทำร้ายกันก็ไม่มี แต่เพราะพลเมืองมีการศึกษาต่างกัน คือมีการศึกษาสูงก็มี มีการศึกษาต่ำก็มี ไร้การศึกษาเลยก็มี เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่มีการศึกษาน้อย อาจจะไม่รู้รอบคอบ ทำอะไรเห็นแก่ได้ หรือผู้ไร้การศึกษา ประพฤติตามอำเภอใจอยากปรารถนา ก็จะเบียดเบียนคนที่มีการศึกษาดี ประพฤติอยู่ในสุจริตธรรมให้ได้รับความเดือดร้อน เพราะถูกประทุษร้ายทรัพย์ ประทุษร้ายร่างกาย ประทุษร้ายต่อชีวิต หรือประทุษร้ายต่อสาธารณูปโภค อันเกี่ยวพันกับความปลอดภัยแห่งร่างกายและชีวิตของเพื่อนร่วมชาติ ข้อนี้เป็นภาระหนักที่เจ้าพนักงานตำรวจจะต้องควบคุมดูแล หน้าที่ที่จะต้องทำ ก็คือว่า ผู้ที่ประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ เพราะรู้ดีรู้ชอบ เป็นสัตบุรุษอยู่แล้ว เราไม่ต้องเป็นห่วง เพราะเขาสามารถปกครองตัวของเขา ปกครองทรัพย์สมบัติของเขา ปกครองสาธารณูปโภคในความอารักขาของเขาได้ เราต้องเป็นห่วงคนที่ไร้การศึกษา ไม่รู้จักศีลธรรม ไม่รู้จักกฎหมาย ประพฤติตนตามอำเภอใจอยาก คนพวกนี้ต้องอยู่ในสายและต้องควบคุมให้มาก อย่าให้ประพฤติตนเป็นอันตรายแก่คนที่ประพฤติดีปฏิบัติชอบ และคนพวกนี้ไม่มีศีลธรรม ถ้าจะใช้เป็นเครื่องมือในการสืบเสาะหา ความจริงเนื่องด้วยโจรผู้ร้าย ก็ต้องระมัดระวัง เพราะอาจจะพูดปดให้หลงเข้าใจผิดไปก็ได้ แม้จะเคยพูดจริงให้รู้ ได้ผลตามความเป็นจริง แต่เพราะจิตใจไม่มี

ศีลธรรมคุ้มครอง อาจจะโกรธเคืองใครเข้าแล้วหาความใส่เป็นเหตุให้ผู้ใหญ่หลงเชื่อปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ผู้ที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่จำจะต้องระมัดระวังโดยรอบคอบ เมื่อได้รับรายงานแล้วต้องฟัง ฟังแล้วสอบสวนพิจารณาหาเหตุผล และต้องระมัดระวังบุคคลผู้ให้ข่าวกับผู้ที่เขาชี้ว่าเป็นผู้กระทำผิดนั้น มีความพัวพันเกี่ยวข้องกันในทางไมตรี หรือในทางเป็นศัตรูกันอย่างไรหรือไม่ ถ้าระมัดระวังโดยรอบคอบแล้ว ความหลงเชื่อในทางที่ผิดก็ยากที่จะเกิด เพราะฉะนั้น ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่จำจะต้องมีความหนักแน่นระมัดระวังรู้กฎธรรมดาที่ว่า ในโลกนี้ถ้ามนุษย์ยังมีกิเลสอยู่เพียงไร การพูดปดปกปิดความชั่วของตนก็ต้องมี และการพูดใส่ความผู้อื่นเพื่อแก้แค้นก็ต้องมี หรือพูดปดเพื่อหาประโยชน์ใส่ตัวโดยไม่ทำความเสียหายให้ใครก็มี แต่เมื่อพูดปดหาประโยชน์ใส่ตัวแล้วก็ย่อมเป็นภัยแก่ประโยชน์ส่วนรวม ผู้ที่มีความรอบคอบในกฎธรรมดาแห่งคนที่ยังมีกิเลส และปราศจากกิเลส ดังนั้นแล้ว ต้องรู้จักอ่านจิตใจคนที่ตนเกี่ยวข้องใช้สอยใกล้ชิดว่ามีนิสัยซื่อตรงสุจริต ไม่เห็นแก่หน้ากัน รักผู้ปกครองบังคับบัญชาของตน ไม่นำให้หลงทำในทางที่ผิดเพื่อประโยชน์แก่ตัวเขาแล้ว ก็ควรมอบความไว้วางใจให้ ถ้าเชื่อง่ายอาจจะหลงผิด ทำให้คนอื่นเดือดร้อนแล้วก่อให้เกิดศัตรูขึ้นโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การศึกษาให้รู้ธรรมชาติแห่งจิตใจของมนุษย์ต่าง ๆ ที่ไร้การศึกษา หรือแม้มีการศึกษาดี แต่มีนิสัย

อิจฉาริษยาซึ่งแสดงให้ปรากฏสักครั้งหนึ่ง ก็ควรระมัดระวังให้มาก เพราะมนุษย์อยู่ได้ด้วยการแข่งขันกันเป็นธรรมดา แข่งขันกันทำความดี ไม่ปัดแข้งปัดขากันนั้นเป็นการชอบ แต่ถ้าชิงดีกันไม่ช่วยกันทำความดีแล้วแกล้งกันนั้น ต้องระวังให้มาก

ถ้าเป็นผู้มีจิตใจหนักแน่น พิจารณาโดยรอบคอบ ไม่เชื่อคนง่าย ย่อมเป็นคุณสมบัติของผู้หลักผู้ใหญ่ที่จะคุ้มครองป้องกันภัยให้แก่คนทั้งมวลให้อยู่เย็นเป็นสุข และเกิดความรักความนับถือและความเชื่อถือ ความปลอดภัยแห่งเอกชนหรือบุคคลแต่ละคนนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับความประพฤติดี ปฏิบัติชอบของเขา จำต้องรู้ว่า ผู้นี้เป็นคนสุจริตหรือเป็นคนทุจริตโดยปกติ และคนที่ประพฤติสุจริตโดยปกตินั้นอาจจะกลับ ประพฤติทุจริตทำชั่วเพราะความจำเป็นบังคับในบางคราวก็ได้ เมื่อเทียบคนสองคนนี้ คนที่ประพฤติสุจริตเป็นปกติแต่ประพฤติทุจริตเพราะความจำเป็นบังคับ ถ้าคนที่ประพฤติทุจริตเป็นนิสัย เราไม่ควรจะตีราคาให้เท่ากันในการลงโทษ ควรจะค้นคว้าให้พบว่าเพราะเหตุไรเขาจึงกลับเป็นคนประพฤติทุจริต เพื่อแก้ไขและป้องกันคนดี ไม่ให้กลับกลายเป็นคนเสีย ส่วนคนประพฤติทุจริตเป็นอาจิณ ก็หาทางแก้ไขเพื่อให้กลับตัวเป็นคนดีให้ได้ ต่อเมื่อพ้นวิสัยสามารถเพราะสันดานเป็นเช่นนั้น ก็จำต้องเก็บไว้ในที่ที่ปลอดภัยแก่เพื่อนมนุษย์ผู้สุจริต

การปฏิบัติโดยรอบคอบเช่นนี้เป็นต้น จัดว่าเป็นผู้รู้

เหตุผลในการที่จะให้ความปลอดภัยหรือความสวัสดีแก่บุคคลแต่ละคน ส่วนความปลอดภัยแห่งชาตินั้น ภัยภายในไม่สำคัญเท่ากับภัยภายนอก เพราะฉะนั้น ในรัฐประศาสโนบายของชาติจำต้องสร้างไมตรีกับชาวต่างประเทศที่เข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านเมือง คุ้มครองให้เขาได้รับความปลอดภัยในการครองชีพ คือการทำมาหากินของเขา ผู้ใดประพฤติสุจริตอยู่ในศีลในธรรม ให้ความคุ้มครองป้องกันด้วยดี เพื่อสร้างความรัก ความนับถือให้เกิดขึ้นในผู้เป็นเจ้าของประเทศ

ผู้ใดเป็นชาวต่างประเทศ ต่างชาติ ต่างภาษา เข้ามาประพฤติเป็นคนอันธพาลเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ร่วมชาติ หรือต่างชาติ หากินในทางผิดศีลธรรมผิดกฎหมาย ก็ต้องกำจัดออกไปให้พ้นบ้านพ้นเมือง แต่ถ้าสำคัญผิด ไปกำจัดคนสุจริต ซึ่งเป็นที่รักที่นับถือของคนมากเข้าแล้ว เขาอาจไม่เห็นว่า เราสำคัญผิด อาจจะเห็นว่าประพฤติอยุติธรรมแก่เขา เพราะไม่ชอบกันเป็นส่วนตัวก็ได้ คนต่างชาติ ต่างภาษาบางคน เมื่อพูดถึงชาติเข้าแล้วก็เป็นชาติใหญ่โต มีกำลังวังชามาก ในทางรัฐประศาส-โนบาย จำจะต้องระมัดระวังไมตรีระหว่างประเทศเหล่านั้น จะดูถูกว่าไม่สามารถทำอะไรแก่เราได้ เราจะทำอย่างไรก็ได้ ย่อมเป็นความประมาท และขาดความรอบรู้เหตุผล ถ้าถือดังนั้น ไม่มุ่งความบริสุทธิ์เป็นใหญ่แล้ว ย่อมทำให้ชาติบ้านเมืองไม่ปลอดภัย เพราะฉะนั้น การให้ความยุติธรรมแก่ชนต่างชาติ และความรู้

รอบคอบทั่วถึงในนิสัยใจคอ ความประพฤติของชนต่างชาติว่า ชนชาตินี้มีปกติวิสัยใจคอเป็นอย่างไร เป็นผู้รักสงบหรือมีนิสัยชอบก่อความยุ่ง ถ้าเป็นผู้รักสงบแล้วก็ต้องคุ้มครองให้มีเสรีภาพเสมอเพื่อนร่วมชาติของเรา แต่ถ้าไม่ใช่ผู้รักสงบแล้ว เราก็ต้องคุ้มครองให้เหมาะสมแก่ความที่เราเป็นเจ้าของประเทศชาติเพื่อรักษาสันติสุขของเพื่อนร่วมชาติที่รักความสงบ

ถ้าชนต่างชาติซึ่งมีกำลังทรัพย์มาก ๆ กระทำผิดกฎหมายบ้านเมือง เบียดเบียนชนชาติเดียวกันเองก็ดี หรือเบียดเบียนคนผู้เป็นเจ้าของชาติก็ดี และชนผู้นั้นใช้กำลังทรัพย์ของตนเพื่อโปรยปรายรักษาน้ำใจผู้มีอำนาจ บุคคลเช่นนี้ควรระมัดระวังให้มาก เพราะจะเป็นภัยแก่ชาติอย่างร้ายแรง เขาอาจจะซื้อพนักงานของเราที่ไม่รอบคอบไว้เป็นเครื่องป้องกันตัวเขาก็ได้ และได้รับความคุ้มครองให้อยู่ต่อไป ก็จะเป็นภัยแก่ชาติยิ่งขึ้น และถ้าอนิจจังของชาติเกิดขึ้น เพราะความเพลี่ยง-พล้ำในสงครามแล้ว ชนเหล่านี้จะเป็นศัตรูอย่างใหญ่หลวงแก่ชาติ

เพราะฉะนั้นรัฐประศาสโนบายอันฉลาด ก็คือสร้างไมตรี อย่าให้ชนต่างชาติเป็นศัตรูเกิดขึ้นแก่เฉพาะบุคคล หรือแก่ส่วนรวม และต้องทำอะไรเด็ดขาดยุติธรรมโดยเปิดเผย ถ้าปฏิบัติดังนี้แล้ว มนุษย์ทั้งหลายทั้งปวงที่รักยุติธรรมแม้เป็นคนต่างชาติต่างภาษา นอกจากชนชาติที่ประพฤติการเป็นศัตรูต่อ

สันติสุขของชาติแล้ว เขาก็ย่อมมีปัญญาตาใจที่จะพิจารณาเห็นได้ว่า ที่เราทำไปนั้นสมควรหรือไม่สมควร ความสมควรในที่นี้หมายความว่าไม่เกินเหตุผลและสมควรที่จะลงโทษ สมควรจะกำจัด ความรักชาติเกินไปนั้นเป็นเหตุให้รุกรานชนชาติที่เป็นศัตรูอยู่ภายใน แต่มีอิทธิพลโดยไม่ระมัดระวังก็ได้ เพราะฉะนั้นในหลักปฏิบัติของชาติที่ฉลาด เมื่อศัตรูอยู่ใกล้ตัว เขาจึงพยายามทำตนให้เป็นมิตรเสีย และเมื่อจะทำอะไร เขาก็ระมัดระวังไม่ให้กระทบกระเทือนใจศัตรูเพื่อไม่มีปฏิกิริยาเกิดขึ้น

ความเป็นผู้รู้จักผลในทางเจริญและทางเสื่อมดังนี้ เป็นรัฐประศาสโนบายชั้นสูง พระมหากษัตริย์ทั้งหลายนั้น แม้คนต่างชาติต่างภาษาซึ่งมีอำนาจยิ่งใหญ่กว่า เข้ามาแผลงฤทธิ์ในบ้านเมือง ท่านก็อาศัยความอดทนอย่างยิ่ง ไม่แสดงปฏิกิริยาอันเป็นการเพิ่มความเกลียดชังให้เกิดแก่ศัตรูมากขึ้น ทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้เสีย แต่กำจัดด้วยอุบายในทางที่ชอบ เพราะเหตุนั้นท่านจึงรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติไว้ การสร้างศัตรูนั้นรวมทั้งความเป็นผู้มักได้ เอาของเขาในทางที่ผิดศีลธรรม ผิดกฎหมายด้วยเพราะ :-

๑. ทำให้เขาดูถูกเหยียดหยาม

๒. ทำให้เขากำเริบเสิบสานใช้เงินเป็นอำนาจโดยไม่มีขอบเขต และ

๓. ชาติใดถ้าถูกเหยียดหยาม เพราะความประพฤติละโมบ ชาตินั้นไม่มีจีรังยั่งยืน

ประเทศไทยรักษาเอกราช และอธิปไตยมาได้เพราะความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ทำอะไรด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์ การใช้คนที่จะให้ไปติดต่อกับคนต่างชาติต่างภาษา ต้องเลือกคนฉลาดรู้เหตุรู้ผล ไม่เป็นคนมักได้ หรือเป็นคนเห็นแก่ได้ เพราะอุบายวิธีต่างชาติต่างภาษาที่จะเอาชนะนั้น ก็คือ ใช้อามิสคือเหยื่อเป็นเครื่องล่อเพื่อให้หลงในอามิสแล้วยอมปฏิบัติในทางที่เสียเปรียบ ชาติใดเลี้ยงคนที่ฉลาด และเป็นคนไม่มักได้ ให้เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ ชาตินั้น ย่อมรักษาความปลอดภัยแก่ชาติไว้ได้ ถ้าเลี้ยงคนที่เป็นคนมักได้ ย่อมนำภัยมาให้แก่ชาติคือขายชาติของตนเอง เพราะเห็นแก่อามิสคือทรัพย์สินเงินทอง นี่เป็นเหตุแห่งความล่มจมของชนทั้งชาติ หรือแห่งภัยของชนทั้งชาติ

เพราะฉะนั้น การสอดส่องบุคคลซึ่งจะเป็นภัยแก่ชาติจำจะต้องสอดส่องถึงอุปนิสัยใจคอว่า เป็นคนมีน้ำใจบริสุทธิ์หรือเป็นคนมักได้ เป็นคนขี้อิจฉาริษยาเพื่อน หรือเป็นคนตลบตะแลงเอาความผิดให้เพื่อน เอาความชอบให้ตน เมื่อผู้หลักผู้ใหญ่ทุกคนตั้งแต่สูงสุดถึงต่ำที่สุด รู้จักอ่านนิสัยใจคอคน และเลือกใช้คนให้เหมาะแก่การงานก็จะสามารถบริหารรักษาบ้านเมืองให้ปลอดภัยทั้งแก่เพื่อนร่วมชาติ และส่วนรวม

คือชาติได้ ความนับถือยำเกรงชนชาติที่เป็นอิสระ เป็นใหญ่เหนือเราทั้งหมด โดยที่เขาเห็นว่า ชาติไทยเป็นชาติที่ประพฤติบริสุทธิ์ยุติธรรมมีศีลธรรม มีกฎหมายเป็นเครื่องคุ้มครอง และพลเมืองเคารพต่อศีลธรรม เคารพต่อกฎหมาย ถ้าเขานับถือในด้านนี้ ย่อมเป็นเกียรติเพราะเขานับถือเราด้วยคุณธรรม ถ้าเขานับถือว่า คนไทยมีเครื่องบริโภคบริบูรณ์ ต้องเอาใจไว้ ต้องป้อยอไว้ แล้วก็ให้สิ่งต่าง ๆ เท่าที่เราต้องการ เพื่อได้ของของเราตอบแทน แต่หาได้นับถือเราในฐานที่เป็นชาติอารยะคือมีศีลธรรม มีอารยธรรม เคารพกฎหมายบ้านเมือง มีวัฒนธรรมสม่ำเสมอกับเขาไม่ เช่นนี้ไม่เป็นเกียรติ

ในข้อนี้ผู้เป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาข้าราชการทุกหน่วยควรจะแนะนำตักเตือนกันให้สำนึกรู้ ไม่เฉพาะแต่ในวงการตำรวจ เพราะคนย่อมยิ่งหย่อนกว่ากัน โดยความรู้ความฉลาด หรือความสำนึกเหตุผลทางเจริญทางเสื่อม เราต้องปลูกเพาะสัตบุรุษหรือสุภาพชนให้เกิดขึ้นในวงการของคนชั้นสูงก่อน เพื่อเป็นบุคคลตัวอย่างในการที่จะอบรมสั่งสอนด้วยการประพฤติตนให้เห็น และด้วยพูดชี้แจงทางเสื่อมให้ฟัง

ธรรมะของสัตบุรุษ ๒ ประการ คือความเป็นผู้รู้จักเหตุและความเป็นผู้รู้จักผลนี้ มีในผู้ใดผู้นั้นย่อมสามารถรักษาความเจริญที่มีอยู่แล้วให้คงอยู่ และสามารถสร้างความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าให้แก่หมู่คณะประเทศชาติสมความมุ่งมาด

ปรารถนา

ความเป็นผู้รู้จักตน

ตนนั้น เมื่อกล่าวโดยทางที่จะเข้าใจกันง่าย ๆ ก็คือ ตัวของเรานี้ ที่เป็นที่ประชุมแห่งธาตุ ๖ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ และวิญญาณ มีผิวพรรณวรรณต่าง ๆ กัน มีทรวดทรงต่าง ๆ กัน และมีคุณธรรมความรู้ความฉลาดไม่สม่ำเสมอกัน ยิ่งหย่อนกว่ากันตามที่ได้ศึกษาอบรมสั่งสมมาไม่เหมือนกัน ตนนั้นเป็นกลาง ๆ เมื่อเกิดมาใหม่ ๆ ยังไม่จัดว่าเป็นดีเป็นชั่ว ควรนับถือหรือไม่ควรนับถือ แต่ที่จัดว่าเป็นดี ก็เพราะกระทำความดี ที่จัดว่าเป็นชั่ว ก็เพราะทำความชั่ว ที่จัดว่าเป็นประโยชน์ ก็เพราะทำการที่เป็นประโยชน์ ที่จัดว่าไม่เป็นประโยชน์ ก็เพราะไม่ทำการที่เป็นประโยชน์ บุคคลจะทำตนให้เป็นประโยชน์ จะเป็นที่รักเป็นที่นับถือของชนทั้งหลาย ก็เพราะมาพิจารณาให้รู้เห็นตนตามความเป็นจริงว่าทุกคนที่เกิดมา ไม่มีใครปรารถนาจะเป็นคนชั่ว คนเลว ปรารถนาจะเป็นคนดีด้วยกันทั้งนั้น แต่เพราะไม่รู้จักตัวของตัวเองว่า ตนเป็นคนดีหรือเป็นคนชั่วอยู่

เพราะความไม่รู้นี่แหละปิดบังเสีย ทำให้หลงสำคัญผิดเห็นตัวเป็นคนดี ทั้งที่ตนเป็นคนชั่ว แล้วก็ประพฤติตนตามที่สำคัญผิดนั้น จึงเป็นเหตุให้ตนไม่สามารถจะเป็นคนดีขึ้น และ

เพราะไม่มีหลักในการกระทำ คือความรู้ในทางที่ถูกที่ชอบ กระทำตามความโลภ ความโกรธ ความหลง ความใคร่ ความอิจฉาริษยา การที่ทำนั้นจึงเป็นไปเพื่อเบียดเบียน ก่อทุกข์ ตัดรอนประโยชน์สุขของกันและกัน ของตน ของมนุษย์ทั้งหลาย จึงได้รับความจำแนกออกไปตามความกระทำที่ว่า นี่คนพาล นี่บัณฑิต นี่สัตบุรุษ นี่อสัตบุรุษ นี่คนโง่ นี่คนฉลาด เพราะการกระทำนั้นเองจำแนกให้เห็นพร้อมว่า อุปนิสัยน้ำใจเป็นอย่างไร ความรู้ ความฉลาด เป็นอย่างไร โง่เขลาเพียงไร เพราะฉะนั้น ผู้รักตน ปรารถนาจะให้ตนเป็นคนดีจึงต้องรู้จักตนตามความเป็นจริง

การที่จะรู้จักตนตามความเป็นจริงนั้น ต้องอาศัยการพิจารณา หลักในการพิจารณาตนนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงสอนไว้ในพระสูตร ให้พิจารณาโดยใจความว่า *เราว่าโดยคุณธรรม คือศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาเพียงเท่าไร เรามีศรัทธาความเชื่อเหตุเชื่อผลในตนสมบูรณ์หรือไม่ เรามีศีลคือความประพฤติดี เรียบร้อยทางกายวาจา เรามีการศึกษาสมควรแก่ฐานะของตนหรือไม่ เรามีการบริจาคสละแรงทรัพย์และปัญญาของตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น แก่หมู่คณะ แก่ประเทศชาติ และพระศาสนาเพียงไร เรามีความรู้ความฉลาดในทางเจริญทางเสื่อม ทางสุขทางทุกข์ ทางนรกทางสวรรค์ทางพ้นทุกข์เด็ดขาด พอแล้วหรือยัง*

ถ้ารู้จักตนด้วยการพิจารณาตนตามความเป็นจริง หากเห็นว่าตนนั้น ยังขาดคุณธรรมทั้งหมดหรือบางสิ่งบางประการก็จะได้พยายามสั่งสมอบรมคุณธรรมที่จะแต่งตนให้เป็นคนดี ให้บริบูรณ์ด้วยคุณความดีที่จะทำให้ตนเป็นบุคคลที่สามารถทำความเจริญให้แก่ตน แก่หมู่คณะ แก่ประเทศชาติ หรือแก่โลกได้การพิจารณาตน จึงเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเหตุให้รู้จักตนและแก้ไขตนให้เป็นไปในทางชอบ

ผู้ที่ฉลาดรู้จักแก้ไขตนเองนั้น จำต้องฟังเหตุผลของผู้อื่น เปรียบเหมือนส่องกระจกดูเงาหน้าของตน เพราะไม่มีมนุษย์คนใดที่เคยเห็นหน้าของตนเอง เพราะนัยน์ตาอยู่ที่หน้าไม่สามารถจะถอดเอานัยน์ตาออกมามองหน้าของตัวเองได้ แต่ที่คนรู้จักหน้าของตัวเองได้ ก็ด้วยอาศัยส่องดูเงาหน้าของตนในของที่ใส เช่น น้ำใส ๆ นิ่ง ๆ หรือในกระจกเงา จึงรู้ได้ว่าหน้าตาของตนเองเป็นอย่างไร การเห็นในกระจกนั้นก็เห็นแต่เงาข้างนอก หาได้เห็นซึ้งเข้าไปถึงจิตใจคือคุณธรรมไม่ คนที่จะเห็นซึ้งเข้าไปถึงจิตใจตลอดถึงคุณธรรมความดีหรือความชั่วของตนนั้น ก็จำจะต้องพิจารณาตนเองให้รู้ทุกระยะ

เริ่มต้นก็พิจารณาการที่จะทำคำที่จะพูด เรื่องที่คิดอยู่นั้นให้เห็นตามความเป็นจริงว่าการที่จะเป็นคุณหรือเป็นโทษแก่ตัวเราหรือแก่ผู้อื่นอย่างไรบ้าง เมื่อเพ่งพิจารณาค้นคว้าให้เห็นมูลที่จะทำนั้นว่า เราทำด้วยจิตใจอย่างไร มีเมตตากรุณาบันดาลให้ทำ

หรือมีความโลภ ความมักได้ ความโกรธแค้น อาฆาต ความอิจฉาริษยา หรือความเขลาเห็นแก่สนุก บันดาลให้ทำ

ถ้าพิจารณาแล้วเห็นว่าจะทำด้วยเมตตากรุณา และการที่จะทำนั้นเป็นการดีการชอบ ทำแล้วเป็นประโยชน์แก่ตน แก่ผู้อื่น หรือเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนทั้งแก่ผู้อื่นก็กระทำ เพราะทำแล้วเป็นคุณทำตนให้เป็นที่รักที่นับถือของคนทั้งหลาย

ถ้าพิจารณาแล้วเห็นว่าจะทำด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอิจฉาริษยา การที่จะทำนั้นก็ไม่ดีมีมูลเหตุอันเศร้าหมอง ทำแล้วก่อความทุกข์ยากเดือดร้อนแก่ผู้อื่น เป็นเหตุให้ผู้อื่นโกรธเกลียดเป็นศัตรูแล้ว ตนก็ไม่ปลอดภัย ไม่ปลอดเวร ก็งดเว้นเสียไม่ทำ

เมื่อพิจารณาตนและปฏิบัติอยู่ดังนี้แล้ว จะทำให้รู้จักจิตใจของตนดีขึ้น และระมัดระวังการทำ การพูดและเรื่องที่คิดของตนมิให้ผิดพลาด การที่จะทำอะไรผิดเพราะจิตใจเศร้าหมองจึงยากที่จะเกิดมี เมื่อพิจารณาการทำที่ล่วงไปแล้ว เห็นว่าการทำของตนเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย มีคนรักคนนับถือเพิ่มขึ้น คนที่หลงเข้าใจผิด เกลียดชังอยู่ เมื่อได้เห็นการกระทำอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เขา ก็จะหายโกรธหายเกลียดชัง หายหลงเข้าใจผิด กลับมารักใคร่นับถือ การกระทำย่อมเป็นเครื่องจำแนกผู้ทำให้เป็นต่าง ๆ กัน ถ้าทำดีด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์เป็นกุศล ก็ย่อมจำแนกบุคคลผู้ทำนั้นให้

เป็นคนดี ควรแก่ความรักความเคารพนับถือของชนทั้งหลาย ถ้าทำด้วยใจอันเศร้าหมองเป็นอกุศล ตนเองก็ไม่สบาย ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องด้วยก็เป็นทุกข์ได้รับความเดือดร้อนยากแค้น

เพราะเหตุนี้ จิตใจจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ควรจะพิจารณาอยู่ทุกระยะ ถ้ามนุษย์ทั้งหลายได้พิจารณาตนเริ่มตั้งแต่หยั่งดูใจของตนเองให้เห็นตามความจริงว่าเศร้าหมองหรือผ่องใส เป็นมูลเหตุให้ทำดีหรือทำชั่วแล้ว จะไม่มีใครทำผิดก่อความทุกข์ยากเดือดร้อนแก่ตนแก่ผู้อื่นเลย แต่เพราะการศึกษาให้รู้จิตใจของตนเองนี้ เป็นงานละเอียดทำยาก จึงมีน้อยคนที่จะทำได้ มัวแต่ศึกษาสิ่งภายนอกอันเป็นสิ่งไม่สำคัญเท่าจิตใจของตนเสียเป็นส่วนมาก จึงไม่เล็งเห็นความจริงว่า จิตใจของตนเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ที่เป็นตัวการเป็นต้นเหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมทั้งปวงดังพระพุทธภาษิตว่า **จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส สพฺเพว วสมนฺวคู** สัตว์ทั้งปวงเทียว เป็นไปตามอำนาจธรรมอย่างเดียว คือจิต ดังนี้ผู้ที่รู้จักตนดี ย่อมรู้จักแก้ไขตนเองให้พ้นเสื่อมและให้บรรลุความเจริญได้ เมื่อตนเองสามารถแก้ไขตนเองได้ ก็จะสามารถแก้ไขคนอื่นที่ยังเสื่อมอยู่ให้กลับเป็นผู้เจริญได้

นี่แสดงให้เห็นว่า คนที่จะเป็นผู้ใหญ่ ปกครองคนทั้งหมู่ ให้บรรลุความเจริญได้นั้น จำจะต้องแก้ไขตนเองได้ ปรับปรุงตนเองได้คือทำตนที่กำลังเสื่อมให้เจริญด้วยคุณธรรมความดี ชำระจิตใจของตนให้สะอาดผ่องใส แล้วเข้ามาบริหาร

งานการด้วยอาศัยคุณธรรมของผู้มีจิตใจบริสุทธิ์เป็นเครื่องนำ ก็ย่อมสามารถสร้างความรักความเคารพนับถือให้เกิดขึ้น เพราะเขาเห็นใจว่า ทำด้วยใจเป็นกุศล มุ่งความสุขความเจริญแก่หมู่คณะแก่ประเทศชาติ ความพิจารณาตนให้เห็นตนตามความเป็นจริง มีผลเป็นสองทาง ทางหนึ่งแก้ไขทางเสื่อมที่มีในตนให้หมดไป ทางที่สองส่งเสริมความเจริญของตนให้พอกพูนขึ้น ด้วยบำเพ็ญคุณธรรมอันเป็นมูลเหตุภายในให้บริบูรณ์

การกระทำทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ นั้นไม่ใช่ว่าทำแล้วก็แล้วไป ทำดีแก่เขา เขาก็กำหนดจดจำไว้ได้ และมีความรักความเคารพนับถือ ถ้าทำอยุติธรรมเบียดเบียนก่อทุกข์แก่เขา แม้เขาจะพูดไม่ออกเพราะกลัวอำนาจ เขาก็กำหนดจดจำไว้ได้และไม่นับถือ เมื่อเห็นเป็นโอกาสเมื่อไร มนุษย์ที่ยังเป็นปุถุชนมีกิเลสก็จะสนองร้ายเอา จึงแสดงให้เห็นว่าการทำไม่ดีนั้นทำให้ติดคือติดในเวรในภัย คือทุกข์ยากเดือดร้อน เพราะเป็นการผูกพันอยู่ด้วยเวร คือความอาฆาตปองร้ายต่อกันไม่รู้จบ ส่วนการทำดีนั้นเป็นการทำตนให้หลุดพ้นจากบ่วงแห่งทุกข์ คือความโกรธเกลียดอาฆาตพยาบาท มีแต่ความรักความเคารพนับถือ ยกย่องสรรเสริญแม้ตายแล้วก็ยังมีผู้รักผู้นับถือแสดงความอาลัยเสียด้วย นี่แสดงว่า ความดีเป็นสิ่งที่ไม่รู้จักตาย ส่วนความชั่วผลาญคนเป็นให้กลายเป็นคนตาย คือตายเสียจากความรักความเคารพนับถือเป็นขั้นต้น และถ้าชั่วรุนแรงหนักลง

ไปก็ตาย เสียชีวิตในปัจจุบันชาติ ความดีและความชั่วจึงเป็นสิ่งสำคัญ ไม่ควรดูถูกว่าเล็กน้อยไม่เป็นไร ทำดีทีละน้อย ๆ เพิ่มขึ้น ดีก็เต็มตัวเหมือนน้ำตาลที่หยดจากงวงตาลทีละหยด ๆ ย่อมเต็มกระบอกได้ในเวลาไม่ช้า เอามาเคี่ยวเป็นน้ำตาลเลี้ยงคนได้ทั้งประเทศ ฉะนั้น ความชั่วก็เหมือนกัน ทำทีละเล็กละน้อยก็เพิ่มพูนขึ้น และทำผู้กระทำชั่วนั้นให้เป็นบุคคลไม่พึงปรารถนา บุคคลผู้รู้ตัวของตัวเองตามความเป็นจริงว่า เราจะเป็นที่รักที่นับถือ เพราะสร้างคุณธรรมไว้ในตน คือศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา บุคคลจะเสื่อม ก็เพราะขาดคุณธรรม คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา

เมื่อรู้ความจริงในตนดังนี้แล้ว ก็คอยสอดส่องพิจารณาคุณธรรมในตนอยู่ เห็นข้อใดบกพร่องก็เพิ่มพูนให้บริบูรณ์ขึ้น ส่วนที่บริบูรณ์อยู่แล้ว ก็รักษาไว้ไม่ให้เสื่อม เมื่อมีทั้งส่งเสริมที่ยังบกพร่องให้บริบูรณ์ ทั้งรักษาสิ่งที่บริบูรณ์แล้วให้เต็มเปี่ยม ก็เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยคุณงามความดี อันจะเป็นบ่อเกิดแห่งความสุข ชื่อเสียงเกียรติคุณ ทรัพย์สมบัติบริวาร เพราะเป็นที่รักที่นับถือของคนทั้งหลาย

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราเป็นผู้ควรแก่ความเคารพนับถือบูชาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลายได้นามว่าปูชนียบุคคลของโลก ก็เพราะพระองค์มีจิตอันบริสุทธิ์ปราศจากอาสวกิเลส ทำการงานด้วยเมตตากรุณา เพื่อประโยชน์เกื้อกูล

และความสุขแก่สัตว์โลก เราจึงรักเคารพนับถือบูชาพระองค์ นอกจากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ผู้ใดทำการด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์ด้วยเมตตากรุณาเพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่เพื่อนมนุษย์แล้ว เขาก็เคารพรักนับถือบูชาสักการะ มีอะไรดี ๆ ก็นำมาให้เพื่อนแสดงความเคารพนับถือ เพื่อบูชาคุณงามความดี

นี่แสดงผลแห่งความบริสุทธิ์ในตนเองว่า อำนวยผลเป็นที่พึงใจปรารถนาในปูชภพ คือภพที่ยกย่องบูชาบุคคลผู้รู้จักตนดี ย่อมรู้จักแก้ไขตนที่กำลังเสื่อมให้เจริญและรักษาตนที่เจริญอยู่แล้ว มิให้กลับเสื่อม ไม่เห็นอามิสใด ๆ มีค่าสูงเหนือคุณธรรมคือ ความบริสุทธิ์ของตน เพราะอามิสนั้น ถ้ามาในทางไม่ชอบแล้ว ย่อมผลาญบุคคลให้ถึงความตกต่ำ ถ้ามาในทางที่ชอบก็เป็นเครื่องบูชาหาได้เป็นเครื่องสังหารไม่ เพราะฉะนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสไว้ว่า

“สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ คพฺโภ อสฺสตรึ ยถา *สักการะ คือ ของที่เขาให้ด้วยความรักความนับถือ หรือลาภสักการะทั้งหลายที่เขาเอามาให้ด้วยใจไม่นับถือ ย่อมฆ่าคนชั่วคนเลวเห็นแก่ลาภสักการะเสีย เหมือนลูกม้าอัสดรฆ่าแม่ม้าอัสดร เหมือนเครือกล้วยฆ่าต้นกล้วย เหมือนขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ฉะนั้น”*

คือท่านแสดงว่า ม้าอัสดรนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมกระทืบท้องแม่ออกมา ถ้าม้านั้นเกิดขึ้นแม่ก็ต้องตาย ต้นกล้วย

เมื่อผลแก่แล้ว เขาก็จะฟันต้นทิ้งเอาเครือไป ต้นไผ่ ถ้ามีเม็ดข้าวสารขึ้นมาแล้ว ต้นก็ย่อมตาย ท่านจึงว่าขุยไผ่ฆ่ากอไผ่ ผู้ที่เข้าใจความจริงตามที่เป็นจริงดังนี้แล้วย่อมขยะแขยงสะอิดสะเอียนต่ออามิส คือ ลาภสักการะที่มาในทางที่ไม่ชอบ อย่าว่าแต่จะไปเที่ยวขู่เข็ญบังคับเอาของเขาเลย เพียงแต่เขาเอามาให้ด้วยอาการผิดปกติ ก็รังเกียจเกลียดชัง ผู้ที่ประพฤติเช่นนี้สักการะไม่สามารถจะฆ่าเขาได้ เพราะผู้รับสักการะในทางที่ไม่ชอบย่อมได้รับความดูถูกดูหมิ่นเหยียดหยามของผู้ให้และผู้อื่นที่รู้เห็นด้วย ผู้ที่รักเกียรติรักคุณงามความดีของตน จึงไม่ยินดีลาภสักการะที่มาในทางที่ไม่ชอบ รักษาตนให้เป็นที่รักนับถือของชนทั้งหลาย **อตฺตญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักตนมีในบุคคลใดย่อมรักษาบุคคลนั้นให้เป็นคนดีที่เรียกว่าสัตบุรุษ เป็นที่รักนับถือของชนทั้งหลาย

ความเป็นผู้รู้จักประมาณ

คำว่า**ประมาณ**ในที่นี้ ได้แก่ ความพอดี พอควร หรือพองาม มีสุภาษิตในโลกนิติ อันแสดงความไม่รู้จักประมาณคือเกินพอดีไว้ ซึ่งท่านได้แปลมาเป็นไทยว่า

พูดนักมักพลาดพลั้ง พลันผิด
หาญนักมักชีวิต มอดม้วย

คิดนักมักเสียจริต จับคลั่ง
รักนักมักหลงด้วย เล่ห์ลิ้นลมหญิง

ในสุภาษิตบทนี้ มีคำว่า **นัก** เช่น “พูดนักมักพลาดพลั้งพลันผิด” หมายความว่า พูดมาก เกินพอดี ถ้าพูดแต่พอดีพอควรพอสมเหตุสมผล ก็ไม่เรียกว่าพูดนัก คือไม่พูดเกินเหตุผลที่ทำให้ผู้ฟังไม่หลงเข้าใจผิด และไม่ก่อความรำคาญแก่ผู้ฟัง “กล้านักมักชีวิต มอดม้วย” **กล้า**นั้นเป็นสิ่งที่โลกต้องการเพราะกล้าทำในสิ่งที่ถูก ย่อมบังเกิดผลดี แต่กล้าจนบิน ก็เรียกว่า **บ้าบิน** ก็ย่อมมีทางจะผิดพลาดถึงตนเองเจ็บตัว หรือเสียชีวิตได้ เพราะฉะนั้น ความกล้าจึงต้องประกอบด้วยความพอดี คือกล้าทำในทางที่ถูกที่ชอบ ไม่กล้าทำในทางที่ผิด กล้าก็ต้องมีประมาณ คือกล้าในทางที่ควรกล้า คือพิจารณาเสียก่อนว่า ถ้าทำลงไปแล้วจะบังเกิดผลดีแก่ตน แก่ราชการ แก่หมู่คณะ แก่โลกอย่างไร ถ้าทำลงไปแล้ว ตนเองก็เจ็บตัว เสียหาย เสียชีวิตและเสียประโยชน์ของราชการ ของประเทศชาติ ทำให้เสื่อมคุณธรรมความดี กล้าเช่นนี้เป็นการกล้าในทางที่ผิด

ความรักนำให้ทำดีต่อกัน จึงเป็นคุณ แต่ต้องระวังอย่าให้เป็นหลงรัก จะทำให้ตาบอด หลงเชื่อคนที่ตนรักจนลืมพิจารณา เพราะฉะนั้น รักจึงต้องมีประมาณ คือพอดีพอควรอย่าให้เกินดีเกินควรจึงจะเป็นคุณ ความพอดีอยู่ที่ทำให้บังเกิดประโยชน์ขึ้นได้ ถ้าเกินพอดีหรือหย่อนจากพอดีก็เสียประโยชน์

อย่างบริโภคมากเกินไปก็ทำให้อึดอัดไม่สบาย บริโภคน้อยเกินไปก็ทำให้หิวร่างกายไม่สละสลวย ทำงานไม่ทน แต่พอดีแต่พอควรแก่ความต้องการของร่างกาย ร่างกายย่อมสละสลวยไม่อึดอัด สติปัญญาโปร่งไม่ง่วงไม่มึนซึม ความพอดีของการบริโภคนั้นเป็นเครื่องวัดความพอดีพอควร หรือประมาณในส่วนอื่น ๆ ทั่วไป เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการทั้งหลายว่านี้สมควรทำ เพราะทำแล้วจะบังเกิดผลดีแก่ตนแก่ผู้อื่น เรื่องจริงที่ตนรู้มาถ้าพูดไปแล้วทำให้ผู้อื่นพลอยเดือดร้อนเสียหายหรือเป็นภัยแก่หมู่คณะแก่ประเทศชาติ ผู้รู้จักประมาณในการพูดก็ย่อมระมัดระวังไม่พูดให้เสียหายแก่ตนแก่หมู่คณะ แก่ประเทศชาติ หรือแม้แก่ผู้อื่นเพียงเฉพาะบุคคล หากผู้ใดจะมีเรื่องเสียหายเพราะเขาประมาทพลั้งพลาดในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมชาติ ช่วยเตือนเขาให้รู้สำนึกตนเพื่อกลับเนื้อกลับตัวดีกว่าจะไปพูดเปิดเผยเรื่องของเขา ทำให้เขาเสียหายเป็นการทำลายกันเอง ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการพูด คือคิดทางได้ทางเสียเสียก่อนจึงพูด โทษทุกข์ภัยเวร ความเสียหายเพราะการพูดย่อมไม่เกิดขึ้น การพูดนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

ความลับในราชการของประเทศชาติ จะไม่แพร่งพรายไปถึงชนที่เป็นศัตรูต่อชาติ ก็เพราะรู้จักปกปิด คือ ไม่พูดเรื่องที่ไม่ควรจะพูด ไม่ตื่นตัวเองว่า เป็นผู้รู้เรื่องที่คนอื่นเขาไม่รู้เมื่อตนรู้อยู่คนเดียวไม่มีใครเขารู้ว่าตนเป็นผู้รู้ ดูเหมือนตนไม่เด่น ไม่

มีหน้ามีตา อันนี้เองเป็นเหตุให้มนุษย์ปิดความลับไม่อยู่ ต้องไปกระซิบกับผู้ใดผู้หนึ่งสักคนให้เขารู้ว่า ตนเป็นคนวิเศษ รู้เรื่องลี้ลับที่ใคร ๆ เขาไม่รู้ นั่นแหละคือไม่รู้จักประมาณในการพูด เพราะรู้แล้วว่าเป็นเรื่องลับ ตนรู้คนเดียวจึงจะลับถ้าให้ผู้อื่นพลอยรู้ก็ไม่ใช่ความลับ ผู้ที่รู้จักอดใจของตนเองไม่พูดเรื่องลับลี้ที่จะเป็นภัยแก่เพื่อน แก่หมู่คณะ แก่ประเทศชาติ จัดว่าเป็นผู้รู้จักประมาณในการพูด

การกระทำก็เหมือนกัน ถ้าทำอะไรด้วยใจหุนหันพลันแล่น แม้ไม่ได้โกรธ แต่เพราะใจเร็วเกินประมาณจนคนอื่นตามไม่ทัน แล้วไม่ยั้งคิดพิจารณา คนอื่นจะทำได้หรือไม่ได้ จะทำทันกาลทันเวลาหรือไม่ ถ้าทำด้วยใจร้อนเร่งรีบนักมักจะผิดพลาด บกพร่องเสียหายมากกว่า ที่จะเลือกบุคคลที่เหมาะสมแก่การงาน คือมีความรอบคอบความเฉลียวฉลาด ความขยันหมั่นเพียร สามารถจะทำทันได้ให้มาทำความพิจารณาโดยรอบคอบ ทั้งกิจการที่ควรทำและบุคคลที่เหมาะแก่การงานที่จะทำนั้นพอเหมาะพอควรกัน เรียกว่ารู้จักประมาณในบุคคลและการงาน งานย่อมสำเร็จผลเป็นอย่างดี ใช้คนที่เหมาะแก่งาน รู้จักปรับคนให้เหมาะแก่งาน คือ คนโง่หรือขาดความรอบคอบให้ทำงานที่จะต้องระมัดระวัง ทำด้วยปัญญา และความรอบคอบก็ได้ผลช้าไป หรือบกพร่อง ก็ทำให้เกิดหงุดหงิดใจวุ่นวาย เวลาก็ล่วงไปเสียโดยประการทั้งปวง

ความเป็นผู้มีหนักแน่นไม่ใจเร็วด่วนได้ พิจารณาโดยรอบคอบแล้ว เห็นว่าพอเหมาะพอควรทั้งคนทำและงานแล้วจึงได้ดำเนินงานนั้น จัดเป็นความรู้จักประมาณคือพอดีพอควร งานทั้งหลายทั้งปวงจะสำเร็จได้ ก็เพราะได้บุคคลที่สามารถเข้าบริหาร

ผู้สามารถนั้นคือผู้มีปัญญา หยั่งรู้อุบายที่จะให้ทำสำเร็จ มีความรอบคอบระมัดระวัง ไม่บกพร่องและไม่ได้กระทบกระเทือนแก่ใคร ๆ อันจะเป็นเหตุก่อศัตรูเป็นอันตรายแก่ความสำเร็จของตนได้ บุคคลนี้เข้าบริหารงาน ย่อมทำงานให้เสร็จและไม่สร้างศัตรูให้เกิดขึ้นเพราะงานนั้นด้วย นี่คือ ความดีพอควร พอประมาณเป็นนิทัศนะใน **มตฺตญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักประมาณ

สัตบุรุษผู้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรม คือความเป็นผู้รู้จักประมาณแล้ว ย่อมยึดประโยชน์ของตนไว้ได้ ย่อมรักษาประโยชน์ของหมู่คณะไว้ได้ ไม่ให้เสีย และย่อมทำประโยชน์ให้เพิ่มพอกพูนก้าวหน้า การกระทำของสัตบุรุษคือผู้รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ ย่อมสัมพันธ์กัน เพราะรู้เหตุผลก็รู้ที่การกระทำของตน เมื่อตนเคยทำการงานสำเร็จย่อมวัดได้ว่า ทำอย่างไรจึงจะสำเร็จด้วยความรอบคอบเพียงใด เมื่อจะใช้คนอื่นก็วัดคนอื่นเป็น วัดความรู้ ความฉลาด ความสามารถ ความรอบคอบของเขาได้ก็ประมาณถูก ประมาณนั้น ถ้าเป็นวัตถุมี

เครื่องตวง เครื่องชั่งเครื่องวัดไว้ เราก็ตวง ชั่งหรือวัดได้ แต่ถ้าเป็นน้ำใจคนแล้ว เราก็ไม่มีอะไรเป็นเครื่องตวงชั่งหรือวัดได้ เราต้องหยั่งคุณธรรมของเขาว่าเป็นผู้ซื่อตรงสุจริต ทำงานตรงไปตรงมา ทั้งต่อหน้าและลับหลังหรือต่อหน้าอย่างหนึ่ง ลับหลังอย่างหนึ่ง เมื่อรู้จักคนทั่วถึงทั้งจิตใจได้ดังนี้แล้ว ก็จะใช้คนไม่ผิด การใช้คนผิดไปก่อความเดือดร้อนเสียหายให้แก่ประชาชน เขาก็ต้องโทษผู้ใช้ด้วยว่าใช้คนไม่เป็น เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้รู้ประมาณคือรู้จักกะรู้จักกำหนด รู้จักทำให้พอดีพอควรมิให้บกพร่องมิให้เกินให้เหมาะสมจึงเป็นคุณธรรมของสัตบุรุษประการหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้

ความเป็นผู้รู้จักกาล

กาลนั้น ได้แก่เวลาหรือโอกาสที่จะพึงทำประโยชน์ให้เกิดขึ้น ชีวิตของคนเนื่องด้วยกาลเวลา ชีวิตย่อมล่วงหมดไปตามกาลเวลาที่ผ่านไปพ้นไป เพราะฉะนั้น ความล่วงไปแห่งกาลเวลาจึงเท่ากับผลาญชีวิตของคนและสัตว์ให้หมดเปลืองไปด้วย ชีวิตของมนุษย์จึงบ่ายหน้าไปสู่ความตายทุกวันทุกเวลา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสอนบรรพชิตให้พิจารณาเนือง ๆ ว่า

"กถมฺภูตสฺส เม รตฺตินฺทิวา วีติปตนฺติ ปพฺพชิเตน อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ แปลความว่า *บรรพชิตคือนักบวช*

ควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้ เราทำอะไรอยู่" ที่ทรงสอนให้พิจารณาดังนี้ ก็เพื่อจะให้ตรวจดูว่า วันคืนที่ล่วงไปนั้นได้ล่วงไปแต่วันคืนไม่ได้ประโยชน์อะไรตอบแทนให้คุ้มกับวันเวลาที่ล่วงไปหรือได้ทำการใด ๆ ที่เป็นประโยชน์เป็นสาระแก่นสารเหลืออยู่เป็นเครื่องประกันชีวิตบ้าง เมื่อทรงสอนให้บรรพชิตพิจารณาเนือง ๆ ดังนี้ บรรพชิตก็พิจารณากาลเวลาของตนที่ล่วงไปให้รู้ว่า ไร้ประโยชน์หรือประกอบด้วยประโยชน์อย่างไร จะได้แก้ไขตัวเองให้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์สมกาลเวลาของตนที่เป็นบรรพชิต บรรพชิตมีชีวิตเนื่องด้วยกาลเวลาและต้องทำประโยชน์อย่างไร คฤหัสถ์ทุกประเภทคือผู้ครองเรือนทุกชนิด ก็มีชีวิตและประโยชน์เนื่องด้วยกาลเวลาเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงทรงสอนให้รู้จักกาลเวลา ความเป็นผู้รู้กาลเวลาที่จะพึงบำเพ็ญประโยชน์ จึงเป็นลักษณะหรือเป็นธรรมของสัตบุรุษ

กาลเวลานั้น ถ้าจำแนกโดยละเอียดแล้วก็คือว่า ทุกขณะที่วันเวลาล่วงไป ทุกคนจะต้องนึกว่า เราได้ทำประโยชน์อะไรให้เกิดขึ้นบ้าง ค่าของกาลเวลานั้น ขึ้นอยู่กับการบำเพ็ญประโยชน์ ถ้าไม่บำเพ็ญประโยชน์ เวลาก็เสียเปล่า ประโยชน์ที่เราต้องการนั้นก็คือ ความรู้ความฉลาดที่จะเป็นเครื่องนำให้ประพฤติกายวาจาใจสะอาด เรียบร้อยความบริสุทธิ์แห่งชีวิตจิตใจเป็นประโยชน์สูงสุดเพราะเป็นเหตุให้คนทำความดี

ความดีนั้น ก็คือการที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ตนและผู้อื่น ส่วนความชั่วพึงเห็นตรงกันข้าม ก็แลมนุษย์จะทำความดีทั่วถึง ก็เพราะเป็นผู้ฉลาด รู้จักดีนั่นเอง ถ้ารู้จักแต่ดี ไม่รู้จักชั่วอันเป็นสิ่งตรงกันข้าม ก็ยากที่จะทำดีได้ทั่วถึง เพราะอาจจะทำชั่วโดยสำคัญเห็นเป็นดีก็ได้ ทุกคนจึงต้องใช้เวลาศึกษาเล่าเรียน

การศึกษาตั้งแต่เกิดถึงตายนั้นต่างกัน ในเวลาเยาว์วัยยังเป็นเด็กก็ต้องมีครูบาอาจารย์ควบคุมสั่งสอนให้การศึกษาอันเป็นระเบียบ เลื่อนขึ้นเป็นขั้น ๆ เมื่อผ่านการศึกษาที่ต้องให้ผู้อื่นควบคุมจัดระเบียบให้แล้ว เป็นผู้รู้จักกาลเวลาและรู้จักประโยชน์ที่ควรกระทำเนื่องด้วยกาลเวลาแล้ว ทุกคนก็ศึกษาด้วยตนเอง

ศึกษาด้วยตนเองนั้น ก็คือสังเกตพิจารณาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่ตนได้ประสบพบเห็นว่า อะไรเป็นคุณอะไรเป็นโทษ คุณและโทษเหล่านี้มีอะไรเป็นมูลเหตุ เมื่อรู้จักคุณและโทษพร้อมด้วยมูลเหตุแล้ว เมื่อเป็นผู้ต้องการส่วนที่เป็นคุณก็จะได้เว้นจากเหตุแห่งโทษเสีย ประกอบเหตุแห่งคุณ เมื่อเป็นผู้บริหารปกครองหมู่คณะก็จะสามารถปกครองแนะนำสั่งสอนเขาให้รู้จักคุณและโทษและอุบายที่จะชักนำให้เขาประพฤติตามโดยง่าย

การศึกษาจึงเป็นกิจที่เป็นประโยชน์ที่ทุกคนจำจะต้องทำ

ไม่เลือกว่าเด็กหนุ่มสาวกลางคนหรือแก่เฒ่าชรา มีความจำเป็นต้องศึกษาอยู่เสมอ เพื่อมีความรู้ความฉลาดเพิ่มขึ้น

ความเป็นคนแก่นั้นไม่เกินกาลที่จะเล่าเรียน ยิ่งมีอายุสูงเท่าใด การศึกษาเล่าเรียนก็ยิ่งจำเป็นมากขึ้น มิฉะนั้นจะเข้าหลักที่ว่ายิ่งใหญ่ยิ่งโง่ ยิ่งโตยิ่งเซอะ เพราะเด็กรุ่นหลังได้มีการศึกษาดีขึ้นเสมอ ตำรับตำราและผู้สอนมีมากขึ้น มีโอกาสดีกว่าผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ก็จำจะต้องศึกษาตามภูมิชั้นของผู้ใหญ่คือใช้สติปัญญากำหนด พิจารณาสิ่งที่เห็นที่ฟังเพื่อเพิ่มความรู้ความฉลาดในกระบวนเหตุผล อันเป็นทางเจริญและทางเสื่อม ซึ่งตนมีหน้าที่ควบคุมเพื่อจะได้แก้ไขความเสื่อมในปัจจุบันให้หมดไป ถางทางแห่งความเจริญให้เตียนโล่งเพื่อดำเนินการไปโดยสะดวก เหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมนั้นขึ้นอยู่กับจิตใจของมนุษย์ที่รู้จักเหตุรู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณและรู้จักกาล ผู้ที่ไม่รู้จักตัวเองว่าตนมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติอย่างไร กาลเวลาใดควรทำอะไรแล้วก็ย่อมปล่อยเวลาให้ล่วงผ่านไปเปล่า

พลเมืองที่โง่เขลาไม่ได้รับการศึกษาให้รู้จักค่าของเวลาก็ย่อมไม่รู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์เสียประโยชน์ไปมากกว่าได้ เมื่อพลเมืองเป็นผู้ไม่รู้จักค่าของเวลาก็เกียจคร้าน ติดสนุกหรือทำงานแต่น้อย แต่สนุกเสียมากกว่า บ้านเมืองก็ไม่เจริญก้าวหน้า

เพราะฉะนั้น ถ้าพิจารณาดูประเทศชาติที่เจริญรุ่งเรือง

แล้วจะเห็นว่าเขารู้จักค่าของเวลาดี เริ่มตั้งแต่อบรมคนให้เคารพต่อที่นัดหมายกันไว้ให้เป็นคนตรงต่อเวลา เมื่อตรงต่อเวลาก็ได้ประโยชน์ตรงตามเวลาที่นัดหมาย

ความเป็นผู้ตรงเวลานั้นเราวัดกันด้วยนาฬิกา ถ้าไม่มีอะไรเป็นเครื่องวัดเราก็ไม่รู้ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีนาฬิกาสำหรับดู วัดความเคลื่อนของพระอาทิตย์เหมือนกัน ตรงกันไปทั่วในประเทศเดียวกัน ก็เพื่อทำงานตรงเวลากัน ถ้ามีงานสัมพันธ์กันที่จะต้องทำด้วยกันก็นัดเวลากัน เมื่อฝึกหัดให้เป็นคนตรงเวลาและตรงต่อหน้าที่แล้ว ก็ชื่อว่าฝึกหัดให้ใช้กาลเวลาของตนให้เป็นประโยชน์นั่นเอง

กาลเวลาแห่งชีวิตในพระพุทธศาสนาท่านแบ่งเป็น ๓ ระยะ คือ ปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย

ปฐมวัย เป็นวัยที่ควรเล่าเรียนศึกษาในบังคับ เพื่อรู้วิชาความรู้เพิ่มขึ้นจนถึงเข้ามัชฌิมวัย คือเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ มีกำลังกายแข็งแรงมีกำลังปัญญาพอจะรับผิดชอบช่วยตัวเอง โดยประกอบการงานเพื่อช่วยตัวเอง ไม่ต้องให้ผู้อื่นเลี้ยงดูต่อไป ผู้ที่มีวิชาความรู้สำหรับช่วยตัวเองเมื่อทำงานการย่อมมีหลักวิชาเป็นเครื่องคุ้มครอง ป้องกันไม่ให้ทำผิดทาง แต่ถ้ามีวิชาความรู้สูงแล้วก็เลือกงานไม่จับงาน เพราะเห็นว่าไม่เหมาะสมแก่ภูมิรู้ของตน ปล่อยกาลเวลาให้ล่วงไปโดยมิได้ประโยชน์อะไรตอบแทนชีวิตของตนก็ไร้ประโยชน์ และผลาญทรัพยากรอันเป็น

ประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ให้หมดไป โดยไม่ได้ผลตอบแทน ถ้าพลเมืองโดยมากเป็นอย่างนี้ ในบ้านเมืองใดบ้านเมืองนั้นย่อมเจริญช้าหรือไม่เจริญ เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองผู้ใหญ่จะต้องทำทั้งประโยชน์ของตนและประโยชน์ของหมู่คณะ ด้วยแบ่งกาลเวลาเพื่อตนและเพื่อหมู่คณะซึ่งตนต้องอาศัยอยู่ การที่สละเวลาเพื่อคนอื่นนี้ยิ่งเป็นผู้ใหญ่มากเท่าใด ก็ย่อมมีมากขึ้นเท่านั้นจนเกือบจะไม่มีเวลาที่จะทำกิจการเฉพาะหน้า หรือที่ต้องรับผิดชอบอยู่ เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้รู้จักแบ่งงานให้เหมาะแก่กำลังของตน ถ้าเหลือบ่ากว่าแรงเกินไปก็แบ่งให้ผู้อื่นทำเสียบ้างเพื่อให้ตนมีเวลาพักผ่อนสงบใจและพักสมองเพื่อจะได้มีกำลังกายและมีสมองดี ทำงานทันกาลเวลาตลอดไป เมื่อปฏิบัติดังนี้ ก็ชื่อว่ารู้กาลเวลาแห่งวัยของตน ถ้าไม่มีเวลาพักผ่อนให้พอกับความตรากตรำทำงานทั้งกลางวันกลางคืน ร่างกายจะทรุดโทรมสมองก็ฟั่นเฟือน ประสาทก็เสื่อม ในที่สุดเป็นคนใช้การไม่ได้ก็เพราะขาดความรู้ ๓ ประการ คือ รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาลเพราะฉะนั้น ความเป็นผู้รู้จักกาลจึงเนื่องด้วยความรู้จักตนและรู้จักประมาณด้วย

ในมัชฌิมวัย ถ้าได้ถนอมชีวิตใช้ให้ประโยชน์เฉพาะที่เป็นสิ่งสำคัญ ๆ ให้เหมาะแก่ฐานะของตน ส่วนที่ไม่สู้สำคัญเฉลี่ยแบ่งปันให้ผู้อื่น ใช้กาลเวลาแห่งประโยชน์สำคัญให้บริบูรณ์ทั่วถึงตามหน้าที่ของตนแล้ว ก็จะทำหน้าที่ได้สำเร็จ

ลุล่วงไปทันกาลเวลา และชีวิตจะยืนยาวมีความสุขมีความชุ่มชื่นใจ ไม่เหน็ดเหนื่อยบอบช้ำจนเกินไป คนเราต้องมีเวลาพัก การที่จะพักนั้นจะพักแต่ร่างกาย ส่วนจิตใจไม่ได้พัก ก็ไม่ได้ประโยชน์ เพราะฉะนั้น ในพระพุทธศาสนา สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงแสดงกาลเวลาเพื่อพักจิตใจไว้ ๔ คือ

กาเลน ธมฺมสฺสวนํ ฟังธรรมโดยกาล

กาเลน ธมฺมสากจฺฉา สนทนาธรรมโดยกาล

กาเลน สมโถ สงบใจโดยกาล

กาเลน วิปสฺสนา เห็นแจ้งตามกาล

กาลทั้ง ๔ นี้ การฟังธรรมเป็นการสงบใจตามกระแสธรรม และเป็นการสอบสวนตัวเองตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ว่าเราได้ปฏิบัติบริบูรณ์ในธรรม คำสอนของพระองค์ หรือมีข้อบกพร่องอย่างไร เท่ากับได้ส่องกระจกตรวจตราดูจิตใจและความประพฤติ การปฏิบัติของตน เมื่อพิจารณาธรรมและพิจารณาตัวไปพร้อมกันด้วยจิตใจสงบ ก็ย่อมรู้จักตัวดีขึ้นและปฏิบัติหน้าที่ที่พึงแก้ไขตัวให้เจริญขึ้น เมื่อฟังธรรมแล้วยังไม่เข้าใจในเหตุผล ก็สนทนากันในบรรดาผู้ฟังด้วยกัน ซ้อมความจำในอุเทส คือหัวข้อ และทำความเข้าใจในเหตุผล ตามคำอธิบายที่เรียกว่านิเทสให้ทั่วถึง แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้จิตใจของตนสงบ

ผู้ที่จะสร้างความเจริญนั้น จะต้องรู้จักแบ่งใจ เพราะ

ยิ่งเป็นผู้หลักผู้ใหญ่รับผิดชอบการงานมาก เรื่องยุ่งก็เข้ามาสู่จิตใจมากขึ้น ถ้าให้เรื่องยุ่งเข้าไปครอบงำอยู่ จิตใจของตนก็เศร้าหมองวุ่นวาย เพราะฉะนั้น ต้องแบ่งเรื่องยุ่งให้เป็นของคนอื่น ให้ตนเป็นผู้พิจารณาให้เห็นความจริงว่าอะไรเป็นมูลเหตุให้ยุ่ง แล้วก็แก้ปมยุ่งนั้นให้หลุดเป็นเปลาะ ๆ ตนก็ชื่อว่าเป็นคนไม่ยุ่ง แต่เป็นผู้แก้ยุ่งให้หมดไป ถ้ารับยุ่งของคนอื่นเอามาเป็นของตน ทำจิตใจของตนให้วุ่นวายไปด้วย ตนก็ขาดทุนเป็นผู้พลอยยุ่งกับเขาด้วย ไม่มีความสงบ การฟังธรรมก็เพื่อจะให้รู้ทางแห่งความสงบแบ่งหน้าที่ ว่านี่เป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องแก้ไขความยุ่งยาก แต่ไม่มีหน้าที่จะไปยุ่งหรือไม่สงบกับเขาด้วย ผู้ที่จะทำจิตใจได้ดังนั้นจำจะต้องมีสติสัมปชัญญะ ควบคุมจิตใจของตน ดีทุกกาลทุกเวลา ไม่ปล่อยให้อารมณ์ร้ายเข้ามากลุ้มรุมใจให้ขุ่นหมอง เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ จิตใจก็จะสงบและเห็นความจริงว่า ปมยุ่งอยู่ที่ไหน แก้ไขความยุ่งให้หมดไป เพราะฉะนั้น เมื่อมีการสนทนาหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นแล้วต้องมีเวลาสงบใจ

เวลาสงบใจนั้นที่ง่ายที่สุด ก็คือ เมื่อสมองยุ่งเต็มทีก็เข้าไปนั่งอยู่หน้าพระ สำรวมใจสวดมนต์ไหว้พระ ลืมเรื่องอื่น ๆ ทั้งหมด บอกกับตัวเองว่าเราชอบสงบไม่ชอบยุ่ง ยุ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้น เราไม่ได้เป็นผู้ก่อ แต่เรามีหน้าที่เป็นผู้แก้ เป็นผู้ระงับ เมื่อบอกตัวเองดังนี้แล้ว ทำจิตใจให้สงบ ระงับ เพื่อ

พิจารณาให้เห็นความยุ่งว่ามีอะไรเป็นมูลเหตุ เมื่อทำดังนี้เสมอ ประสาทก็จะไม่เสื่อม จิตใจตนก็จะสงบ ระงับเป็นสมถะ คือทำจิตใจให้สงบโดยกาล

ถ้าไม่สามารถจะทำได้ก็ควรจะพักผ่อนหย่อนใจ นึกถึงสิ่งที่ทำให้ใจสงบระงับ เช่น นึกถึงคุณความดีที่ตนกระทำมาเป็นระยะด้วยจิตใจอันเป็นกุศล หรือนึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาตลอดจนถึงตรัสรู้ แล้วบำเพ็ญพุทธกิจให้เป็นประโยชน์แก่โลก พระองค์ทำหน้าที่ของพระองค์ด้วยเมตตา กรุณา ด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์ ด้วยปัญญารอบรู้ในเหตุผล พระองค์จึงทำงานสำเร็จลุล่วงเป็นคุณประโยชน์แก่โลก เมื่อถือหลักว่าต้องทำด้วยปัญญาและใจบริสุทธิ์แล้ว ทำตามพระองค์แล้วจิตใจก็สงบ ยุ่งก็ระงับ

เพียงแต่จิตใจสงบยังไม่พอ จำจะต้องทำปัญญาให้รุ่งเรืองเห็นความจริง ในสภาวธรรมทั้งหลาย เพื่อถอนความยึดถือหรือความถือตัวอันเป็นเหตุให้ติดอยู่ในทุกข์ เพราะฉะนั้นผู้ที่ต้องการความรู้แจ่มแจ้งในเหตุผลทั้งหลาย ต่อจากจิตสงบจึงต้องนึกถึง **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** คือความไม่เที่ยงแห่งร่างกายและชีวิต ไม่เที่ยงแห่งทุกสิ่งทุกอย่าง ทุกสิ่งเนื่องด้วยเวลา เมื่อยังไม่ถึงเวลายังไม่พร้อมเพรียงแม้จะมีใจเร่งรีบสักเท่าไร ก็ถึงไม่ได้ เพราะฉะนั้น ทุกคนจะต้องรู้กาลเวลา

อนึ่ง สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ย่อมเป็นไปตามเหตุตาม

ปัจจัยของมัน ผู้ที่จะแก้ความเสื่อมให้หมดไป ทำความเจริญให้เกิดขึ้น จำจะต้องมีปัญญาหยั่งเห็นเหตุผล เหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมนั้นที่ลึกซึ้งที่สุด ก็คือกฎธรรมดาเนื่องด้วยกรรมและวิบาก และกฎธรรมดาเนื่องด้วยสภาวธรรม กรรมทั้งหลายย่อมอำนวยผลแก่ผู้ทำสมรูปแห่งกรรมนั้น คือใครทำอย่างใดย่อมได้ผลอย่างนั้น ถ้าจะแก้คนไม่แก้กรรม หรือแก้ที่อื่นไม่แก้ที่ตัวเองแล้ว ยากที่จะสำเร็จได้ เพราะฉะนั้น ทุกคนที่ทำงานสำเร็จจำจะต้องพิจารณากรรมของตนและของคนอื่นที่เกี่ยวข้องพัวพันกัน ว่าขัดกันในทางเจริญอย่างไร แล้วแก้ไขให้เป็นไปในทางเจริญด้วยกัน ถ้าคนหนึ่งมุ่งทำความเจริญ แต่อีกหลาย ๆ คนที่ร่วมกันทำแต่ความเสื่อม ผู้ที่มุ่งความเจริญและทำเหตุแห่งความเจริญ ก็ไม่สามารถจะเอาชนะได้ เพราะกำลังน้อยกว่า เพราะฉะนั้น จำจะต้องหยั่งเห็นให้ทั่วถึงว่า กรรมของทุก ๆ คนที่ร่วมงานร่วมการกันนั้นของใครเป็นเหตุแห่งความเจริญบ้าง ของใครเป็นเหตุแห่งความเสื่อมบ้าง ความรู้จักกรรมและผลแห่งกรรมและรู้ความที่ทุก ๆ คนมีกรรมเป็นของตน เป็นหลักสำคัญจะประมวลกันเข้าเป็นกลุ่มเป็นก้อน แล้วบันดาลให้เจริญให้เสื่อมนี่คือกฎธรรมดาแห่งกรรม กรรมนี้ย่อมเนื่องด้วยสิ่งที่มีชีวิตจิตใจทั่ว ๆ ไป ถ้าไม่พิจารณาให้เห็นชัดแจ้งทำตามใจปรารถนาไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม ไม่พยายามละเลิกกรรมซึ่งไม่สมควรกระทำ เพราะได้ประโยชน์เป็นส่วนเฉพาะ

แต่ทำลายประโยชน์ส่วนรวมแล้ว แก้เท่าไรก็ไม่มีทางหลุดพ้นไปจากความเสื่อมความยุ่ง ผู้มีปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงดังนี้ ย่อมรู้จักแก้ไขตัวเองและแก้ไขงานการของตนหรือของหมู่ให้บรรลุความเจริญ

ธรรมดาแห่งจิตใจมนุษย์อีกประการหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องรู้ คือว่าเราทุกคนชอบเจริญไม่ชอบเสื่อม รักคนที่มีน้ำใจเที่ยงตรงยุติธรรม ผู้ใดเป็นคนเที่ยงตรงยุติธรรม ก็นับถือ ผู้ใดทำงานด้วยจิตใจบริสุทธิ์ มีเมตตา กรุณา ก็นับถือ เมื่อเรานับถือผู้อื่นที่เป็นอย่างไรแล้ว มองดูตัวเราเองว่าเราเป็นอย่างนั้นหรือไม่ ถ้าเราเป็นอย่างนั้น เราก็ควรแก่ความนับถือเหมือนกัน ถ้าเราไม่เป็นอย่างนั้น เราก็ไม่ควรแก่ความนับถือ ผู้ที่ใช้กาลเวลาสอบสวนตัวเองให้รู้ตามความเป็นจริงในกรรม คือการกระทำของตัวแล้ว ย่อมรู้จักแก้ไขตัวให้เหมาะสมแก่กาลสมัย ไม่ให้ความเสื่อมเกิดขึ้นครอบงำได้ การที่คนอื่นจะเตือนคนอื่นนั้นเป็นการยาก ถ้าตัวของตัวเองพิจารณาดูตัวเองให้เห็นว่าเวลานี้เรากำลังทำความเจริญ หรือกำลังทำความเสื่อมทั่ว ๆ กันแล้ว ไม่เฉพาะแต่ในหมู่ข้าราชการตำรวจ เมื่อทุกคนที่เป็นไทยด้วยกันพิจารณาดูตัวเองว่าเวลานี้เรากำลังทำความเสื่อม หรือกำลังทำความเจริญ แล้วเห็นความจริงว่าตนกำลังทำความเจริญ ก็จะได้เกิดกำลังใจพยายามทำให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่ถ้าเห็นว่าตนกำลังทำผิดทาง คือกำลังทำความเสื่อมให้แก่หมู่คณะหรือ

ประเทศชาติ ก็จะได้แก้ไขเสีย สิ่งใดที่กระทำแล้ว สิ่งนั้นไม่เป็นความลับ ย่อมปรากฏแก่ความรู้ของคนอื่น คือคนอื่นย่อมรู้ และกรรมนั้นย่อมสำแดงผลของมัน เที่ยงตรงยุติธรรม เหมาะแก่รูปของกรรมทุกประการ ไม่ว่าคนชั้นไหนจะกระทำ เมื่อเป็นเช่นนี้ ทุกคนจึงควรจะใช้เวลาของตนประกอบแต่กรรมดีทุกกาลสมัย เมื่อประกอบกรรมที่ดี ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น แต่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นแล้ว ชีวิตของตนก็เป็นประโยชน์เป็นที่ต้องการปรารถนาของประเทศชาติ

ผู้ปกครองบ้านเมืองจำจะต้องทำตนให้เป็นเยี่ยงอย่างในการใช้กาลเวลาให้เป็นประโยชน์ ผู้ใหญ่ผู้ใดต้องการให้ผู้น้อยตั้งอยู่ในศีลธรรม เคารพพระธรรมของพระพุทธศาสนา ผู้ใหญ่นั้นก็ต้องหันเข้าหาศีลธรรม คือปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าให้ผู้น้อยเห็น เช่นการให้ผู้น้อยสนใจฟังธรรมเพื่อรู้หลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันเป็นแสงสว่างส่องทางดำเนินเพื่อความสุขความเจริญแก่โลก เมื่อผู้ใหญ่ทำนำขึ้น ผู้น้อยทำตามผู้ใหญ่ ก็พากันเจริญด้วยศีลธรรม ด้วยความรู้ความฉลาดในธรรมทั่วกันไป เพราะฉะนั้น ผู้ใหญ่ที่ดีจึงประกอบกาลทั้ง ๔ คือ ฟังธรรมตามกาล สนทนาธรรมตามกาล คือรู้จักจูงคนให้สนใจในธรรม เพื่อประพฤติธรรมเป็นธรรมจารีบุคคลสงบใจตามกาล คือสำรวมจิตใจให้สงบ เพื่อปราบปรามกิเลสอย่างกลางที่กลุ้มรุมใจให้น้อยเบาบางไป ทำจิตให้แจ่มใส

แช่มชื่น เป็นความสุขละเอียดและผ่องใสเห็นแจ้งตามกาล คือทำปัญญาให้รู้คติธรรมดาของสังขาร คือสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้มีให้เป็นขึ้น ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย ใครฝืนไม่ได้ ถ้าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นผลของกรรม คือการกระทำของคน ก็มีทางจะแก้ไขได้ด้วยการทำกรรมดี แก้กรรมชั่วให้หมดไป เมื่อประกอบกาลทั้ง ๔ คือ **กาเลน ธมฺมสฺสวนํ** ฟังธรรมโดยกาล **กาเลน ธมฺมสากจฺฉา** สนทนาธรรมโดยกาล **กาเลน สมโถ** สงบใจโดยกาล คือกาลที่ควรสงบ **กาเลน วิปสฺสนา** เห็นแจ้งตามกาล คือทำวิปัสสนาปัญญาที่เห็นแจ้งในความจริง เนื่องด้วยความเจริญและความเสื่อมแห่งสังขารและของจิตมนุษย์ตามกาลดังกล่าวแล้ว เมื่อเห็นทางเจริญและทางเสื่อมทั้งส่วนคุณธรรมความประพฤติ ทั้งส่วนการงานที่พึงทำเพื่อความเจริญแก่บ้านเมือง กาลเวลาที่ล่วงไปด้วยได้ความรู้ความฉลาดเกิดขึ้นด้วยได้ประโยชน์ คือ สร้างความเคารพนับถือให้เกิดขึ้นด้วยทำความเกื้อกูลแก่เขา และทำทรัพย์สมบัติให้เกิดขึ้นในทางที่ชอบธรรม เพื่อได้มาเลี้ยงตนเลี้ยงครอบครัว และแบ่งเฉลี่ยส่วนไปเลี้ยงประเทศชาติกันทุก ๆ คนดังนี้ ย่อมชื่อว่า รู้จักกาลเวลาที่จะพึงบำเพ็ญประโยชน์ บัณฑิตในพระพุทธศาสนาสอนให้รู้ค่าของเวลาที่จะพึงประกอบการงานว่า **“กาลานุรูปํว ธุรํ นิยุญฺเช** *บุคคลพึงประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลเวลาทีเดียว”* ทั้งนี้ก็เพื่อให้กาลเวลาล่วงไปไม่เปล่าจากประโยชน์ดังกล่าวแล้ว

ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาที่จะพึงทำประโยชน์ แล้วทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นสมแก่กาลเวลาที่ล่วงไปเป็นลักษณะ และคุณธรรมของสัตบุรุษในพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องช่วยให้ผู้รู้จักกาลเวลานั้น ทำชีวิตของตนให้เป็นประโยชน์ คือเป็นประโยชน์แก่ตน หมู่คณะและประเทศชาติ ก็ยิ่งเป็นเครื่องแสดงความสามารถในการใช้กาลเวลาเป็นอย่างดี ถ้าพลเมืองของประเทศทุกคนรู้ค่าของเวลา และใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ทั่วถึงกันแล้วตนเองก็จะมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยสุขสมบัติและเป็นกำลังของชาติบ้านเมืองที่จะบำรุงทุกสิ่งทุกอย่างให้เจริญก้าวหน้า

เพราะฉะนั้น ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งหลาย จึงควรอบรมสั่งสอนคนในปกครองของตน ตั้งแต่เด็กเกิดใหม่ที่พอรู้เดียงสาฝึกหัดให้รู้ค่าของเวลา ปฏิบัติกิจประจำวัน เช่น กินนอนเล่าเรียนศึกษา ทำงานเป็นระเบียบเนื่องด้วยเวลา คือตรงต่อเวลาทั่วถึงกัน เพื่อให้ทุกคนปฏิบัติการเป็นระเบียบเรียบร้อยเนื่องด้วยกาลเวลาทำชีวิต และเวลาของชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่ตนแก่หมู่คณะประเทศชาติทั่วถึงกัน ตามโอวาทคำสอนของพระบรมศาสดาจารย์ดังแสดงมาฉะนี้

ส่วนในปัจฉิมวัยคือวัยแก่เฒ่าสังขารร่างกายเสื่อมโทรมกำลังกายเสื่อมถอย ความจำเสื่อม สติปัญญาเชื่องช้า เพราะได้ทำงานเหน็ดเหนื่อยตรากตรำมามาก ในการบำเพ็ญประโยชน์ตนประโยชน์หมู่คณะพอควรแล้ว ก็สมควรพักผ่อนหาความ

สงบ ทำจิตใจให้ผ่องใสแสวงบุญกุศลให้มากขึ้น ประกอบการทั้ง ๔ มีฟังธรรมตามกาลเป็นต้นให้มากขึ้น เพื่อได้อานิสงส์แห่งการฟังธรรมมากขึ้น เป็นการสะสมเสบียงคือบุญกุศลให้เพิ่มพูน ด้วยการรักษาศีล อบรมจิตใจให้ผ่องใส อบรมปัญญาให้เฉียบแหลม ประหารกิเลสเครื่องเศร้าหมองให้เบาบางหมดสิ้นไป แม้จะตายก็ย่อมตายดี คือมีสติไม่หลงตาย เป็นที่ต้องการในพระพุทธศาสนา

กาลัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลา มีคุณอานิสงส์ดังพรรณนามา ท่านจึงจัดว่า เป็นธรรมของสัตบุรุษประการหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้

ความเป็นผู้รู้จักชุมนุมชน

คนที่อยู่ในโลก ย่อมมีความเกี่ยวข้องกับผู้อื่น และคนในโลกนี้ย่อมต่างกันโดยสมมุติและบัญญัติ โดยสมมุตินั้น คือความรับรองรู้ทั่วถึงกันว่า ผู้นี้เป็นใคร บัญญัตินั้นคือการแต่งตั้งให้บุคคลใดมีตำแหน่งหน้าที่อย่างใด และให้มีอำนาจอย่างใด ก็เป็นไปตามบัญญัติอย่างนั้น สมมุติของบุคคลเนื่องด้วยชาติกำเนิดก็มี เช่นเกิดในตระกูลกษัตริย์ ก็ได้รับสมมุติว่า เป็นเจ้าเกิดในตระกูลพราหมณ์ ก็ได้รับสมมุติว่าเป็นพราหมณ์ เกิดในตระกูลคฤหบดีคือพ่อเจ้าเรือน ก็ได้รับสมมุติว่า เป็นคฤหบดี

และเกิดเป็นคนชาติไหนก็ได้รับสมมุติว่าเป็นคนชาตินั้น เป็นที่นับถือสืบเชื้อชาติกันมา สมมุติเนื่องด้วยความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันก็มี เช่นเป็นมารดาบิดากับบุตรเป็นต้น สมมุติเนื่องด้วยหน้าที่ก็มี เช่น เป็นข้าราชการ เป็นตำรวจ เป็นทหาร เป็นชาวนา เป็นพ่อค้า เป็นกรรมกร เป็นต้น สมมุตินี้เป็นสิ่งที่มีประจำโลก ไม่มีใครจะเลิกได้ แม้แต่มีบทบัญญัติว่ามนุษย์เท่ากันที่เรียกว่า มีความเสมอภาค ในร่างกายชีวิตทรัพย์สมบัติในการพูด ในการทำงาน ในการคิดอ่าน เป็นต้น แต่ถึงกระนั้นความไม่เสมอกันตามกฎของกรรมก็ย่อมมี เช่น เป็นคนเหมือนกัน แต่ต่างกันเพราะความรู้ ความฉลาด การทำดีทำชั่ว และความสามารถยิ่งหรือหย่อนกว่ากัน สมมติบัญญัติจึงเนื่องด้วยเหตุต่าง ๆ

นอกจากนั้นแล้ว สมมุติยังเนื่องด้วยความประพฤติปฏิบัติ เช่นบุคคลผู้ทรงเพศเป็นนักบวช ประพฤติปฏิบัติกำจัดขัดเกลากิเลส มีธรรมและวินัยเป็นเครื่องคุ้มครองรักษาปกครองกันเป็นหมู่เป็นคณะเป็นระเบียบอันเดียวกัน ก็ได้รับสมมุติว่าเป็นสมณะ เป็นบรรพชิตผู้ได้รับสมมุติอย่างไร เคารพต่อสมมุติของตนเองเต็มที่ คือปฏิบัติให้สมบูรณ์ตามสมมุตินั้น ๆ เช่น เป็นกษัตริย์ ก็มีคุณธรรมของกษัตริย์ มีหิริโอตตัปปะ ความละอายบาป กลัวบาป และมีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา บริบูรณ์ในคุณธรรมเหล่านี้ หิริโอตตัปปะเป็นเทว-

ธรรม คือธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดา ขัตติยราชตระกูล ได้รับยกย่องว่าเป็นสมมุติเทวะ คือ เทวดาโดยสมมุติ ก็เพราะเป็นผู้มีหิริโอตตัปปะสูงเหนือคนธรรมดาทั่วไป รู้จักละอายใจ นึกถึงความเป็นผู้มีชาติกำเนิดอันสูง จึงไม่อาจทำบาป กระทำแต่กรรมที่บริสุทธิ์ คือทำอะไรประกอบด้วยเมตตากรุณาในหมู่มนุษย์ที่อยู่ในปกครอง มีอุเบกขา คือตั้งอยู่ในยุติธรรมเมื่อปฏิบัติดังนี้แล้ว ก็เชื่อว่า ใช้สมมุติที่ตนได้รับตามกำเนิดให้เป็นไปโดยชอบ ควรแก่การเคารพนับถือของประชาชนพลเมือง

พราหมณ์ ตามศัพท์แปลว่า **วงศ์พรหม** พรหมเป็นผู้บริสุทธิ์ หมายถึงมีคุณธรรม คือเมตตาเป็นต้น ประจำใจพราหมณ์ เขาถือตัวว่า เขาเป็นหน่อเนื้อเชื้อสายของพรหม จึงมีความถือตัวว่าเป็นวรรณสูง หน้าที่ของพราหมณ์ในสมัยนั้น ก็คือสอนพระเวทและศาสตร์ต่าง ๆ ถ้าจะเทียบกับสมัยนี้ก็เท่ากับพระหรือครูผู้สอนวิชาความรู้ ไม่ประกอบการทำมาหากินอย่างอื่น เช่น ทำไร่นาเหมือนคนอื่น มีอาชีพเป็นครูสอนวิชาการ พราหมณ์นั้นไม่ยอมผสมพันธุ์กับคนต่างวรรณะ ก็เพื่อรักษาความสืบสายอันบริสุทธิ์ของเขา เพราะเคารพสมมุติของตนเอง แต่ไม่ดูหมิ่นคนอื่น และไม่หวงวิชา กลับมีเมตตากรุณาสอนผู้อื่นให้รู้ให้ฉลาดในหลักธรรม สำหรับประพฤติปฏิบัติเพื่อดำรงตนในทางที่ชอบ ก็ย่อมเป็นครูบาอาจารย์ที่สมควรแก่การสักการบูชา

ในประเทศไทย ไม่มีพราหมณ์ มีแต่พระ พระก็ต้องปฏิบัติตนตามสมมุติที่ได้รับรองว่าเป็นพระ ปฏิบัติเคร่งครัดในพระวินัย และมีใจประกอบด้วยธรรม คือเมตตากรุณา ต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย จึงจะสมเป็น**สมณะ**คือผู้สงบ และ**บรรพชิต** คือผู้เว้นกรรมที่เศร้าหมอง **ภิกษุ** คือผู้เห็นภัยคือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ในสังสารวัฏ และเห็นภัยแห่งกิเลสอันทำจิตใจให้เศร้าหมอง ก่อให้เกิดทุกข์ เมื่อได้รับสมมุติว่า เป็นบรรพชิตสมณะและภิกษุแล้ว เคารพในสมมุติของตนก็ย่อมทำตนให้เป็นประโยชน์ควรแก่การเคารพนับถือของชนทั้งหลาย

ในหมู่ชนที่ทำราชการ ได้รับยกย่องหรือสมมุติว่าเป็นทหาร เป็นพลเรือน เป็นตำรวจ ย่อมต้องมีคุณธรรม และมีหน้าที่ประจำตน เมื่อได้รับสมมุติอย่างไร ประพฤติตนให้เหมาะสมกับสมมุติอย่างนั้น สมมุตินั้นย่อมบังเกิดผล เป็นความเจริญแก่ตน และเป็นความสงบสุขแก่หมู่คณะประเทศชาติ ชนทั้งหลายที่ได้รับสมมุติต่าง ๆ กันเหล่านั้น ย่อมมีขนบธรรมเนียมประเพณีประจำสมมุติของตน

ในชุมชนเดียวกัน บุคคลเมื่อเข้าไปในชุมนุมใด รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีและกิริยาวาจาอัธยาศัย ที่จะพึงแสดงต่อชุมนุมชนนั้น เช่นเข้าในชุมนุมของกษัตริย์ก็รู้จักนั่งหรือยืนในที่เหมาะสมแก่ฐานะของตน ตลอดจนถึงกิริยามารยาทที่จะ

พึงประพฤติปฏิบัติในท่ามกลางของขัตติยราชวงศ์นั้น ควรจะมีสัมมาคารวะอย่างไร ควรจะลุกเดิน จะก้าวจะเยื้องกรายอย่างไร จึงจะเป็นระเบียบเรียบร้อยงดงามไม่เคอะเขินก็ต้องรู้ เมื่อรู้จักชุมนุมว่านี่เป็นชุมนุมนั้นควรจะประพฤติกิริยาวาจาอย่างไร ทำให้เหมาะสมกับชุมนุม ย่อมได้รับความยกย่องสรรเสริญ ไม่เป็นที่ดูหมิ่น และทำให้เกิดความสนิทสนม ความฝึกฝนตนให้เหมาะสมที่จะเข้าสมาคมหรือสังคมได้ทุกชั้น ย่อมเป็นคุณธรรมของสัตบุรุษ ที่ทำตนให้เข้าไหนเข้าได้ ผู้ที่ไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง ไม่ฝึกหัดกิริยามารยาทให้เรียบร้อย เป็นคนเคอะเขิน ซุ่มซ่าม ก็ย่อมเป็นที่ตำหนิติเตียนของชนทั้งหลาย ไม่เฉพาะแต่ในชาติไทย แม้ในต่างชาติต่างภาษา บุคคลในชาตินั้น ๆ ก็มีสังคมสูง กลาง ต่ำเป็นชั้น ๆ ไม่สม่ำเสมอกัน และมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่จะพึงประพฤติปฏิบัติที่เรียกว่า วัฒนธรรมและอารยธรรมต่าง ๆ กัน ผู้ใดศึกษาให้รอบรู้ เข้าใจในขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและอารยธรรมของเขา ก็ย่อมเป็นผู้กล้าหาญในที่ประชุม สามารถพูดจาและปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับชุมนุมนั้น ด้วยความองอาจกล้าหาญ เป็นที่ยกย่องสรรเสริญของประชุมชน ความเป็นผู้รู้จักชุมนุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญ

บุคคลซึ่งประชุมชนเห็นชอบพร้อมกันสมมุติ คือแต่งตั้งให้มีหน้าที่อย่างไร แม้ผู้ได้รับหน้าที่นั้นจะเป็นผู้มีอายุน้อย และดำรงตำแหน่งสูง เพราะได้รับความเชื่อ ถือว่ามี

ความรู้สูงมีคุณธรรมสูง มีความสามารถสูง สามารถปกครองบังคับบัญชาคน และบริหารงานให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี ทุกคนจะต้องเคารพและแสดงความยำเกรง ไม่แสดงอาการดูหมิ่นเหยียดหยาม ความรู้จักเคารพต่อบุคคลในที่ชุมนุมชนให้เหมาะสมแก่ฐานะของผู้ที่ตนได้ยกย่อง ก็เป็นการยกย่องตัวเองด้วย อย่างในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรในเวลาปฏิบัติหน้าที่ย่อมมีประธานเป็นผู้นำ ประธานนั้น ผู้แทนทุกคนได้ลงมติเลือกกันยกย่องขึ้น เมื่อตนยกย่องท่านให้เป็นประธานตนก็ต้องเคารพต่อคำสั่งคำเตือน คำแนะนำของท่าน ถ้าดูถูกดูหมิ่นท่านก็คือดูถูกดูหมิ่นตนเอง เพราะตนเป็นผู้ยกย่องท่านไว้

เพราะฉะนั้น การที่แสดงความเคารพประธาน เช่น ในเวลาที่ประธานลุกขึ้น ก็ลุกขึ้นแสดงความเคารพนั้น เป็นสัปปุริสธรรม คือธรรมของสัตบุรุษ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เป็นผู้มีจิตใจสูง ความรู้สูง นอกจากสภาผู้แทนแล้วสภาหรือที่ประชุมไหน ๆ ก็ตาม ก็ควรเคารพผู้ใหญ่ที่ทุกคนได้ยกย่องสมมุติไว้ หรือท่านผู้เหนือตนยกย่องแต่งตั้งไว้ การเคารพนั้นก็คือปฏิบัติตามคำสั่งคำสอน คำแนะนำที่ถูกต้อง ตามหลักธรรมวินัย หรือตามระเบียบแบบแผน ตามกฎหมาย เมื่อเคารพต่อบุคคลเคารพต่อธรรม และเคารพต่อระเบียบแบบแผนทั่วกัน เช่นในที่ประชุมนั้น ทุกคนแสดงกิริยามารยาทเรียบร้อยต่อหน้าผู้เป็นประธานของตน เมื่อมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยความสงบก็

เกิดมี เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า

เนสา สภา ยตฺถ น สนฺติ สนฺโต

ในที่ชุมนุมใด ไม่มีสัตบุรุษคือผู้สงบเรียบร้อยที่ชุมนุมชนนั้น ไม่ใช่สภา

สนฺโต น เต เย น วทนฺติ ธมฺมํ

ที่ว่าพูดเป็นธรรมนั้น คือพูดมีเหตุผล รับรองสมมุติหรือบัญญัติที่ท่านแต่งตั้งไว้ หรือตนพร้อมเพรียงกันแต่งตั้งไว้ ไม่ถือเอาเรื่องส่วนบุคคลมาปนกับส่วนรวม เมื่อทุกคนรู้ทั่วถึงสมมุติบัญญัติดั่งนี้แล้ว ความสงบเรียบร้อยก็มี ผู้สงบนั้นก็คือผู้ที่ละความเห็นแก่ตัว ความขัดใจ และความหลงใหล พิจารณาโดยรอบคอบ และทำอะไรด้วยปัญญาไม่ทำด้วยกิเลส ทำอะไรด้วยใจเป็นกุศล คือมุ่งความสำเร็จความสงบเรียบร้อยเป็นสำคัญ ผู้ที่รู้จักชุมนุมชนดี และประพฤติตนให้เหมาะสมแก่ฐานะของตน และที่ชุมนุมย่อมเป็นแบบอย่างที่ดี และเป็นที่ยกย่องสรรเสริญ การที่แสดงกิริยาวาจาอันไม่เหมาะสม ไร้สัมมาคารวะต่อที่ประชุมชนนั้น เป็นเครื่องประจานตัวเองว่า ไร้สมบัติของอารยชนหรือไม่มีสัปปุริสธรรม

เพราะฉะนั้น ทุกคนจำต้องศึกษาให้รู้ขนบธรรมเนียมประเพณีนิยม วัฒนธรรม และอารยธรรมของชุมนุมชนนั้น ๆ ของชาตินั้น ๆ ที่ตนจะเข้าไปเกี่ยวข้องส้องเสพสมาคมด้วย เพื่อไม่ให้เขาตำหนิติเตียนว่า ตนและชาติของตน หย่อนคุณ-

ธรรมในด้านสังคม คือขาดวัฒนธรรมและอารยธรรม เพราะ-ฉะนั้น ชนทุกชาติที่จะเลือกคนไปเป็นทูต ประจำในต่าง-ประเทศเป็นการถาวร หรือเป็นการชั่วคราว เขาจึงต้องเลือกบุคคลที่มีรูปร่างสง่างาม มีกิริยามารยาทเรียบร้อย มีอัธยาศัยนุ่มนวล อ่อนโยน มีไหวพริบดี มีปัญญาเฉียบแหลม รู้หลักวิชาและรู้จักตัวเองและบ้านเมือง ประเทศชาติของตนดี เมื่อได้บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติดังนี้ ให้เป็นผู้แทนของประเทศตน ย่อมสามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ดี ทำตนให้เป็นสง่าราศรี ไม่เป็นที่ดูถูกดูหมิ่นของคนต่างชาติ ผู้ถึงพร้อมด้วยสัปปุริสธรรมข้อ ๖ คือ **ปริสญฺญุตา** ความเป็นปริสัญญู ผู้รู้จักบริษัทหรือชุมนุมชน จะไปเข้าชุมนุมชนใด ย่อมอาจหาญในชุมนุมชนนั้น ประพฤติตนเหมาะสมเป็นสง่าราศรีแก่ตนและแก่ประเทศชาติของตน นี้แสดงให้เห็นความสำคัญของปริสญฺญุ-ตาความเป็นผู้รู้จักประชุมชน ว่าเป็นสาระสำคัญทั้งในทางโลกและทางธรรม

ความเป็นผู้รู้จักบุคคล

นอกจากเกี่ยวข้องกับชุมนุมชนแล้ว ชนทั้งหลายย่อมเกี่ยวข้องกับบุคคลแต่ละคน ผู้ที่จะคบคนอื่นเป็นมิตรเป็นสหายก็จำจะต้องเลือกคนผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร ไม่คบบาปมิตร อันจะ

นำตนให้เดินทางผิด ประสบความทุกข์ยากเดือดร้อนเสียหาย การรู้จักบุคคลและรู้จักอ่านบุคคลให้รู้ว่า ผู้นี้เป็นคนดีหรือเป็นคนชั่ว คนดี มีอัธยาศัยซื่อตรงสุจริต มีจิตเป็นกุศล เป็นคนเที่ยงตรงยุติธรรมคบได้ และถ้ามอบหมายงานการใด ๆ ให้เป็นผู้กระทำแทน หรือเป็นตัวแทน ก็ไว้วางใจได้ ไม่ทำฉ้อฉลให้ยุ่งยากเสียหายแก่ตน คนชั่วย่อมมีลักษณะตรงข้ามกับคนดี ไม่ควรคบไม่ควรมอบความไว้วางใจให้

บุคคลในโลกย่อมมีคู่ คือมีคนดีคนชั่ว เป็นสัตบุรุษ เป็นอสัตบุรุษ เป็นพาล เป็นบัณฑิต เป็นคนคดโกง เป็นคนซื่อตรง เป็นคนขยัน หมั่นเพียร เป็นคนเกียจคร้าน เป็นคนประจบสอพลอ เป็นคนพูดมีเหตุมีผล พูดเป็นหลักฐาน เมื่อรู้จักสังเกตลักษณะคนและจับได้ว่า ผู้นี้เป็นบุคคลเช่นใด มีความรู้ความสามารถอย่างไรแล้ว ย่อมใช้บุคคลเหมาะแก่การงาน และไม่นำความเดือดร้อนเสียหายมาให้แก่ตน ไม่ทำความเสื่อมเสียแก่กิจการในหน้าที่การที่ใช้คนโดยไม่ได้อ่าน ให้รู้อุปนิสัยใจคอเสียก่อนนั้น ย่อมนำให้สั่งการผิดหรือปฏิบัติการผิดได้ เพราะฉะนั้น ให้หลักธรรมของท่านผู้ใหญ่ จะใช้คนจึงต้องคำนึงถึงกฎธรรมดาว่า คนในโลกนั้น ย่อมมีทั้งคนซื่อตรงและคนคดโกง มีทั้งคนพูดปดและพูดจริง การที่จะเชื่อใครนั้นจำจะต้องพิจารณาให้รอบคอบ อ่านอุปนิสัยจิตใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เมื่อจับได้ว่ามีอัธยาศัยบริสุทธิ์ มีความซื่อตรง

สุจริตเที่ยงตรงยุติธรรม จึงควรมอบหมายความไว้วางใจให้ผู้ที่มีความขยันหมั่นเพียรกล้าหาญ แต่มักเป็นคนฉุนเฉียวก็ควรจะใช้ในกิจการที่ฝ่าอันตราย แต่ไม่เกี่ยวกับคนมาก ผู้ที่มีอัธยาศัยรอบคอบ ระมัดระวังดี ทำอะไรไม่ค่อยผิด ก็ควรมอบให้ทำงานที่มีความรับผิดชอบมากต่อประชุมชน มิฉะนั้นถ้าทำผิดไปแล้วจะเกิดความเดือดร้อนเสียหายแก่คนมากหรือแก่ชนทั้งชาติ

การเลือกคนให้เหมาะแก่การงาน ย่อมเป็นเครื่องประกาศท่านผู้เลือกเองว่าเป็น **ปุคคลปโรปรัญญู** รู้จักบุคคลยิ่งหย่อน และใช้คนไม่ผิด งานย่อมสำเร็จลุล่วงไป ผลคือความเจริญเกิดขึ้นสมความมุ่งหมาย คนอ่านหนังสือรู้เรื่อง เพราะตัวหนังสือบอกความอยู่ ส่วนการอ่านหน้าคนหรืออ่านจิตใจคนนั้น ถ้าคบกันใหม่ ๆ ไม่ได้อยู่ใกล้ชิดกันสม่ำเสมอแล้ว ก็ยากที่จะจับได้ว่า ผู้นี้มีอุปนิสัยน้ำใจเป็นอย่างไร บางคนแสดงอาการเรียบร้อยภายนอก แต่ในใจนั้นรกรุงรังเต็มที ปกปิดซ่อนเร้นความชั่วของตัวไว้ ดาดไปด้วยความสงบราบรื่นแต่ภายนอก บางคนพูดเพราะ แต่ใจคอโหดร้ายอย่างที่เรียกว่าปากปราศรัย ใจเชือดคอก็มี เมื่อมีต่าง ๆ กันดังนี้แล้ว ก็จะต้องดูกันนาน ๆ ดูการกระทำ ดูความประพฤติเกี่ยวกับผู้น้อยเกี่ยวกับผู้เสมอกัน เกี่ยวกับผู้ใหญ่ ความเป็นไปในครอบครัวเป็นอย่างไร เมื่อจับได้ว่าเป็นผู้มีศีลธรรมเป็นสัตบุรุษ มีเมตตากรุณาหรือเป็นตรงกันข้าม ก็จะใช้คนไม่ผิด มีพระพุทธภาษิต

สอนไว้สำหรับพิจารณาเพื่อให้หยั่งทราบว่า ผู้ใดเป็นคนเช่นไร พระพุทธภาษิตนั้นว่า

สํวาเสน สีลํ เวทิตพฺพํ

ศีลคือปกติ กาย วาจา และอัธยาศัยของคน พึงรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน เช่นอยู่ร่วมบ้านร่วมเรือนกันนาน ๆ หรืออยู่ร่วมสำนักรับใช้ราชการเสมอทุกวัน หรือมาเป็นศิษย์ อยู่ในสำนักที่เรียกว่า ลูกศิษย์อบรมสั่งสอนอยู่ก็ย่อมจะรู้ปกติ อัธยาศัย และความประพฤติ ว่าเป็นคนอย่างไร

สากจฺฉาย ปญฺญา เวทิตพฺพา

ปัญญา ความรู้ความฉลาด พึงรู้ได้ด้วยการสนทนากัน

สํโวหาเรน โสเจยฺยํ เวทิตพฺพํ

ความสะอาด พึงรู้ได้ด้วยการงานที่เขากระทำ

ผู้ใดทำการงานสะอาดเรียบร้อยเป็นระเบียบ ไม่สกปรกเลอะเทอะ และไม่หมักหมมคั่งค้างอากูล ก็ย่อมส่อนิสัยผู้นั้นว่าเป็นคนมีจิตใจประกอบด้วยระเบียบ รู้ค่าของเวลา รู้ค่าของงาน
๔. ทำอะไรสำเร็จเรียบร้อยไป งานที่ควรทำก่อนต้องรีบทำก่อน งานที่ไม่เร่งรีบ ทำทีหลัง

การอ่านคน นอกจากอ่านตามพระพุทธภาษิตนี้แล้ว ถ้ารู้จักสังเกตพิจารณาก็สามารถรู้ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อต้องการจะรู้จักบุคคลว่ายิ่งหรือหย่อนอย่างไร จึงต้องใช้การสังเกตหรือพิจารณาโดยละเอียด ดูความประพฤติทางกาย วาจา และ

ใจ ที่แสดงออกมาให้ปรากฏ แม้จะปกปิดซ่อนเร้นไม่ให้ใครรู้ แต่สิ่งที่เป็นปรกติแห่งอัธยาศัยแล้ว เมื่อผลย่อมแสดงออกมาให้เห็นได้ ผู้ที่เป็นปุคคลัญญู รู้จักบุคคล ย่อมสามารถใช้บุคคลให้เหมาะแก่การงาน และไม่หลงเชื่อคน แล้วก่อความเดือดร้อนเสียหายให้เกิดขึ้น บุคคลผู้มีหน้าที่ปกครองบังคับบัญชาคนมาก หรือต้องเกี่ยวข้องกับคนมาก ก็จำจะต้องรู้ว่าคนทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมได้รับการศึกษามาต่างกัน มีการอบรมศีลธรรมวัฒนธรรมและอารยธรรมต่าง ๆ กัน และจำจะต้องรู้จักสังเกตพิจารณาอุปนิสัยน้ำใจ ความประพฤติและภูมิ-ธรรมของเขา ผู้ใดได้รับการศึกษาดี อบรมดีมีอัธยาศัยซื่อตรงสุจริตทำอะไรทำจริงมีความเที่ยงตรง ก็ควรมอบความไว้วางใจให้ ผู้ที่ยังไม่เข้าถึงขั้นนั้น ก็ควรจะอบรมสั่งสอนยกย่องคนที่ดีให้เห็นเป็นตัวอย่าง เพื่อนำกันไปในทางดี

เมื่อเราได้อบรมคนที่อยู่ในปกครองให้เจริญด้วยคุณธรรมมีจิตใจสม่ำเสมอกันแล้ว เราจะได้คนดีที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้มาช่วยกันทำงานอันเกี่ยวข้องกับประชาชน พลเมืองเหตุการณ์ยุ่งยากที่เกิดขึ้น เพราะคนรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็จะลดน้อยลงไป การอบรมสั่งสอนกันด้วยการว่ากล่าวตักเตือน ชี้ผิด ชี้ถูก ชี้ควร ชี้ไม่ควรให้เห็น จึงเป็นลักษณะของการปกครอง

ถ้ามีการปกครองแต่ไม่มีการว่ากล่าวตักเตือนแนะนำสั่งสอน ไม่มีการยกย่องคนทำความดีให้ปรากฏเด่น เป็นเยี่ยง

อย่าง ไม่มีการลงโทษผู้กระทำผิดทำชั่วประพฤติเสียหายละเมิดข้อบังคับ ทำให้เป็นที่เสื่อมเสียแก่หมู่คณะให้เข็ดหลาบเป็นเยี่ยงอย่างผู้ที่ทำผิดก็ไม่ยำเกรง และเป็นตัวอย่างให้คนใจทรามทำผิดตาม ๆ กันไป ผู้ที่ทำดีถูกเฉยเมยไม่ได้รับความยกย่องเชิดชู ก็ไม่เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น และผู้ที่ทำดีนั้นก็จะรู้สึกจืดชืด ไม่เกิดรสอร่อยและอุตสาหะในการทำดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

เพราะฉะนั้น ในหลักการปกครองจึงต้องมี **ปัคคหะ** คือ ยกย่องคนดี ตั้งแต่ชมเชย ให้บำเหน็จรางวัล ให้ยศศักดิ์ ให้ตำแหน่ง ให้ตรา **นิคคหะ** คือ ลงโทษคนที่ผิด ทำเสียก่อความเสื่อมให้เกิดขึ้นแก่หมู่ เพื่อเป็นตัวอย่างแก่คนทั้งหลายจะไม่กล้าประพฤติตาม เมื่อผู้ปกครองได้ทำหน้าที่ดังนี้ทั่วถึงกันแล้ว ความสงบเรียบร้อยในการปกครองก็มี คนที่อยู่ในปกครองก็จะมีความประพฤติดี มีความสามารถดี ทำความไว้เนื้อเชื่อใจให้เกิดขึ้น แก่ท่านผู้ปกครองบังคับบัญชา และแก่คนทั้งหลายนี่คือร่มเงาของผู้ปกครองที่คุ้มครองป้องกันภัยอันตรายให้ ผู้ปกครองจึงเป็นผู้มีภาระหนักในการที่จะต้องให้การอบรมสั่งสอนกันในการสังเกตพิจารณา เพื่อรู้จักคน ว่าใครมีนิสัยใจคออย่างไร ควรไว้วางใจให้ปฏิบัติหน้าที่ให้เหมาะสมแก่ตนอย่างไร **บุคฺคลปโรปรญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักบุคคลยิ่งหรือหย่อน เป็นสาระสำคัญในการใช้คนให้เหมาะแก่งาน และการ

ปกครองคนให้ดี เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงยกเป็นธรรมของสัตบุรุษเป็นประการที่ ๗

สัปปุริสธรรม ๗ ประการ คือ **ธมฺมญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักเหตุ **อตฺถญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักผล **อตฺตญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักตน ว่าเราเป็นอะไร ว่าโดยชาติตระกูล ยศศักดิ์ สมบัติ ตำแหน่งหน้าที่เป็นอย่างไร **มตฺตญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือความพอดีพอควรในการทำ ในการพูด ในการประพฤติปฏิบัติ **กาลญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักกาล **ปริสญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน **ปุคฺคลปโรปรญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักบุคคลยิ่งและหย่อน เหล่านี้มีบริบูรณ์ในผู้ใด ย่อมส่งเสริมผู้นั้น ให้เป็นสัปปุริสชนที่เจริญด้วยคุณสมบัติ ควรแก่ความเคารพนับถือของชนทั้งหลาย สามารถทำการงาน คือแก้ไขความเสื่อมให้หลุดพ้นไป ดำเนินการเพื่อความเจริญให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ทำอะไรเหมาะสมแก่ฐานะของตน ทำอะไรพอดีพอควรแก่เหตุผล ทำการงานเหมาะแก่กาลเวลา รักษาประโยชน์ รักษาค่าของเวลาไว้ได้ และเกี่ยวข้องกับชุมนุมชนหรือเอกชน ก็สามารถทำตนให้เหมาะสมแก่ชุมนุมชนและเอกชนนั้น และรู้จักอ่านบุคคลที่จะเกี่ยวข้องร่วมงานหรือจะพึงปฏิบัติอย่างไรกับบุคคลเหล่านั้น

คุณธรรมเหล่านี้หากจะขาดไปบ้างบางประการ แต่ถ้าขาดเสียหมดแล้ว ก็ย่อมส่อความหย่อนสมรรถภาพที่จะบริหาร

งานการให้เจริญก้าวหน้า ผู้ที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ บริหารงานใหญ่จำจะต้องมีคุณธรรมเหล่านี้ให้บริบูรณ์ คุณธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่อบรมให้เกิดขึ้นได้โดยไม่ยาก เพียงแต่อาศัยสังเกตพิจารณาตนเอง และการงานของคนอื่นด้วยปัญญา ความคิดสอบสวน สอดส่องให้เห็นความจริงว่า อะไรเป็นทางเสื่อม อะไรเป็นทางเจริญและความเหมาะสมทั้งหลายทั้งปวงที่จะพึงเห็นได้ด้วยปัญญา ความคิด สอบสวน สอดส่องให้เห็นความจริงว่า อะไรเป็นทางเสื่อม อะไรเป็นทางเจริญและความเหมาะสมทั้งหลายทั้งปวงที่จะพึงเห็นได้ด้วยปัญญานั้น สัปปุริสธรรมมีคำว่า รู้ทั้ง ๗ ประการนี้ อยู่ด้วยทุกประการ มีรู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้บริษัท รู้บุคคล ความรู้ขั้นนี้ เป็นความรู้ที่จะต้องเรียนด้วยตัวเอง ไม่มีครูบาอาจารย์สั่งสอน ต้องใช้ความสังเกตพิจารณาเป็นความรู้ขั้นสูงของบุคคลซึ่งมีหน้าที่ปกครองคนอื่น ถ้าเป็นเด็กก็เพียงแต่รู้ว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่มีคุณธรรมเป็นสัตบุรุษ มีเมตตากรุณา มีความยุติ-ธรรม ที่ตนจะพึ่งพาอาศัยคุ้มครองป้องกันตนให้ได้ความสุขความเจริญ เท่านี้ก็พอ ถ้าไม่รู้จักเลือกบุคคล ซึ่งจะต้องพึ่งพาอาศัย ก็อาจจะคบคนผิดหรืออาสาคนผิดไปก็ได้

สัปปุริสธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ สมเด็จพระผู้มีพระ-ภาคเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์ทรงแสดงว่าเป็นธรรมที่ไม่ถึงความคร่ำคร่า คือไม่เก่าล้าสมัย ย่อมทันสมัยอยู่เสมอ ดังพระ

พุทธภาษิตที่ว่า

ชีรนฺติ เว ราชรถา สุจิตฺตา
อโถ สรีรมฺปิ ชรํ อุเปติ
สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ
สนฺโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ

ราชรถที่งดงามตระการตาอันนายช่างทำไว้เหมาะสมเป็นราชพาหนะก็รู้จักคร่ำคร่า อนึ่ง แม้สรีระของคนก็ยังรู้จักแก่ชรา ทรุดโทรม ส่วนธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่ถึงความคร่ำคร่า คือไม่เก่าแก่ล้าสมัย ยังใช้ได้อยู่ทุกกาล ทุกสมัย แม้กาลสมัยจะล่วงไปเท่าไร คนเกิดมาใหม่อีกเท่าไร ก็จำจะต้องอาศัยสัปปุริสธรรมเหล่านี้ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อทำตนให้เป็นผู้สงบและเป็นผู้นำในทางสงบและบริหารหมู่คณะ ประเทศชาติให้ถึงความสงบ ถ้าปราศจากสัปปุริสธรรมทั้ง ๗ ประการนี้แล้ว ตนเองก็ไม่สงบ ปกครองผู้อื่นก็หาความสงบได้ยาก สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมสนทนาเจรจากับสัตบุรุษด้วยกัน โดยประการอย่างนี้

สัปปุริสธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นที่ต้องการของสาธุชนผู้มีจิตใจงาม หรืออารยชนผู้มีจิตใจห่างไกลจากกิเลสที่นับว่าเป็นคนเจริญแล้วด้วยการศึกษา มิใช่คนป่าเถื่อน สาธุชนหรืออารยชน จึงสามารถสร้างความเจริญยังความสงบสุขให้เกิดขึ้นแก่โลกได้ เพราะฉะนั้นผู้ปรารถนาความเจริญและความสงบสุข

แก่ตนแก่หมู่คณะของตนและแก่โลก จึงควรอบรมสัปปุริสธรรม ๗ ประการนี้ ให้มีบริบูรณ์ในตนตามโอวาทของพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังพรรณนามาด้วยประการฉะนี้

หลักแห่งความเป็นชาติ
พระนิพนธ์
สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายีมหาเถร)

คำว่า **ชาติ** แปลตามศัพท์ว่า **ความเกิด** เช่น ความเกิดของคนที่เป็นไทย ก็เรียกว่าชาติไทย แต่คำว่าชาติในที่นี้ไม่ได้หมายแต่เพียงความเกิดเท่านั้น ย่อมหมายถึงชนทั้งปวงซึ่งเป็นชาติเดียวกัน มีภาษาสำหรับพูดอันเดียวกัน มีดินแดนถิ่นประเทศเป็นที่อยู่อันเดียวกัน สังกัดอยู่ในความปกครองอันเดียวกัน เช่น ชาติไทย ประเทศไทยของพวกเราซึ่งเป็นชาวไทย เพราะฉะนั้น คำว่า ชาติ จึงหมายความถึงส่วนรวมของสิ่งทั้งปวงที่อิงอาศัยกันตั้งอยู่ คือ รวมทั้งคนทั้งภาษาที่พูดกัน ทั้งประเทศที่อยู่ ทั้งสังกัดความปกครอง

ความเป็นชาติจะตั้งมั่นยั่งยืนอยู่ตลอดไป ไม่ลบเลือนสูญสิ้นไปจนไม่มีเหลือ จำต้องอาศัยหลักฐานสำคัญอันเป็นเครื่องสำแดงความเป็นชาติให้ปรากฏ เหล่านี้คือ :-

๑. ภาษาของชาติ

๒. ขนบธรรมเนียมที่ดีอันเป็นประเพณีของชาติ

๓. ความปกครองกันเองในชนชาติเดียวกัน

๔. ศาสนาประจำชาติ

หากว่า ประชาชาติจะไม่นิยมพูดและใช้ภาษาของตนอันมีอยู่เป็นคู่กับประเทศชาติมาแต่ดั้งเดิม กลับหันไปนิยมพูดและใช้ภาษาของชนชาติอื่นแทนภาษาของตนเสีย เช่น คนไทยนิยมพูดภาษาและใช้หนังสือของชาวต่างชาติ แทนภาษาและหนังสือของตนเสียทั้งหมด หรือละทิ้งขนบธรรมเนียมที่ดีอันเป็นประเพณีมาเป็นคู่กับชาติของตนเสีย หันไปนิยมใช้ขนบธรรมเนียมของชาวต่างชาติเสียหมด หรือ แม้เพียงแต่ทอดธุระไม่เอาใจใส่ช่วยกันรักษาขนบธรรมเนียมที่ดีของชาติให้คงอยู่สืบไปก็ดี หรือต้องเสียอิสรภาพ ตกอยู่ภายใต้อำนาจปกครองของชนต่างชาติ ที่เรียกว่าเป็นเมืองขึ้นของชาติประเทศอื่น หรือละทิ้งศาสนาประจำชาติของตนที่นับถือกันมาโดยเหตุผล ตั้งแต่บรรพบุรุษหลายชั่วคนแล้ว ไปเข้ารีตถือศาสนาอื่นเสีย เหล่านี้ แต่ละอย่างล้วนเป็นเหตุล้มละลายหายสูญแห่งความเป็นชาติทั้งนั้น ซึ่งจะยกให้เห็นดังต่อไปนี้

การละทิ้งภาษาของตนเสีย หันไปนิยมพูดและใช้ภาษาของชนชาติอื่น เป็นเหตุให้ภาษาประจำชาติของตนตายด้าน คือที่มีอยู่แล้วก็ลบเลือนไปเพราะไม่ค่อยได้ใช้ คำใหม่ก็บังเกิดขึ้นเพราะไม่บัญญัติเพิ่มเติมขึ้นสำหรับใช้กัน เมื่อของที่มีแล้วก็เลิกใช้ ของใหม่ก็ไม่หามาเพิ่มเติมก็มีแต่จะหมดไปสูญสิ้นไปเท่านั้นเอง ภาษาในโลกที่นักปราชญ์เรียกว่าเป็นภาษาตาย เช่น ภาษามคธและภาษาสันสกฤตเป็นต้นก็เพราะหมู่ชนผู้เป็น

เจ้าของภาษาไม่ใช้ ภาษาของคนย่อมขยายตัวอยู่เสมอ เพราะสิ่งที่เกิดใหม่มีอยู่เสมอ สิ่งใดเกิดขึ้นใหม่จะเป็นวัตถุคือสิ่งที่มีรูปร่างก็ตามไม่มีก็ตาม สิ่งนั้นต้องมีนามโดยสมมุติ หรือบัญญัติให้รู้กันทั่ว ๆ ไป เพื่อจะได้เรียกชื่อได้ถูก ต้องเข้าใจความหมายตรงกันถูกต้อง การสมาคมของคนขยายวงกว้างออกไปเพียงใด ภาษาที่ใช้พูดกันก็ขยายตัวกว้างออกไปเพียงนั้น หากสมาคมกับชาวต่างชาติต่างประเทศ ก็จำจะต้องรู้จักสมมุติและบัญญัติต่าง ๆ ของชาวต่างชาติต่างประเทศนั้น ๆ ว่าอะไรมีชื่ออย่างไรเพื่อพูดกันรู้เรื่อง เจรจาทำความเข้าใจกันโดยถูกต้อง การยอมรับเอาภาษาของชาวต่างชาติต่างประเทศมาใช้ระคนปนคละกับภาษาอันเป็นของชาวพื้นบ้านพื้นเมืองไม่บัญญัตินามศัพท์ในภาษาของตนที่เหมาะสมกันขึ้นใช้ ภาษาของชาติก็ไม่ขยายตัว ไม่เพิ่มขึ้น ไม่พอกับความต้องการของสมาคมมนุษย์ที่มีการเกี่ยวข้องติดต่อกันด้วยกิจการ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จำต้องใช้ภาษาของคนอื่นเป็นภาษาของตน ภาษาของตนก็มีแต่จะเสื่อมถอยลงไป ถ้าไม่คิดแก้ไข นานไปภาษาของชาวต่างชาติ อาจเป็นที่นิยมใช้ของประชาชนยิ่งกว่าภาษาเดิมของชาติ หากเป็นอย่างนี้ขึ้นเมื่อนั้นแหละความลืมเลือนหายไปแห่งภาษาประจำชาติอันหมายถึงความสูญแห่งชาติจักมาถึงละ

ข้อนี้มีตัวอย่างที่จะพึงเห็นได้ไม่ยากนัก เช่น รามัญในเมืองร่างกุ้งพูดภาษาพม่ากันเป็นพื้น ภาษารามัญไม่ใช้พูดกัน

แม้ในชาวรามัญเองตลอดถึงการแต่งตัวก็เป็นพม่าไปหมด ผู้ที่ไปเมืองร่างกุ้งกลับมาเล่าให้ฟังว่าหารามัญในเมืองร่างกุ้งไม่พบ

ภาษาและขนบธรรมเนียมย่อมแสดงสัญชาติของคน เมื่อเลิกใช้ภาษาของตนเสียแล้วไม่นานเท่าไร อย่างช้าเพียงชั่วอายุคนรุ่นหลังเท่านั้น ความเป็นชาติก็สูญสิ้นเปรียบเหมือนบ้านเมืองที่มีชาวต่างชาติเข้ามาแทรกแซงอยู่มากกว่าชนพื้นเมืองต่างใช้ภาษาของตน ถ้าชาวต่างชาติมีจำนวนเพิ่มมากกว่าชาวพื้นเมืองเสมอไปแล้ว จักกลืนชาวพื้นเมืองหายไปโดยไม่รู้สึกตัว แม้ภาษาของพื้นเมืองก็จักหมดไปเอง โดยฝ่ายข้างมากมีกำลังดีกว่า ฝ่ายข้างน้อยจักต้องอนุโลมตามเพราะกิจการบังคับ ถ้าไม่เช่นนั้นก็ไม่สะดวกในกิจการ

ด้วยเหตุผลเหล่านี้เป็นเครื่องบังคับ ชาติประเทศที่มองเห็นการณ์ไกลจึงมีสภาบัญญัติศัพท์ตั้งไว้ให้ทำหน้าที่บัญญัติศัพท์นาม และศัพท์วิทยาการเป็นต้น ด้วยภาษาของชาติถ่ายมาจากภาษาของต่างชาติ การทำเช่นนี้ ทำให้ภาษาของชาติขยายตัวเพิ่มขึ้นพอแก่ความต้องการของประชาชาติ และป้องกันความรุกรานแห่งความนิยมในภาษาของชาวต่างชาติด้วย

ศัพท์วิทยาการเป็นศัพท์สูง เกี่ยวกับแบบแผนตำราเรียนชั้นสูง ถ้าเราไม่บัญญัติศัพท์ของเราขึ้นใช้เอง ยังต้องพึ่งของต่างชาติอยู่ ก็หมายความว่าเรามีแต่คำสามัญ ไม่มีคำสูงพอที่จะนำมาใช้ให้เทียมทันเขา ดูเป็นการน่าอายและหมายความว่า

เรายังต้องยืมจมูกเขาหายใจอยู่ ไม่สะดวกในวงงานของเราเอง เพราะผู้รู้ภาษาต่างประเทศมีจำนวนน้อย เราจะพูดให้เข้าใจกันได้ก็ในระหว่างคนมีจำนวนน้อยการงานของเราก็ขยายวงให้เจริญได้ช้า เพราะฉะนั้นสิ่งใดเราจะต้องรู้จักและต้องใช้กันทั่ว ๆ ไป สิ่งนั้นเราต้องบัญญัติศัพท์ในภาษาของเราขึ้นสำหรับใช้กัน สิ่งใดใช้เฉพาะบางคน บางหมู่ไม่ทั่วไป สิ่งนั้นเราจะยังไม่บัญญัติศัพท์ใหม่ก็ได้

ถ้าเราทำได้อย่างนี้ ภาษาของเราจักมีบริบูรณ์พอใช้และเพิ่มขึ้นเสมอทั้งคำสามัญและคำสูง ชาติที่เจริญและตั้งมั่นทั้งหลายล้วนมีภาษาของตนเองเป็นภาษาประจำของชาติทั้งนั้น และถ้าภาษาของชาติใดใช้แพร่หลายทั่วไปในชาติประเทศอื่นมากย่อมหมายความว่าชาตินั้นเจริญก้าวหน้ามาก มีอานุภาพมากในกิจการทุกประเภท อันจะนำความเจริญความมั่งคั่งไปสู่ชาตินั้น

เช่น ภาษาอังกฤษของชนชาติอังกฤษแพร่หลายไปทั่วโลกเกือบเป็นภาษาสากลของโลก ช่วยอังกฤษให้ได้รับความสะดวกในกิจการเนื่องด้วยเศรษฐกิจของชาติอย่างยิ่ง แม้การโฆษณาเผยแพร่สินค้าของชาติต่าง ๆ ก็มักใช้ภาษาอังกฤษเป็นพื้น เพราะมีคนรู้กันมากกว่าภาษาของชาติอื่น และยิ่งกว่านั้นบรรดาศิลปวิทยาทั้งปวงของต่างประเทศที่เราต้องการรู้ และจำเป็นจะต้องเรียนต้องรู้โดยมาก มักมีตำรับตำราเป็นภาษาอังกฤษ เหตุอันนี้แหละเป็นปัจจัยส่งเสริมความเจริญให้แก่

ชนชาติอังกฤษ

เพราะฉะนั้น ภาษาของชาติจึงเป็นหลักสำคัญอย่างยิ่งในอันที่จะรักษาความเป็นชาติไว้มิให้ลบเลือนสูญสิ้น และถ้าภาษาของชาติขยายตัวได้มากและเป็นที่นิยมใช้ของชาวต่างชาติมากขึ้นเพียงใด ชาติก็มีทางเจริญขยายตัวได้มากเพียงนั้น ด้วยเหตุนี้ ชาวต่างชาติที่ปกครองเมืองขึ้น กล่าวโดยเฉพาะในภาคอาเซียนี้จึงไม่บำรุงส่งเสริมภาษาของชนพื้นเมือง โดยไม่จัดให้มีการเล่าเรียนศึกษาศิลปวิทยาด้วยภาษาและหนังสือของชาวพื้นเมือง การเรียนในโรงเรียนทั่วไปบังคับให้เรียนภาษาของชาติที่เป็นผู้ปกครอง ตำรับตำราที่สำหรับใช้เรียนกัน ก็ให้ใช้หนังสือที่เป็นภาษาของชาติที่เป็นผู้ปกครอง แม้หนังสือราชการ ก็ให้ใช้ภาษาและหนังสือของชาติที่เป็นผู้ปกครอง ตำรับตำราที่เป็นภาษาและหนังสือของชาติอื่นห้ามมิให้เรียนมิให้ใช้

โดยอุบายวิธีอย่างนี้ ไม่นานเท่าไรภาษาและหนังสือของชาวพื้นเมืองจักลบเลือนสูญสิ้นไป ชนชาติที่เป็นเมืองขึ้นเขานั้น จักถูกกลืนหายไป โดยไม่มีอะไรเป็นสมบัติของตนเลย เมื่อสิ่งที่เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นชาติไม่มีเหลืออยู่ให้รู้จักตัวเองแล้ว อนุชนที่เกิดมาภายหลังก็ไม่มีอะไรเป็นเครื่องเตือนใจให้สำนึกตน เพื่อรักชาติและสามัคคีร่วมใจร่วมแรงกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่มีทางที่จะกู้ตนให้กลับมีอิสรภาพได้อีกต่อไป

เพราะเหตุผลดังกล่าวมานี้แหละ ชี้ให้เห็นชัดว่า **ภาษา**

ของชาติย่อมเป็นหลักฐานสำคัญยิ่งที่จำต้องสงวนและยกย่องเชิดชูเป็นคู่กันไปกับชาติ เราต้องรักต้องนิยมภาษาของเรายิ่งกว่าของชาวต่างชาติ จักใช้ภาษาของชาติอื่นต่อ เมื่อจำเป็นจริง ๆ เท่านั้น

ขนบธรรมเนียมที่ดีอันเป็นประเพณีของชาติก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ที่แสดงความเป็นชาติให้ปรากฏเพราะชาติหนึ่งก็มีขนบธรรมเนียมประจำชาติอย่างเดียวกัน ถ้าประชาชนผู้ร่วมชาติจักช่วยกันรักษาขนบธรรมเนียมที่ดีของชาติไว้ โดยพร้อมใจกันปฏิบัติสืบต่อกันอยู่ไม่ละเลยทอดทิ้งเสีย หลักฐานอันแสดงความเป็นชาติก็จักทรงอยู่เป็นเครื่องเตือนใจอนุชนชั้นหลังให้สำนึกว่า ชาติของเรามีขนบธรรมเนียมที่ดีอย่างนี้ บรรพชนของเราได้ช่วยกันรักษาสืบมาอย่างนี้ **ความรักขนบธรรมเนียมประเพณี จึงเป็นส่วนหนึ่งของความรักชาติและสงวนชาติ**

ขนบธรรมเนียมที่ดีอันเป็นประเพณีของชาติไทย ที่มีมาแต่อดีตกาลนั้น มากมายจะยกตัวอย่างที่เป็นข้อสำคัญ เช่นธรรมเนียมการแสดงความนับถือหรือความเคารพขนบธรรมเนียมในการช่วยเหลือกันระหว่างเพื่อนบ้าน ขนบธรรมเนียมในการยึดเหนี่ยวน้ำใจให้รักใคร่มีไมตรีกันในระหว่างเพื่อนบ้าน ขนบธรรมเนียมในการเล่นตรุษสงกรานต์เพื่อความรื่นเริง เหล่านี้ล้วนเป็นของดี เป็นเครื่องสมานสามัคคีทั้งนั้น ซึ่งในบัดนี้มักจะจืดจางห่างหายไปเสียมาก

การเห็นแก่กัน รู้จักเกรงใจกัน ไม่ทำอะไรให้เป็นที่ขัดใจกันก็ดี การแสดงน้ำใจไมตรี ในเมื่อพบปะกันก็ดี การเยี่ยมเยือนถามข่าวสุขทุกข์ของกันและกันก็ดี **การรักษาวาจามิให้เคลื่อนคลาดเมื่อได้รับปากรับคำกันไว้แล้วก็ดี เหล่านี้ล้วนเป็นการแสดงความนับถือกัน และเป็นการทำตนให้เป็นที่นับถือของกันและกัน**ในระหว่างเพื่อนบ้านเดียวกันหรือต่างบ้านกันเพราะเป็นเครื่องเตือนใจให้นึกถึงกันและกันด้วยความรักใคร่หวังดีไม่มีทางที่จะบาดหมางกัน

การแสดงความนับถือต่อกันด้วยอาการเช่นนี้ ตามชนบทในหัวเมืองต่าง ๆ โดยมากยังถือเป็นประเพณีและประพฤติปฏิบัติกันอยู่ โดยเอื้อเฟื้อจริงจังจึงยังเห็นมีอยู่ ส่วนภายในเมืองออกจะจืดจางไป ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะตามชนบทต่าง ๆ ย่อมมีแต่ชนที่เคยอยู่ร่วมถิ่นกันมาแต่ดั้งเดิม มีหลักฐานพื้นเพเคยรู้จักกันมานับถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษสืบมาหลายชั่วคน ไม่ค่อยมีคนอื่นแปลกเข้าไปปนอยู่ ขนบธรรมเนียมที่ถือกันเป็นประเพณีประจำถิ่นจึงยังรักษากันไว้ได้โดยเจ้าของถิ่นยังถือปฏิบัติอยู่

ส่วนภายในเมือง ย่อมมีคนต่างถิ่นแปลกหน้าสัญจรจากทิศต่าง ๆ มาอยู่ปนเปกัน ไม่รู้จักมักคุ้นกันมาแต่เดิม ขนบธรรมเนียมของคนต่างถิ่นต่างเมืองกัน ก็ย่อมมีผิดเพี้ยนกันไปบ้าง ข้อนี้เป็นเหตุแห่งความจืดจางเสื่อมคลายแห่ง

ขนบธรรมเนียมประจำถิ่น เพราะความระคนปนคละ ด้วยต่างคนต่างก็ทำตามประเพณีของตน ๆ

ความเคารพกัน ได้แก่ การแสดงอาการนบนอบอ่อนน้อมต่อกันในระหว่างผู้น้อยกับผู้ใหญ่ ผู้เสมอกันเมื่อผู้น้อยทำความเคารพต่อผู้ใหญ่ ไม่แสดงอาการกระด้างเย่อหยิ่งก็เป็นเหตุให้ผู้ใหญ่รักใคร่เอ็นดู กรุณาปรานีหวังความเจริญแก่ผู้น้อย เช่น ให้พรให้อายุยืนเป็นต้น ฝ่ายผู้ใหญ่เมื่อแสดงอาการอ่อนน้อมต่อผู้น้อยด้วยหน้าตายิ้มแย้มทักทายปราศรัยหรือรับไหว้ไม่แสดงอาการเฉยเมยไม่เอาใจใส่ ก็เป็นเหตุให้ผู้น้อยรักใคร่นับถือ ไม่เบื่อหน่ายในการที่จะทำความเคารพคนเสมอกันชั้นเดียวกัน แสดงอาการเคารพต่อกันก็เป็นเหตุให้รักใคร่สนิทสนมกัน เพราะฉะนั้น **ความเคารพ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ยึดเหนี่ยวน้ำใจคนให้สนิทสนมกลมเกลียวกันได้ทุกชั้น**

ขนบธรรมเนียมในการแสดงความเคารพของชาติไทยที่ได้ถือกันปฏิบัติกันเป็นประเพณีสืบมาที่เห็นกันอยู่ทั่วไปก็คือการไหว้และการกราบ

การไหว้ นั้นได้แก่การประนมมือทั้งสองยกขึ้นจดเหนือหน้าผาก

ส่วน **การกราบ** ได้แก่การนั่งคุกเข่าทั้งสองประนมมือยกขึ้นจดหน้าผากแล้ววางลงบนพื้น ก้มศีรษะตามมือลงไป

ถ้ากราบคน เมื่อมือถึงพื้นคงประนมไว้ก้มศีรษะให้หน้าผากจดปลายมือทั้งสอง

ถ้ากราบพระ เมื่อมือถึงพื้นแบมือวางราบลงบนพื้นแยกให้ห่างกันประมาณ ๕ นิ้ว ก้มศีรษะตามมือลงไปให้หน้าผากจดพื้นระหว่างช่องมือทั้งสอง

ที่สังเกตเห็นตามชนบทเขามักนั่งไหว้เป็นพื้น เช่นเห็นพระหรือผู้ใหญ่ที่เคารพมาก็นั่งลงประนมมือไหว้พระ มักใช้ผ้าห่มเฉียงบ่าเสียก่อนจึงไหว้ ส่วนการกราบถ้ามีผ้าห่มก็ใช้เฉวียงบ่า ปล่อยชายหนึ่งวางลงบนพื้นให้เป็นที่รองกราบ อีกชายหนึ่งสอดไว้ในระหว่างมือที่ประนมแล้วจึงกราบลงบนผ้า บางคนเอาผ้าห่มคาดพุงไว้เมื่อเห็นพระอุปัชฌาย์ หรืออาจารย์นั่งรถผ่านมาแต่ไกลเตรียมตัวจะไหว้ มัวแต่ปลดผ้าคาดพุงเพื่อใช้ห่มเฉวียงบ่าก่อนทำพิธีไหว้ รถผ่านไปเสียก่อนเลยไหว้ไม่ทัน

ธรรมเนียมกราบพระ ต้องมีผ้าปูก่อน ยังถือกันแข็งแรงในชนบท แม้ไม่มีผ้าห่มเพียงผ้าเช็ดหน้าหรือผ้าเช็ดปากก็ใช้เป็นผ้าปูรองกราบได้ ประเพณีนี้ยังมีอยู่ตามชนบท ก็เพราะชาวชนบทผู้ชายไปข้างไหน มักมีผ้าห่มที่เรียกว่าผ้าคอม้าติดตัวไปด้วยเสมอ ข้อนี้เนื่องด้วยการแต่งตัว ตามปกติเมื่อจะไปไหนจักสวมเสื้อใน มีผ้าคอม้าคาดบ่า หรือคาดพุงไม่ใคร่สวมเสื้อนอก ส่วนในเมืองหรือในกรุงคนสวมเสื้อนอกกันมาก ไม่มีผ้าคอม้าไปด้วย จึงไม่ใช้ผ้าห่มเฉวียงบ่าในเวลาไหว้หรือกราบ

นอกจากการไหว้และการกราบแล้ว ธรรมเนียมไทยเรายังมีอาการแสดงความเคารพอีกหลายอย่าง เท่าที่นึกรวบรวมได้คือ

๑. สำรวมกายวาจา ไม่คะนองต่อหน้าผู้ที่เคารพ
๒. นั่งหรือยืนโดยเรียบร้อย เมื่ออยู่ต่อหน้า
๓. ไม่นั่งสูงกว่า
๔. ไม่ยืนค้ำศีรษะหรือข้ามกราย
๕. ไม่เอื้อในที่สูง
๖. ไม่นั่งเบียดหรือยืนเบียด
๗. ไม่เหยียดเท้าให้

ส่วนธรรมเนียมการเคารพของไทย อันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาที่ใช้กันอยู่ทั่วไปในหมู่ชนที่มีการศึกษาดีแล้วมีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. ลุกขึ้นยืนรับ
๒. หลีกทางให้
๓. ให้ที่นั่ง
๔. ไหว้หรือกราบ ในราชการใช้คำนับ

ในพระพุทธศาสนา ถือการยืนเป็นการเคารพ เช่น เห็นผู้ใหญ่มา ลุกขึ้นยืนแสดงความเคารพท่าน ใน ๔ ประการนี้เลือกใช้ตามสมควรแก่โอกาส มิใช่ใช้พร้อมกันทั้ง ๔ อย่างในคราวเดียวกัน

ระเบียบแบบแผนแห่งการเคารพนบนอบ ที่มีอยู่เป็นคู่กับชาติ เป็นเครื่องวัดภูมิชั้นแห่งความเจริญของชาติ เพราะชาติเจริญแล้วทั้งหลายย่อมมีแบบแผนแห่งความเคารพนบนอบตั้งไว้เป็นระเบียบ และนำสืบกันมาด้วยการปฏิบัติโดยเคร่งครัด เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องช่วยกันรักษาไว้ไม่ปล่อยไปตามยถากรรม

แต่ก่อนนี้ ชนที่อยู่ร่วมบ้านร่วมตำบลกัน เมื่อเกิดมีกิจกรรมบางอย่างที่จะต้องช่วยกันขึ้น เช่น จะปลูกเรือนหอสักหลังหนึ่ง ก็ออกปากขอแรงกัน ไหว้วานกันในระหว่างเพื่อนบ้านให้มาช่วยกัน ใครมีเครื่องมือช่างไม้ก็ถือติดมือมาด้วย เช่น มีเลื่อยก็ถือเลื่อยมา มีกบก็ถือกบมา มีสิ่วขวานหรือมีดก็ถือมาด้วย มีหัวหน้าคนหนึ่งเป็นผู้กะงานสั่งงาน เมื่อบริโภคอาหารเช้าแล้วต่างก็มาช่วยกันตลอดวันจนกว่าจะเสร็จ เจ้าของบ้านเลี้ยงอาหารกลางวันและมื้อเย็น เวลาเย็นเลิกงานบริโภคอาหารแล้วต่างคนต่างกลับบ้านของตน

โดยวิธีนี้เรือนหอหลังใหญ่ ๆ สำเร็จได้รวดเร็วทันงานโดยไม่ต้องเสียค่าจ้างแรงงานเลยแม้แต่น้อย ประเพณีที่ออกปากขอแรงช่วยกันในฐานะถ้อยทีถ้อยอาศัยกันนี้เป็นเครื่องผูกพันไมตรีจิตในระหว่างเพื่อนบ้านไว้เป็นอย่างดี อันคนที่พึ่งพาอาศัยกัน ย่อมนึกถึงกันด้วยความขอบคุณ หากเผอิญมีการพลั้งพลาดล่วงเกินกันขึ้นบ้าง ก็อาจให้อภัยแก่กันไม่ถือโทษ

กันได้ง่าย ด้วยมาระลึกถึงความดีที่ได้มีต่อกันแต่หนหลัง ความวิวาทบาดหมางแตกร้าวกัน ก็ไม่มีช่องทางที่จะเกิดขึ้นได้ ความช่วยเหลือทำความดีต่อกันมีมากขึ้นเพียงใด ความรักใคร่นับถือกลมเกลียวกันก็มั่นคงแน่นแฟ้นขึ้นเพียงนั้น เพราะฉะนั้นขนบธรรมเนียมเช่นนี้ จึงเป็นสิ่งที่ควรฟื้นฟูและรักษาไว้เป็นสมบัติของชาติไทยสืบไป

วิธีที่ใช้จ้างกัน กับวิธีขอแรงกัน มีผลต่างกันมาก ในการจ้างกันนั้น ฝ่ายผู้จ้างได้รับผลของงาน ฝ่ายผู้รับจ้างได้ค่าจ้าง เสร็จงานแล้วก็หมดเรื่องกัน ต่างไม่มีบุญคุณต่อกัน ส่วนการขอแรงกัน ไม่มีสินจ้าง เพราะทำให้กันด้วยความรักใคร่นับถือ เมื่อเสร็จงานแล้วก็ไม่แล้วไป ยังมีคุณงามความดีต่อกัน เป็นเครื่องเตือนใจให้นึกถึงกันด้วยไมตรีจิต คิดสนองดีต่อกันอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น การจ้างกันและการขอแรงกันจึงจำเป็นต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมแก่กาลเทศะ อย่าให้เป็นการทำลายขนบธรรมเนียมที่ดีของชาติได้

ขนบธรรมเนียมที่ดีอย่างหนึ่ง ซึ่งได้เคยเห็นมาคือการเผื่อแผ่กันด้วยอาหารการบริโภค เช่น บ้านหลังหนึ่งได้ปลาหรือเนื้อหรือเห็ดมามากเหลือเกิน ก็มักแบ่งแจกแก่เพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงโดยรอบจนทั่วกัน หรือมิฉะนั้นก็ต้มหรือแกงขึ้นหม้อใหญ่แล้วเผื่อแจกกันไป ไม่หวงไว้กินเฉพาะภายในเรือนของตน ธรรมเนียมนี้เป็นเครื่องรักษาความสามัคคีของเพื่อนบ้าน เพราะ

เมื่อฝ่ายหนึ่งมีน้ำใจเผื่อแผ่ อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องรู้สึกขอบใจ และถ้ามีอดิเรกลาภเกิดขึ้นบ้างก็อดใจอยู่ไม่ได้ ต้องเผื่อแผ่ตอบแทนกันไป เมื่อต่างก็มีน้ำใจเผื่อแผ่ต่อกันอยู่ไม่คิดเอารัดเอาเปรียบกัน ไม่หวงแหนต่อกัน ก็เป็นเครื่องผูกพันมิตรธรรมไว้เป็นอันดี ความสามัคคีกันในระหว่างชนบ้านใกล้เรือนเคียงย่อมเกิดขึ้นด้วยอุบายอย่างนี้ เพราะฉะนั้นจึงนับว่าเป็นขนบธรรมเนียมที่ดี ซึ่งควรฟื้นฟูและรักษาไว้

ส่วนการเห็นแก่ได้เล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นเมื่อได้ปลาหรือเนื้อหรือเห็ดมามากเหลือเกิน แทนที่จะเผื่อแผ่แจกกันกินในพวกพ้อง กลับแบ่งขายกัน การทำเช่นนี้แสดงว่าเป็นคนเห็นแก่ได้ ใจแคบไม่รักพวกพ้อง ขายได้ก็ไม่มากมายถึงกับมั่งมีไม่พอกับคุณค่าแห่งความรักใคร่สามัคคีที่จะเสื่อมคลายไปเพราะไม่เผื่อแผ่กัน ถ้าความเห็นแก่ได้มีประจำเป็นเจ้าเรือนอยู่ในอัธยาศัยของทุกคนแล้ว สามัคคีของหมู่ก็สลายไม่มีเหลือนี่คือลางร้ายแห่งความเสื่อมของชาติ เพราะฉะนั้น เราจึงต้องระมัดระวังความเห็นแก่ได้ มิให้เกิดขึ้นในอัธยาศัยของพวกเราชาวไทยชั้นหลัง ส่งเสริมความเป็นผู้มีน้ำใจเผื่อแผ่กันในระหว่างเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงให้แพร่หลายออกไป ให้มีสามัคคีธรรมตั้งมั่นและไพศาล

ธรรมเนียมของไทยอีกอย่างหนึ่ง คือในเวลาตรุษสงกรานต์ ทุกบ้านกวนขนมกาละแมหรือข้าวเหนียวแดงกัน

ทั่วไป ในเวลาสารทกวนกระยาสารทกัน เมื่อกวนแล้วต่างก็แบ่งขนมแจกกันทุกบ้าน แม้แต่คนต่างกวนก็ไม่เว้นที่จะเผื่อแผ่แจกปันกัน ทำกันมาเช่นนี้จนเป็นประเพณี ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า บรรพบุรุษของชาวไทยเล็งเห็นคุณของความเผื่อแผ่ว่าเป็นที่ตั้งแห่งความสามัคคี ที่เรียกว่า **สาราณียธรรม** คือธรรมที่เตือนใจให้ระลึกถึงกันด้วยความชอบใจ แม้ธรรมเนียมนี้เราก็ควรฟื้นฟูและรักษาไว้

อนึ่ง ในเวลาตรุษสงกรานต์ เรามีธรรมเนียมหยุดงานการทั้งหมด เพื่อประกอบการกุศล และรื่นเริงกันทั่วไป รื่นเริงกันจริง ๆ ที่กวนข้าวเหนียวแดงหรือกาละแมไว้ ก็เพื่อเตรียมไว้ทำบุญและเลี้ยงกันในเวลารื่นเริง การรื่นเริงนั้นเรามักเล่นกีฬาต่าง ๆ เช่น ช่วงรำ สะบ้า เป็นต้น หรือเล่นเพลง เช่น เพลงพวงมาลัย ทั้งหนุ่มสาวทั้งผู้ใหญ่เล่นหัวกันได้ไม่มีการถือตัว ผู้ใหญ่เป็นผู้นำและผู้ควบคุมการเล่น ให้เป็นไปเพื่อสนุกรื่นเริงจริง ๆ มิให้ลวนลามเกินกันได้ แม้จะเผอิญพลั้งพลาดล่วงเกินกันไปบ้าง เขาก็ให้อภัยแก่กันไม่ถือกัน ส่วนเด็กก็เล่นกันไปตามประสาเด็ก หรือดูผู้ใหญ่เล่น ทำให้รู้เห็นวิธีการในการเล่นอันเป็นประเพณีของไทยสืบต่อกันมา การร่วมวงเล่นกีฬาด้วยกันทั้งหนุ่มทั้งสาว นอกจากเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงแล้ว ยังเป็นทางให้คุ้นเคยรู้จักอัธยาศัยใจคอของกันและกันและสนิทสนมกลมเกลียวกันในระหว่างชนผู้มีวัยอายุรุ่นราว

คราวเดียวกัน นี่เป็นเหตุให้เกิดสามัคคี เพราะฉะนั้น การเล่นตรุษสงกรานต์จึงเป็นธรรมเนียมที่ดี ควรฟื้นฟูและรักษาไว้โดยทั่วไป

ความปกครองกันเองในชนชาติเดียวกัน ย่อมหมายถึงความมีอิสรภาพ และความเป็นเอกราชแห่งประเทศชาติ ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจปกครองของชาติประเทศอื่น ชาตินั้นย่อมมีอิสรภาพเต็มที่ ในอันที่จะจัดการบ้านเมืองของตนให้เจริญก้าวหน้า รักษาภาษาและขนบธรรมเนียมอันเป็นประเพณีของชาติไว้มิให้เสื่อมสูญ สามารถดำรงความเป็นชาติของตนให้ยั่งยืนสืบไป พลเมืองย่อมมีความภาคภูมิใจในเมื่อรู้สึกว่าชาติของตนเป็นอิสระ ประเทศของตนเป็นเอกราชเสมอบ่าเสมอไหล่เทียมหน้าเพื่อนบ้าน ไม่ต่ำต้อยถอยศักดิ์ไม่น้อยหน้าใคร

ชาติไทยประเทศไทยของเราเป็นอิสระ เป็นเอกราช เราปกครองกันเองในระหว่างพี่น้องคนไทยด้วยกัน เราเป็นชนชาติเดียวกัน มีเลือดเนื้อเชื้อไขเป็นไทยสืบมาแต่บรรพ-บุรุษด้วยกัน เราหวังดีกรุณาปรานีต่อกัน ไม่ใช้อำนาจในทางปกครองเป็นเครื่องเบียดเบียนกดขี่กัน เราปกครองกันโดยละมุนละม่อม โดยมีการผ่อนผันไม่ให้เป็นการเดือดร้อนไม่ให้ผิดระเบียบ แม้มีเหตุจำเป็นที่จะต้องลงโทษกัน เราก็ลงโทษกันด้วยความปรานี หวังให้กลับตัวเป็นคนดี หรือหวังไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างของคนอื่นในทางที่เสียหาย เรามีส่วนในการ

ปกครองประเทศของเรา เรามีความชอบธรรมในการที่จะใช้ความคิด ความเห็นของเราให้เป็นประโยชน์แก่ตน และประเทศชาติ เราไม่ถูกกีดกันจำกัดสิทธิแต่อย่างใด ข้อนี้เราควรรู้สึกภาคภูมิใจ และช่วยกันรักษาความเป็นไทของเราไว้ด้วยการประพฤติอยู่ในศีลในธรรมตามวิสัยของสาธุชน มีความเคารพเอื้อเฟื้อต่อกฎหมายของบ้านเมืองตามหน้าที่ของพลเมืองดี ไม่หลีกเลี่ยงและฝ่าฝืนละเมิด ประกอบการทำมาหากินโดยสุจริต เคารพต่อระบอบการปกครอง ซึ่งเรามีส่วนได้ส่วนเสียอยู่ด้วย นึกถึงเพื่อนร่วมชาติด้วยความหวังดี

กรณียกิจใด ๆ ที่ควรทำเพื่อประเทศชาติยินดีและประกอบกรณียกิจนั้น ๆ ให้ลุล่วงถึงความสำเร็จ ด้วยความบากบั่นไม่นำพาต่อความเหนื่อยยาก เช่น การบริจาครายได้ของตนเป็นค่าภาษีอากร เพื่อเป็นกำลังสำหรับบำรุงและรักษาประเทศชาติ ไม่ประกอบการใด ๆ อันจะนำความเสื่อมเสียมาสู่ประเทศชาติ มีความเข้มข้นในอันรักษาเกียรติศักดิ์ของตนมิให้ชนต่างชาติลบหลู่ดูหมิ่นเหยียดหยามได้ สิ่งใดเป็นของเรา ซึ่งบรรพบุรุษของเราได้ก่อสร้างสะสมไว้ สิ่งนั้นเราต้องรักษาให้คงเป็นของเราอยู่ ด้วยเลือดเนื้อและชีวิต ถ้าเราทุกคนสำนึกในหน้าที่ของตนดังกล่าวมานี้ และพร้อมใจกันปฏิบัติตามหน้าที่เต็มที่ทั่วถึงกัน ไม่รังเกียจแก่งแย่งกันแล้ว เราก็สามารถรักษาอิสรภาพและความเป็นเอกราชของชาติประเทศไว้ได้ รับรองได้

ว่าชาติประเทศของเราไม่มีทางที่จะอ่อนแอเสื่อมทรามลงไป ความเจริญก้าวหน้าแห่งประเทศชาติไม่ใช่เพราะรัฐบาลหรือพลเมืองฝ่ายเดียว แต่เพราะทั้งรัฐบาลทั้งพลเมืองเป็นผู้ปฏิบัติร่วมกัน

เพราะฉะนั้น เราเป็นพลเมืองของประเทศชาติ เราต้องทำตนให้เป็นคนเข้มแข็งอดทนต่อการงาน ไม่เป็นคนอ่อนแอ แต่เป็นคนอ่อนโยนสุภาพ ไม่ดูหมิ่นกันเอง เราต้องเอ็นดูสงสารคนโง่ ต้องกรุณาคนยากจน ต้องพยายามช่วยกันประคับประคองกันเองให้มีฐานะดีขึ้น เราจะเจริญแต่เฉพาะตัวเราไม่ได้ ยังมีคนโง่คนยากจนคอยถ่วงเราอยู่ ฉะนั้น เราต้องช่วยโอบอุ้มชักจูงกันไปเพื่อเจริญด้วยกัน ถ้าไม่เช่นนั้น เราก็เจริญไม่ได้ เพราะว่าประเทศชาติใดมีคนโง่มาก มีคนยากจนมาก ชาติประเทศนั้นก็อ่อนแอทั้งกำลังปัญญาและกำลังทรัพย์

เมื่อกำลังทั้งสองประการนี้ขาดแคลนอ่อนแอลงแล้ว ก็ยากที่จะรักษาชาติประเทศให้เป็นอิสระและมีเอกราชยั่งยืนไปได้ เพราะเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวต่างประเทศที่เข้มแข็งกว่าข่มเหงบีบคั้นด้วยประการต่าง ๆ หากพลาดท่าเสียทีเสียอิสรภาพลงไปก็อย่าหวังเลยว่าจะกู้คืนได้ง่าย ๆ จะต้องอัปยศอดสูมองดูหน้าคนอื่นไม่ถนัด เมื่อนึกถึงตัวว่าเราไม่มีอิสรภาพใจคอก็ไม่ชื่นบาน รู้สึกตัวว่าตนต่ำต้อยถอยศักดิ์กว่าเขา ไม่เทียมหน้าเทียมตาเขาเช่นนี้ เราจะทนตากหน้าอยู่ได้อย่างไร เมื่อเสีย

อิสรภาพลงไปแล้ว ก็ไม่มีอะไรที่เหลืออยู่เป็นของเราต่อไป ทุกอย่างทั้งร่างกาย ชีวิต ทรัพย์สมบัติ และประเทศชาติ ล้วนตกอยู่ในอำนาจผู้ปกครองทั้งหมด เขาจะกรุณาปรานีหรือจะกดขี่บังคับอย่างไรก็ต้องแล้วแต่ความพอใจของเขา ซึ่งเป็นผู้ปกครอง เช่นเรานี้จะมีความสุขมาแต่ไหน ความเป็นชาติก็มีแต่จะสูญไปเท่านั้นเอง

ด้วยเหตุนี้พระมหาธีรราชเจ้า รัชกาลที่ ๖ จึงทรงพระนิพนธ์สุภาษิตเตือนใจพวกเราเพื่อสำนึกตนอยู่เสมอว่า

"ใครมาเป็นเจ้าเข้าครอง คงจะต้องบังคับขับไส
เคี่ยวเข็ญเย็นค่ำร่ำไป ตามวิสัยเชิงเช่นผู้เป็นนาย
เขาจะเห็นแก่หน้าค่าชื่อ จะนับถือพงศ์พันธุ์นั้นอย่าหมาย
ไหนจะต้องเหนื่อยยากลำบากกาย ไหนจะอายทั่วทั้งโลกา
เหตุฉะนั้นชวนกันสวามิภักดิ์ จงรักร่วมชาติศาสนา
ยอมตายไม่เสียดายชีวา เพื่อรักษาอิสระคณะไทย
สมานสามัคคีให้ดีอยู่ จะสู้ศึกศัตรูทั้งหลายได้
ควรคิดจำนงจงใจ เป็นไทยจนสิ้นดินฟ้า

ศาสนาประจำชาติ ชาติประเทศที่นับว่าเจริญพร้อม ก็เพราะสมบูรณ์ด้วยองค์การทุกอย่าง อันเป็นต้นเค้าแห่งความเจริญ ในองค์การเหล่านั้น ที่สำคัญขาดไม่ได้ก็คือภาวะที่พลเมืองเป็นผู้มีศีลธรรม ถ้าพลเมืองเป็นผู้ฉลาด แต่ขาดศีล-ธรรม กฎหมายของบ้านเมืองย่อมไร้ผล หากเป็นเช่นนั้น

พลเมืองก็ไม่มีสันติสุข เพราะฉะนั้นศีลธรรมจึงเป็นองค์การขาดไม่ได้ ศีลธรรมของพลเมืองเป็นผลสืบเนื่องมาจากศาสนา เพราะศาสนาอบรมคนให้มีศีลธรรม คือสอนให้ละเว้นการเบียดเบียนกัน ให้มีเมตตากรุณาต่อกัน ให้ทำมาหากินโดยสุจริต ให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ให้ซื่อตรงมีสัตย์ต่อกัน ให้มีสติรอบคอบ คิดทางได้ทางเสียก่อนจึงจะทำ เพราะฉะนั้น ทุกชาติจึงขาดศาสนาไม่ได้ ต้องเลือกศาสนาอันหนึ่งไว้เป็นศาสนาประจำชาติ

จริงอยู่ ความนับถือศาสนาเกี่ยวกับใจ คือใจเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาใด ย่อมนับถือศาสนานั้น จะบังคับกดขี่กันไม่ได้ แต่ศาสนานั่นเองเป็นเครื่องจูงใจคนผู้นับถือให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ชาตินั้นก็นับว่ามีกำลังใจมั่นคงเป็นอันเดียวกัน เพราะมีวัตถุนับถืออันเดียวกัน นี่แสดงว่าศาสนาเป็นเครื่องควบคุมสามัคคีของชาติไว้ ผู้ร่วมชาติร่วมศาสนากันย่อมสนิทสนมกลมเกลียวกันด้วยดี ถ้าร่วมชาติแต่ต่างศาสนาย่อมพาให้เหินห่าง ไม่สนิทสนมกลมเกลียวกัน ข้อนี้ทำให้เสียการสมาคมและการไว้เนื้อเชื่อใจ คนต่างชาติแต่ศาสนาเดียวกันอาจคบกันได้สนิทกว่าคนชาติเดียวกันแต่ต่างศาสนา เพราะมีศีลธรรมเสมอกันย่อมไว้ใจกันได้ ถ้าจะเปรียบเทียบชาติเท่ากับตัว ศาสนาเท่ากับใจ ถ้าตัวเป็นอันเดียวกัน แต่ใจต่างกันย่อมแก่งแย่งกัน แต่ถ้าตัวต่างกัน แต่ใจเป็นอันเดียวกันย่อม

ปรองดองกัน ฉะนั้น ชาติหนึ่งจึงไม่ควรมีศาสนาเกินกว่าหนึ่ง ทั้งนี้ หมายความถึงศาสนาประจำชาติ เช่น ประเทศญี่ปุ่น มีศาสนาชินโต เป็นศาสนาประจำชาติ

การทำพิธีกรรมทางศาสนาย่อมปฏิบัติตามหลักของศาสนาประจำชาติ ชาติประเทศใดมีศาสนามาก พลเมืองของชาติประเทศนั้น ย่อมแตกสามัคคีแยกพวกออกไปมากตามสังกัดแห่งศาสนา พลเมืองแตกพวกแตกก๊กกันออกไปเพียงใด กำลังของชาติประเทศก็ถูกตัดรอนให้อ่อนแอหนักลงไปเพียงนั้น ยากที่จะปกครองกันเองให้เจริญได้ ประเทศที่เจริญในโลกทุกประเทศย่อมมีศาสนาประจำชาติทั้งนั้น เช่นในยุโรปเป็นต้น ทั้งนี้ย่อมเป็นนโยบายสำคัญในอันคุมน้ำใจพลเมืองให้สามัคคีกันไม่แตกแยกกันด้วยอำนาจศาสนา ชาติไทยประเทศไทยของเรามีศาสนาพุทธเป็นหลักใหญ่ ที่พลเมืองนับถือมากที่สุด ตามรัฐธรรมนูญระบุไว้ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของชาติทรงเป็นพุทธมามกะ การทำพิธีกรรมในศาสนาของทางราชการเช่นพระราชพิธีหรือมงคลพิธีทั่วไป ย่อมปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนา

นี้แสดงว่า ประเทศไทยรับรองศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ พวกเราเหล่าพุทธศาสนิกชนควรจะปลื้มใจอย่างยิ่งในข้อนี้ เพราะขนบธรรมเนียมที่ดีอันเป็นประเพณีของเรา เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก พระพุทธศาสนาเป็นที่นับถือ

สักการะเคารพคู่ชาติของเรามาแต่ดึกดำบรรพ์ **บ้านเมืองของเราสงบเพราะอานุภาพแห่งพระพุทธศาสนาคุ้มครอง ถ้าเรายังมั่นคงในศาสนาของเราอยู่เพียงใด ความเป็นชาติไทยของเราจักตั้งมั่นอยู่เพียงนั้น** เพราะฉะนั้น เราต้องพร้อมใจกันรักษาช่วยกันบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นแดนดินแห่งคุณธรรมและสันติสุขของพลเมืองและเป็นเครื่องผูกพันสามัคคีธรรมของประชาชาติ

ความรักนับถือภาษาประจำชาติของตนก็ดี ความสนใจในขนบธรรมเนียมที่ดีอันเป็นประโยชน์ของชาติก็ดี ความรักความเอาใจใส่ในอิสรภาพและความเป็นเอกราชของชาติประเทศก็ดี ความนับถือมั่นคงในศาสนาประจำชาติก็ดี

เหล่านี้ แต่ละประการจักเป็นคุณซาบซึ้งอยู่ในน้ำใจของพลเมืองทั่วถึงกันได้ จำต้องอาศัยการศึกษา ที่มีวิธีการสั่งสอนอบรมปลุกใจอนุชนชั้นหลังที่ยังอยู่ในวัยเล่าเรียนให้เกิดความสนใจ และสำนึกตนอย่างเห็นความจำเป็นของหลักสี่ประการนั้นแล้ว ตั้งใจช่วยสงวนและฟื้นฟูทั่วหน้ากัน เพราะฉะนั้น การศึกษาจึงเป็นองค์การสำคัญแห่งความเจริญของชาติซึ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องรีบบำรุงให้แพร่หลายทั่วถึงพอกับความเพิ่มพูนแห่งพลเมืองของประเทศชาติ **ประเทศใดมีพลเมืองมาก แต่ขาดการศึกษา พลเมืองของประเทศนั้น ชื่อว่าเจริญแต่จำนวน แต่ไม่เจริญด้วยคุณลักษณะที่ชาติต้องการ**

แท้จริง การศึกษาของไทยได้ก่อร่างสร้างตัวมานานแล้ว ไม่ใช่เพิ่งมีเมื่อเร็ว ๆ นี้ แต่ได้เพาะตัวขึ้นในวัดก่อน ภาษาและหนังสือของชาติ ขนบธรรมเนียมอันดีของชาติและศีลธรรมเรียนรู้และอบรมกันในวัดทั้งนั้น จึงนับว่าวัดเป็นบ่อเกิดแห่งการศึกษามาแต่ดึกดำบรรพ์ แม้เมื่อรัฐบาลเข้าควบคุมจัดการศึกษาของชาติ ให้เป็นหลักฐานมีระเบียบอย่างทุกวันนี้ ก็ตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดโดยมาก เพราะวัดเป็นสถานกลางและมีที่ซึ่งพอจะใช้เป็นโรงเรียนได้มาก เช่น ศาลาการเปรียญ เป็นต้น บางโรงเรียนอาศัยพระเป็นครูสอนด้วย วัดมีส่วนในการศึกษาของชาติตลอดมา ทั้งทำเองโดยอิสระ ทั้งทำโดยร่วมมือกับรัฐบาล ที่ทำเองโดยอิสระ นับแต่โบราณกาลมาจนถึงสมัยก่อนปัจจุบันกาลนี้ราว ๓๐ ปี กุลบุตรของชาวไทยโดยมาก อาศัยวัดเป็นที่เล่าเรียนศึกษา วิชาภาษาไทยและวิชาเลขเป็นต้น เรียนกันในวัดแทบทั้งนั้น บางตระกูลที่มั่งคั่งถึงกับสร้างวัดประจำตระกูลไว้ สำหรับให้ลูกหลานเรียนวิชาความรู้ และบวชเรียนธรรมวินัยก็มี เพราะเหตุนี้ในกรุงและในเมืองจึงมีวัดมาก เพราะเป็นที่ออยู่มากแห่งตระกูลที่มั่งคั่ง

วัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงและหัวเมืองในสมัยนั้น มีศิษย์วัดมาก เพราะมารดาบิดาเมื่อปรารถนาให้บุตรมีวิชาความรู้ย่อมนำไปฝากไว้ในวัด ให้พระช่วยสอนให้ วัดใดมีครูอาจารย์ดีมีความรู้กว้างขวาง ทั้งปกครองสั่งสอนศิษย์ดี วัดนั้นก็มีชื่อเสียง

เกียรติคุณฟุ้งไปไกล นำเอาศิษย์ต่างถิ่นต่างเมืองเข้ามาเรียนในสำนักมาก ศิษย์วัดสมัยก่อนไม่ใช่เรียนแต่วิชาหนังสือและเลขาเท่านั้น ย่อมเรียนทุกอย่างเท่าที่จะมีให้เรียนกันได้ ตลอดถึงตำราพิชัยสงคราม วิชามวย กระบี่ กระบอง และเพลงอาวุธต่าง ๆ ก็เรียนกันในวัดด้วยศิลปวิทยาใด ๆ ที่เป็นของชายไทยสืบมาแต่สมัยโบราณ โดยมากมักมีตำรับตำราเก็บรวมอยู่ตามวัดแทบทั้งนั้น ซึ่งบรรดาครูอาจารย์ผู้มีหน้าที่แนะนำพร่ำสอนวิชาให้แก่ศิษย์ ย่อมต้องเป็นผู้สะสมตำรับตำราด้วยการค้นคว้าคัดลอก จดเขียนถ่ายกันมาตามลำดับอาจารย์เป็นทอด ๆ แต่ตำรับตำราเหล่านี้มีน้อยไม่แพร่หลาย และโดยมากมักใช้จำกันเป็นพื้น ไม่ใคร่เขียนลงสมุดเป็นเล่มอย่างสมัยนี้ มีแต่กระดานชนวนเป็นพื้น ใช้เขียนอ่านกันได้ แล้วก็ลบเขียนใหม่ต่อไป ด้วยเหตุนี้แหละการถ่ายวิชาความรู้จากครูอาจารย์ในสมัยนั้นจึงต้องใช้วิธีท่องจำเอาไว้ ที่เรียกกันจนติดปากว่า **ต่อหนังสือค่ำ** เพราะฉะนั้น คำว่า ต่อหนังสือค่ำจึงหมายความว่าการถ่ายความรู้จากครูอาจารย์นั่นเอง และต้องให้ศิษย์พำนักอยู่ในวัด เพื่อใกล้ชิดครูบาอาจารย์ จะได้มีโอกาสต่อหนังสือค่ำได้สะดวก

อนึ่ง การอยู่ในวัดสมัยก่อน นอกจากเพื่อเรียนวิชาแล้ว ยังมีความมุ่งหมายลึกซึ้งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การกล่อมเกลาอุปนิสัยของกุลบุตร ให้เป็นผู้สุภาพเรียบร้อย รู้จักคุณบิดามารดา คุณครูอาจารย์ และคุณพระมหากษัตริย์ เคารพในศีล-

ธรรม มีน้ำใจมั่นคงในศาสนา ที่เรียกว่าพลเมืองดี เพราะการอยู่ในสำนักของพระสงฆ์ผู้ประพฤติเรียบร้อยในคลองแห่งศีลธรรม ชื่อว่าได้มีการสมาคมกับคนดี มีโอกาสได้เห็นได้ส้องเสพกิริยาอาการและความประพฤติของท่านผู้สงบ และได้สดับฟังคำสอนในศาสนาอยู่เสมอ ย่อมดูดดื่มซึมซาบอยู่ในอัธยาศัยได้ง่าย และไม่ค่อยรู้สึกตัว ถ้าได้ครูอาจารย์ที่เอาใจใส่ในการแนะนำสั่งสอนด้วยแล้ว ศิษย์ก็มีทางที่จะเจริญด้วยวิชาความรู้ และความประพฤติดีได้มากและรวดเร็ว

การนับถือศาสนาของเด็กที่อยู่วัดมาแต่เล็กแต่น้อยเป็นการนับถือซึมซาบแนบแน่นดีกว่าเข้ามาอยู่วัดเมื่อโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว เพราะได้คุ้นเคยกับศาสนวิธีและวัตรต่าง ๆ มาแต่ยังเยาว์พร้อมทั้งได้รับการฝึกหัดสั่งสอนให้เข้าใจชำนาญในกิจการที่เกี่ยวกับวินัยของพระ ได้รู้ความเป็นไปของพระสงฆ์เพราะได้เห็นอยู่เสมอ เมื่อถึงเวลาบวชเรียนเองก็ทำหน้าที่ได้ถูกต้องเรียบร้อยคล่องแคล่วไม่เงอะงะงุ่มง่าม เด็กอยู่วัดคุ้นเคยกับศาสนากับพระสงฆ์มาแต่ยังเยาว์วัยมีผลดีอย่างนี้

มาถึงสมัยเมื่อรัฐบาลหยั่งทราบว่า การเรียนหนังสือในวัด เด็กได้ความรู้วิชาหนังสือและวิชาเลขกับความรู้จากศาสนาและศีลธรรมเท่านั้น ส่วนวิทยาการอย่างอื่นอีกมากหลายที่จำเป็นต้องรู้ยังบกพร่อง จึงได้จัดตั้งโรงเรียนของรัฐบาลขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เปิดให้เรียนโดยเสรีไม่ต้องเสียค่าเรียน ใน

กรุงเทพฯ บิดามารดาส่งบุตรเข้าเรียนในโรงเรียนรัฐบาลโดยมาก ศิษย์วัดจึงลดน้อยลงไป แม้ในหัวเมืองก็เช่นเดียวกัน ยังมีเด็กเรียนหนังสืออยู่บ้างก็น้อย ถ้าเป็นวัดที่ตั้งโรงเรียนจึงมีเด็กมากแต่พระไม่ได้สอน เพียงแต่อาศัยวัดเป็นที่อยู่ที่กิน อาศัยพระเป็นผู้ปกครอง วัดจึงกลายเป็นสถานที่พักของนักเรียนทั้งในกรุงและหัวเมืองและศิษย์วัดในกรุงเทพฯ ก็มาจากหัวเมืองแทบทั้งนั้น

เด็กในกรุงเทพฯ ไม่อยู่วัด ข้อนี้เป็นเหตุให้เด็กรุ่นหลังห่างเหินศาสนา ศีลธรรมในตัวเด็กจึงเสื่อมทรามลงไป เพราะความคะนองเห็นแก่สนุกลุอำนาจกิเลส ประพฤติตามความใคร่ ฝ่ายผู้ปกครองก็ซัดโรงเรียน ฝ่ายโรงเรียนก็ปฏิเสธว่าไม่ใช่หน้าที่ การให้วิชาความรู้เป็นหน้าที่ของโรงเรียน แต่การสั่งสอนอบรมความประพฤติดีเป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง เพราะเด็กอยู่บ้านมากกว่าอยู่โรงเรียน ผลที่ได้ในที่สุด ก็คือกุลบุตรของเราทรามลง ข้อนี้เป็นสิ่งจำเป็นต้องบำบัดแก้ไข จะมัวซัดกันอีกต่อไปไม่ได้เสียแล้ว ควรตัดสินเด็ดขาดว่าเป็นหน้าที่ของทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายผู้ปกครองและฝ่ายโรงเรียน เพราะบิดามารดาก็มีหน้าที่โดยตรงที่จะต้องแนะนำสั่งสอนบุตรให้เว้นชั่วประพฤติชอบ ครูอาจารย์ก็มีหน้าที่แนะนำสั่งสอนศิษย์ บุตรไม่ดีเขาก็ว่าลูกไม่มีพ่อแม่สั่งสอน ศิษย์ไม่ดีเขาก็ว่าศิษย์ไม่มีครูบาอาจารย์ด้วย ถ้าปรารถนาจะให้บุตรหรือศิษย์ดี ก็ต้องช่วยกันสั่งสอน

อบรม การห่างวัดห่างศาสนาเป็นเหตุให้ห่างศีลธรรมด้วยเพราะเหตุดังกล่าวแล้ว

เมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา โดยรัฐบาลต้องการขยายการศึกษาประชาบาลให้มีทุกตำบล ทั่วประเทศ โรงเรียนประชาบาลจัดตั้งขึ้นในวัด โดยมากอาศัยศาลาการเปรียญเป็นพื้น คราวนี้วัดได้ร่วมมือกับรัฐบาล ในอันช่วยจัดการศึกษา เจ้าอาวาสแห่งวัดทั้งหลายได้ช่วยรับเป็นธุระในอันจัดสร้างโรงเรียนถาวรขึ้นให้เป็นที่เล่าเรียนศึกษาของกุลบุตรในตำบลนั้น ๆ โดยรัฐบาลช่วยออกทุนให้บ้าง พระหาเองบ้าง เช่นในจังหวัดราชบุรี เจ้าอาวาสต่าง ๆ ได้สร้างโรงเรียนขึ้นมากที่สุดหลายสิบโรงเรียน บางโรงเรียนมีราคาถึงสองหมื่นเศษ สร้างอย่างใหญ่โตงดงาม สำเร็จด้วยอานุภาพของพระโดยแท้ การสร้างโรงเรียน ถ้าสร้างในวัดเรี่ยไรเงินได้ง่าย ถ้าสร้างนอกวัดเรี่ยไรไม่ออก เพราะประชาชนชาติไทยนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อสร้างในวัดก็เห็นว่าเป็นบุญเป็นกุศลจึงยินดีเต็มใจให้บริจาคให้ ถ้าการศึกษาของชาติยังตั้งหลักอยู่ในวัดเพียงใด ก็มีทางที่จะเจริญก้าวหน้าอยู่เรื่อยไปเพียงนั้น ถ้าแยกออกจากวัดเมื่อไรก็จะชะงักเดินช้าลงเมื่อนั้น ด้วยเหตุนี้แหละจึงเห็นว่า วัดกับการศึกษาของชาติจะแยกจากกันไม่ได้ จำต้องอาศัยกันอยู่เสมอไป จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องสงวนวัดและที่วัดไว้ เพื่อใช้ในกุศลสาธารณประโยชน์ เช่น ตั้ง

โรงเรียน ตั้งห้องสมุด ตั้งสถานีอนามัย เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่ง จำเป็นในกาลภายหน้า

ISBN 974-580-841-5
9 789745 808416